szombat

1999. február

•

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

•

Szerkesztőbizottság:
Itamár Jáoz-Keszt
Lichtmann Tamás
Szabolcsi Miklós
Székely Gábor
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Várai Emil

•

A megjelenést támogatja:
Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány

•

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.

•

Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kereskedelmi Kft és a Sziget Rehabilitációs Kisszövetkezet
Izraeli képviselet:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121

•

Címlapfotó: Sióréti Gábor

•

A kéziratok szerkesztése lezárult:
1999. január 15-én.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon:
311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:
szombat@c3.hu
Címünk az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

2 Olvasóink írják

3 Az évszázad műkincsrablása *(Rajki András–Várai Emil)*

7 Bitter István: „Zsidó betegségek"?

9 Kárpáti Róbert: A zsidóság körében előforduló néhány gyakoribb betegség és ezek jellemzői

12 „Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?" – Faludy György költővel beszélget Dési János

14 Perelhetnek az egykori kényszermunkások – Ülésezett a Mazsök kuratóriuma

15 Ingatlanmegváltás – Hogyan osztják föl a pénzt? Igazi választás lesz?

VILÁG

16 Mose Avinu – Ahogyan a filmesek látják *(Rajki András)*

17 Várai Emil: Amerikai történetek

IZRAEL

19 Ultraortodox tolerancia a jeruzsálemi választások után

20 Hangversenyévad 1998 *(Sch. Hegyi István)*

KULTÚRA

22 Giorgio Pressburger: A bűn és a hó – In memoriam Chaim Peretz

26 Zsidó sorsok magyar filmen – Beszámoló egy konferenciáról *(Sándor Tibor–Surányi Vera–Varga Balázs)*

29 Tabuk, tilalomfák, öncenzúra és asszimiláció *(Gervai András)*

Summary

Our magazine has organised a three day film festival which presented close to forty Hungarian films on Jewish topics. Our February issue contains a summary of the conference related to the festival. On the basis of the lectures one can draw the conclusion that Jewish characters rarely appear on films as whole personalities. The pre-war film-making, in which managers, directors and actors of Jewish origins played a significant role, avoided the direct treatment of the issue, though one can easily recognise Jewish traits in the ever recurring figure of the awkward petty bourgeois. After the War and the Shoah, Jewishness became - or rather remained - a taboo. In many films showing or referring to the period of the strengthening of Fascism we can see characters whom we suspect to be Jewish, but they are not named. Persecution is often mentioned, usually without saying that their target were Jewish. The final inference of the films, which are often of high quality, is that Jews and Hungarians are one in persecution, resistance, and in liberation. While many post-war Hungarian literary works have relentlessly disclosed the 1944 failure of Hungarian-Jewish cohabitation, in films it is present only in a very subdued manner.

The senior research fellow of the Hungarian National Gallery, **Dr László Mrávik** has recently compiled a large volume: *Sacco di Budapest* (Looting of Budapest) is an itemised list of the several thousand works of art forcefully taken away by the Soviet Army from Budapest in 1945 and still kept in Russia. Two thirds of the most important Hungarian art collectors were Jewish. Now there seems to be some chance that certain pieces of their collections will be returned, since the head of the Russian delegation at the Washington conference dealing with the robbed Jewish property assured those present of their willingness to cooperate. Hungarian national collections also hold many works of art which the Nazis and their Hungarian accomplices stole from Jews in 1944, and which the original owners did not claimed back in 1945.

"That I am Jewish, everybody knows. But why should I always write about this?" - asks György Faludy, writer, poet in his interview. Faludy foreseeing the near future left Hungary in 1938. He returned in 1945, and between 1949-1953 he suffered the Communist persecution: he was a prisoner at the infamous Forced Labour Camp of Recsk. He emigrated again in 1956. He wrote his most well known work, *My Happy days in Hell* in English, in Canada. Since 1989 he has been living in Hungary again.

Dr. Péter Feldmájer, President of the *Federation of Jewish Communities* publicly accused the Hungarian Rabbinical Body, because they have failed to issue 5-6 letters of divorce for years. As it turned out, there is no one in the Hungarian Rabbinical Body who would be qualified to do this. In their reply, the Rabbinical Body rebuked the President, but did not deal with the substance of the issue. The debate which has been taking place for months in Új Élet, the weekly of the community might influence the "changing of the guards" in March - writes our author. According to the news, National Head Rabbi, **dr. József Schweitzer**, who is most seriously concerned because of the accusation, would be pleased if instead of Péter Feldmájer a new President were elected.

The KÚT Foundation deals with curing post-traumal Holocaust-syndromes. At the conference organised by the Foundation several lectures called attention to the fact that Jewish psychologists and psychiatrists who - understandably - have gained significant experience in treating post-traumal syndromes can successfully treat people who have suffered psychic injuries due to other trauma, such as the victims of the wars in the former Yugoslavia. 1956 Hungarian émigrés also often got into depressions due to the feeling of homelessness and rootlessness.

Dr. István Bitter, President of the Hungarian Psychiatric Association in his paper "Jewish diseases" presents a few diseases which affect those of Jewish origins significantly more often.

In our literary column, we publish **Giorgio Pressburger's** story, "The sin and the Snow". Pressburger was born in Budapest, and now lives in Italy. A recurrent theme of his works written in Italian is the Budapest childhood and the persecutions.

Olvasóink írják

Gyertyák a Nyugati téren...

Tél van. Nyirkos, hideg idő. Én már négy órakor a kis, körülkerített térrel szemben támaszkodtam a korlátnak. Vártam a gyertyagyújtást. Nem vagyok vallásos, de a vérem bizsereg arra a gondolatra, hogy Budapest központjában zsidó zenét, rabbiszót fogok hallani. Aztán egy fiatal apa állt mellém öthat éves kisfiával, aki kipirult arccal, csillogó szemekkel kérdezgette: – Papa, mi az, ami ott áll? – Chanukka-gyertyatartó – válaszolt türelmesen az apa.

Egyre több ember gyülekezett. Nem nagy létszám, de azért jöttek, egyre csak jöttek. Az arcokon várakozás, gyermeki bizalom.

A járókelők legtöbbje közömbös arccal sietett a dolgára. Már megint valami hülyeség – gondolhatták. A járókelők nem tudják, mit jelent a gyertyagyújtás. A járókelők nem ismerik a zsidó szíveket, nem ismerik a zsidó lelket! Ők fázva sietnek valahová, olyan helyre, ahol nem éri őket a hideg, ahol otthon érezhetik, vagy otthon érzik magukat. Nekik a közelgő karácsony okoz izgalmat, a vásárlás izgalmától fűtötten sietnek, lótnak-futnak.

Aztán kezdték meggyújtani a gyertyákat. Kissé nehezen ment, kissé imbolyogtak a kicsiny lángok a hideg szélben, de amikor a „gyújtó" rátett egy üveggömböt a gyertyákra, azok szálfaegyenesen világítottak, ragyogtak aranysárga fénnyel. Nekünk, zsidóknak a hideg decemberi estén a gyertyák fénye egész történelmünket világítja meg, melegíti fel szívünket, lelkünket! Őseink szelleme világít abban a kis gyertyafényben, őseink üzennek nekünk, magyarországi zsidóknak!

– Shalom, Izrael – visszhangozta az ifjú apa, biztatva kisfiát: – Mondd szépen, shalom, Izrael! – S a kisfiú vékony gyerekhangján lelkesen énekelte: – Shalom, Izrael!

Dr. Dávid K. István
1203 Bp., Baross u. 3.

Vandál munka

Igen sajnálatos és elszomorító a Mazsihisz–Mazsike szembenállás, amiről lapjuk 1998/10. számában is írnak. Auschwitz után nézetkülönbségeknek „zsidó" ügyben zsidók között nem lenne szabad lenniük. A temetővel kapcsolatban megjegyzem, hogy vandál munkának tartom a fák 98%-ának kiirtását, nemcsak esztétikai, hanem biológiai okokból is. Helyesebb lett volna az egyes sírokhoz vezető ösvényeket, sorokat, és a nagyon elhanyagolt (helyenként szemétlerakónak használt) sírokat helyreállítani.

Dr. Rácz Egon
Budapest VIII., József krt. 31/A

NYERTESEINK

Bóruch Hasém, gazdára lelt a Szombat előfizetési akciója keretében meghirdetett temérdek portéka. És akadt hazavinni-valójuk a sorsoláson megjelenteknek is: egy-egy ajándék könyvvel távozhattak vendégeink.

Reményeink szerint azonban sikerül minden kedves olvasónkat meggyőzni arról, hogy az igazi nyeremény az maga a Szombat. A lap, ami mindennel kecsegtet, kivéve az egyhangúságot. Időnként nyereményekkel is. Mint például most, amikor

■ Dr. KOVÁCS Antal – Tatabánya **izraeli repülőjegyet**;

■ FELLNER Ágota – Szombathely, Dr. HIRSCHBERG Péter– Budapest, SZENDE Gyula – Budapest, VARGA István – Budapest, **Estée Lauder kozmetikumkosarat**;

■ ANGYAL Imréné – Budapest, BÁRSONY Zoltán – Dunakeszi, CSÁNYI Judit – Budapest, FÁBRI György – Budapest, Dr. FELDMÁJER Péter– Kecskemét, GERENDÁSI Iván – Budapest, Dr. HALÁSZ Györgyné – Budapest, HALÁSZNÉ Gellért Lídia – Budapest, KOVALCSIK Géza – Budapest, Dr. KULCSÁR Istvánné– Budapest, MALULNÉ Reider Ilona – Budapest, Dr. OLTI Ferenc– Budapest, Dr. PÁVEL Ivánné – Budapest, RÉTI Imréné – Budapest, SCHWARTZ Ferenc – Budapest, STANZ Lászlóné – Budapest, Dr. VÉRTES Árpád – Győr, VILLÁNYI Tibor – Győr, Dr. VIZSOLYI Tibor – Pécel, ZELCZER György – Budapest **könyvcsomagot** nyert Fortuna és a szerkesztőség sokat látott számítógépe közbenjárásával.

Mindenkinek szívből gratulálunk, egyben megkérjük a budapesti illetőségű nyerteseket, hogy telefonon történt időpont-egyeztetés után fáradjanak be a szerkesztőségbe nyereményeiket átvenni. Vidéki nyerteseink – dr. Kovács Antal úr kivételével, akinek egyeztetnie kell a budapesti El-AL-irodában az utazásról – postán kapják kézhez a nyereménytárgyakat.

Legközelebbi akciónkig is kívánunk minden jókat

a Szombat szerkesztősége

Egyszázalékos esély

Tisztelt Olvasó!

A személyi jövedelemadóról szóló törvény módosítása értelmében az adózó 1998-ra szóló (tehát 1999 elején bevallandó) adója egy százalékát meghatározott közcélokra ajánlhatja fel. A kedvezményezett szervezetek között szerepel kiadónk, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, s így közvetve a Szombat is.

Önnek csak azt kell tennie, hogy mellékeli a nyilatkozatot az adóbevallásához, melyben kijelenti, hogy adója 1%-át a 19025733-2-42 adószámú szervezetnek kívánja felajánlani.

E kis pluszfáradsággal hozzájárulhat kiadónk, a Mazsike és lapunk, a Szombat fennmaradásához.

A második egy százalékot a Hitközségnek!

Támogassa Ön is a zsidóságot, s ajánlja fel második 1%-át a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének, melynek kódszáma 0358.

Az évszázad műkincsrablása

A washingtoni konferenciát Madeleine Albright külügyminiszter nyitotta meg

Úgy tűnik, hogy a jóvátételért folyó harc 50 év múltán végre a zsidók javára dől el. Siker siker után: először az alvó számlák, majd a rabolt és tömbökbe beolvasztott arany, majd az életbiztosítások és a Volkswagen-gyár kényszermunkásai... dollárszázmilliók cserélnek gazdát, ezúttal az igazságosság irányában.

A háború előtt **dr. Arthur Feldmann** ügyvéd és gyáros volt Brünnben, és vagyonát részben arra fordította, hogy festményeket és rajzokat vásároljon egyre gyarapodó házi gyűjteményébe. Élete során mintegy 800 képet gyűjtött össze. Volt ezek között Tiziano, Dürer, Watteau, Van Dyck és sok más régi mester műve, köztük Leonardo egy tanítványának rajza is. A németek 1939. március 15-én kora reggel vonultak be Brünnbe. Kész listával rendelkeztek a gazdag zsidókról. Már reggel 10-kor elvitték Arthur Feldmannt és feleségét, és zárolták a villájukat. Helyette kényszer-lakhelyet jelöltek ki számukra a városban, de nemsokára innen is tovább vitték őket, a hírhedt Spilberk-erődbe. Arthur Feldmann a szörnyű kínzásokat nem bírta tovább és szívrohamban meghalt. Feleségét néhány évvel később Auschwitzban pusztították el.

Arthur Feldmann unokája, **Uri Peled** Tel Avivban él. A gyűjtemény egy része katalogizálva volt, a katalógust ma is őrzi. Az *egyes képek* átlagos ára mai áron körülbelül 800.000 dollár. A katalógusban 590 kép szerepel ... Peled apja már az ötvenes években elkezdte a kutatást a képek után. Kiderült, hogy a nácik „eladták" a gyűjteményt az általuk kreált „Cseh-Morva Protektorátus" kulturális hatóságának, amely 129 képet átadott a brünni Morva Képtárnak megőrzésre. A képek ma is megvannak. Peled ügyvédei tanácsára megszerezte a cseh állampolgárságot, hogy legalább ezeket visszakaphassa. A cseh kormány ennek ellenére visszautasította kérelmét.

Claude Monet híres, 1904-ben festett képe, a „Vízililiomok" a caeni múzeum tulajdonában van és nemrég kölcsönadták a bostoni Szépművészeti Múzeumnak. A kiállítás óriási siker, eddig 550 000 látogatót vonzott. A háború előtti tulajdonos, **Paul Rosenberg** utódai azonban most bejelentették igényüket a festményre. A kép becsült értéke 10 millió dollár. (Paul Rosenberg, aki 1959-ben hunyt el, a háború előtti Párizs legnevesebb műgyűjtője és műkereskedője volt. Öt Monet volt a tulajdonában, amelyeket 1941. szeptemberében elkoboztak tőle a németek, több száz más műkinccsel együtt.)

Most egy éve nyílt meg a londoni Királyi Művészeti Akadémia kiállítása, ahol a Monet-festmény lett volna az egyik fő attrakció, de a londoni művészet-imádók – nagy csalódásukra – ezt a képet ott már nem láthatják. A „Vízililiomok" visszakerült a caeni múzeumba mindaddig, amíg a végső döntés meg nem születik.

Az új idők szelei

A háború után mintegy ötven évig „szunnyadt" az elrabolt műkincsek ügye. A birtokon belül lévők természetesen nem szóltak, az érintett zsidók pedig vagy nem éltek már, vagy a szovjet uralom alatt álló területeken tengették életüket. Néhány évvel ezelőtt azonban ezen a téren is nagy változások történtek. A Zsidó Világkongresszus (ZsVK) képviselői elkezdték piszkálni az ügyet, és megkezdődött a jogos kárpótlásért való küzdelem.

1998 telén hallatlan dolog történt. **Robert Morgenthau**, Manhattan kerületi ügyésze lefoglaltatott két Egon Schiele-festményt, amelyet egy helyi – a Modern Művészetek Múzeumában megrendezett – kiállításra küldött el egy osztrák múzeum. A jogi aktusra két amerikai család bejelentése nyomán került sor, akik azt állították, hogy a két festményt szüleiktől rabolták el a háború alatt. A per még folyik.

1987-ben egy chicagói milliomos, **Daniel Searle** vásárolt egy szép Degas-festményt és felakasztotta irodája falára. Nem volt szerencsés lépés: egy holland bankár, **Fritz Guttmann** lánya az irodában felismerte a képet, amely a háború előtt az apjáé volt és beperelte a milliomost. A salamoni döntés a bíróságon kívül született meg: a művet egy múzeumban helyezik el és alatta feltüntetik a volt és a mostani tulajdonos nevét is ...

Az egyik leghíresebb detektív az ügyben a Németországban született amerikai **Willi Korte**. Mind a Schiele-festmények, mind a Degas-vászon eredetének felkutatásában ő segédkezett. Korte és a hasonszőrű „detektívek" szorgoskodása aggodalmat ébreszt a világ műkereskedőiben, akik között – mily kínos – számos zsidó is

akad. A múzeumok eddig a műkincsek eredetének firtatása nélkül vásároltak műveket, de ennek a gyakorlatnak mára vége. Egyesek azt javasolják, hogy minden mű maradjon abban a múzeumban, ahol van, de mellette tüntessék fel, hogy a háború előtt és alatt kinek a tulajdonában voltak és mi lett a további sorsuk. Mások szerint minden művet vissza kell juttatni a jogos tulajdonosnak – annak, akitől azt a németek egykor elrabolták.

Az USA külügyminisztériuma által kezdeményezett és egy évig tartó előkészítés után rendezett decemberi világtanácskozás *A holocaust korszakának vagyoni kérdései* címet viselte, ezzel egyértelművé tette egyes államok képviselőinek próbálkozásával szemben, hogy a népirtás áldozatairól van szó, nem pedig általában a hitleristák törvénytelenségeiről vagy a kommunista diktatúra károsultjairól. Ilyen széles körű, negyvennégy ország részvételével tartott konferenciát még nem rendeztek vagyonjogi kérdésekről.

A tanácskozást az amerikai külügyminiszter, **Madeleine Albright** nyitotta meg a washingtoni Külügyminisztérium épületében. Figyelmeztette a több mint 40 ország képviselőit: a XX. századot úgy kell lezárni, hogy a holocaust még nyitott pénzügyi kérdései végre megoldást nyerjenek. Meg kell nyitniuk levéltáraikat, vissza kell adniuk a zsidó tulajdont, és minden bejelentett igénnyel foglalkozniuk kell. *„A haláltáborokban elpusztított családok életbiztosításait ki kell fizetni, a varsói múzeum falairól letépett festményeket fel kell kutatni, a porig rombolt csehszlovákiai zsinagógáért kárpótlást kell fizetni. Mindez a ma élő nemzedékek erkölcsi kötelezettsége"* – mondta Albright asszony. Nem felejtett el megemlékezni a holocaust által elpusztított nagyszüleiről sem.

A konferenciára érkező delegációk közül többet miniszter vezetett, s a szakemberek mellett jó néhány küldöttségben helyet foglalt az adott ország zsidóságának képviselője is. Meghívtak zsidó nemzetközi szervezeteket is. A Zsidó Világkongresszus tizenhárom tagú küldöttségében ott volt **Israel Singer** főtitkár, **Edgar Bronfman** elnök és **Ronald S. Lauder.** Utóbbiak fontos feladatot is kaptak: Bronfman azt a bizottságot vezeti, amely ebben az évben felkutatja az Egyesült Államokba került, egykor zsidóktól elorzott vagyonokat, Lauder pedig annak a bizottságnak áll az élén, amelyhez minden érintett ország beküldi majd a műkincsekkel kapcsolatos vizsgálatok eredményét, s ezeket együttesen hozzák nyilvánosságra.

Szakbizottságban, plenáris ülésen foglalkoztak az 1933–45 között kötött, de soha ki nem fizetett vagyon- és életbiztosításokkal. Ezek feltárása ugyan általában kezdeti stádiumban van, biztosítási szakemberek szerint azonban a kártalanítás nem marad el, mert a várható kötelezettségek jelentéktelenek, mint például a trieszti Generali, a Dresdner Bank, vagy a holland biztosítók esetében.

Tárgyaltak a holocaust történetének oktatásáról, és a tragédiában alig érintett svédekről kiderült, hogy a felvilágosítást igen hatásosan végzik; a román küldöttség pedig bejelentette az azóta már életbe lépett rendelkezést, amelynek alapján az általános iskolától az egyetemekig szerepel a tantervben a Soá megismertetése.

Hatvany Ferenctől rabolták el Tintoretto: Velencei nemes című festményét. Részlet a képből

S mivel a fenti témával, valamint a német hadiüzemek kényszermunkásainak kárpótlásával idő hiányában nem foglalkoztak kellő súllyal, javaslat hangzott el, hogy 1999-ben vagy 2000-ben e kérdésekről rendezzenek újabb konferenciát. A lengyel küldöttek bejelentették, hogy nemzetközi párbeszédet szorgalmaznak az egyházak és hitközségek elkobzott vagyonának visszaszolgáltatásáról, a svájciak pedig arról kívánnak eszmét cserélni, hogy az interneten folyó antiszemita uszításnak miként lehetne útját állni.

Oroszország a fekete lyuk?

Amikor a szovjet csapatok megszállták Németország és Európa keleti felét, a nácik gondosan felhalmozott műkincseit válogatás nélkül elszállították Moszkvába és Leningrádba. Azzal érveltek, hogy a mintegy félmillió szobor és festmény „hadizsákmány", azaz valamelyes jóvátétel azokért a mérhetetlen károkért, amit a németek esztelen tombolása okozott a Szovjetunióban 1941 és 1944 között.

Az oroszok alaposan meglepték a washingtoni konferenciát, amikor küldöttjük bejelentette: Moszkva teljes mértékben együttműködik és hajlandó felkutatni és visszaadni azokat a műkincseket, amelyeket a Vörös Hadsereg a náciktól szedett el, és amelyek egykor bizonyíthatóan a nácik áldozatainak a tulajdonában voltak. **Stuart Eizenstat** amerikai külügyminiszter-helyettes, a konferencia szervezője maga is elismerte: az orosz bejelentés „valódi áttörés".

De a szakértők óvatosságra intenek. A duma 1998. áprilisában törvényt fogadott el, amely szerint az ilyen irányú igényeket csak kormányok nyújthatják be, egyének nem. Ráadásul minden egyes aktust a dumának kell jóváhagynia, külön törvényt alkotva minden egyes esetre. A törvény különbséget tesz a valaha Németországhoz tartozó műkincsek és a más országokból elrabolt műkincsek között is. Az igények benyújtásának határideje 1999. novembere, bár az oroszok a jelek szerint ezt hajlandóak meghosszabbítani. A washingtoni konferencián Oroszországot **Valerij Kulisov**, az orosz művelődési minisztérium jóvátételi osztályának vezetője képviselte. Kulisov szerint *„sok mű eredeti tulajdonosa ismeretlen, azaz nem feltétlenül volt a holocaust áldozata. A műkincsek listája még különben sem készült el."* Az orosz múzeumokban és gyűjteményekben körülbelül 200 000 „hadizsákmány" műkincs pihen.

Eközben a moszkvai magyar nagykövetség kultúrtanácsosa, **Mayer Rita** bejelentette, hogy Magyarország beadja igényét azokra a műkincsekre, amelyek a háború előtt jeles zsidó családok tulajdonában voltak és jelenleg Oroszországban találhatók.

Mayer Rita szerint az örökösök élnek: vagy egyének, vagy a magyar zsidóság egésze. A műkincsek egy része a Magyar Nemzeti Bankból vitték el, ahová a magyar zsidóknak 1944-ben le kellett adni-

Fellner Henrik bankáré volt Munkácsy Mihály: Mozart halála című műve

uk értéktárgyaikat. Igen sok értékes darab Adolf Eichmann gyűjteményéből származik, aki 1944 végén távozott Magyarországról.

1933 és 1945 között Franciaország szenvedte el a legnagyobb veszteséget: a rabolt kincs zöme innen eredt. Az olyan nagy gyűjtők, mint **Paul Rosenberg, David David-Weill, Adolf Schloss,** vagy a **Rothschild** család gyűjteményei a Jeu de Paume képtárba kerültek, ahonnan 1941–1942-ben csak Göring 600 művet emelt ki a saját gyűjteménye részére. A zsidóktól elkobzott „degenerált" – értsd: impresszionista, modern, vagy zsidó festőktől származó – műveket a nácik eladták svájci műkereskedőknek, akik nem kérdezték semmit. Minek is kérdezték volna, hiszen tudták jól... A németek a háború alatt közel 100 000 műkincset raboltak el francia zsidóktól. Ezek közül 61 257 a háború után visszakerült Franciaországba. 45 441 tételért jelentkezett a tulajdonos vagy örököse, akik azokat vissza is kapták, 2.058 tételt francia múzeumok vettek át megőrzésre és 13 758 tételt elárvereztek.

A francia elnök, **Jacques Chirac** szerint ha egy művet nem követel vissza senki, akkor annak mindenképpen az országban kell maradnia. Párizs régi zsidónegyede, a Marais ad otthont a Judaika Múzeumnak, ahol többek között 27 olyan mű is látható, amelyet bizonyíthatóan a németek koboztak el tulajdonosaiktól 1940-ben, de amelyekért eddig senki nem jelentkezett. A francia zsidók képviselője szerint az lenne a legjobb megoldás, ha a francia állam megvásárolná a műveket és a vételárat kifizetné a párizsi hitközségnek, amely azt egy alapítványba helyezné, amelynek feladata lenne a fiatal nemzedékek felvilágosítása a nácik által elkövetett szörnyűségekről, a holocaust történetéről és az emberi jogok védelmének szükségességéről.

A Rembrandt-ügy nyomán most a cseh kulturális minisztérium is elrendelte, hogy júliusig mérjék fel, hány úgynevezett „gyanús" eredetű műtárggyal rendelkeznek. (Azt a minisztérium nem állítja, hogy a műtárgyakat vissza is adják az esetleges igénylőknek.) Az új idők jeleként hajlandóak voltak érdemben foglalkozni a fent említett Uri Peled kérelmével is. A cseh zsidóság szóvivője szerint amennyiben nincs élő örökös, a művek maradjanak a múzeumban, csak írják melléjük: ez a mű egy olyan zsidó tulajdona volt, akit a holocaust során gyilkoltak meg.

Amikor 1996–97 fordulóján tetőzött az elhallgatott bankszámlák botránya, Svájcban először kezdték feszegetni, vajon van-e az országban nácik által rabolt műkincs. Akkor bízta meg a kulturális minisztérium **Thomas Buomberger** történész-újságírót egy átfogó vizsgálattal, amelynek egyes eredményeit Washingtonban a svájci delegáció közzétette.

Egy héttel a konferencia után jelent meg Buomberger összefoglalója könyv alakban, *Svájc és a lopott kulturális értékekkel folytatott kereskedelem a II. világháború idején* címmel. A szerző a várakozásokkal ellentétben a svájci közgyűjteményekben egyetlen igazolatlan származású műre sem bukkant, bár azt is megírja, hogy sok közhivatal, így a szövetségi bíróság irattára zárva maradt előtte.

Felsorolja azonban azokat a zürichi, luzerni, lausanne-i, genfi galériatulajdonosokat, akik a nácikkal, többek között **Hitler** és **Göring** beszerzőjével üzleteltek a háború alatt. Szerepel a könyvben egy bizonyos **Adreina Schwegler Torre,** aki 1944-ben Berlinből hét vagon képzőművészeti alkotással érkezett Svájcba. Buomberger szerint ezeket az asszony a háború kezdetén azzal csalta ki tulajdonosaiktól, hogy megőrzi számukra, majd áldozatait feljelentette a Gestapónál. A festményeket Svájcban 1947-ig zárolták, akkor felszabadították, s azokkal Schwegler Torre Zürichben haláláig kereskedett, nyomuk azonban nem maradt. A könyv írója a háború óta működő műkereskedők anyagával, könyvelésével is meg akart ismerkedni, de az érintettek – egy kivételével – ez elől elzárkóztak.

A londoni *The Daily Times* Buombergertől eltérő megállapításra jutott: szakemberek felmérése szerint Svájcban a gyanús eredetű műkincsek értéke tízmilliárd font.

Ausztriában a háború utáni kormányok minden felelősséget elhárítottak az Anschluss utáni korszak törvénytelenségeiért. Nem átallották még azt is kijelenteni, hogy a panaszokkal a „Német Birodalomhoz" kell fordulni. Csupán az ingatlanokat, földbirtokokat, az esetleg épen maradt gyárakat adták vissza tulajdonosaiknak.

Ez az elutasító álláspont évtizedeken át változatlan maradt, míg a '90-es évek elején meg nem nyíltak a közgyűjtemények az állományok eredetét firtatók előtt. A washingtoni konferenciára készülve pedig törvény született a kutatás elősegítésére, sőt a parlament egy ezzel foglalkozó bizottságot állított fel. A törvény szerint a tíz tartomány és minden közintézmény köteles megnyitni archívumát, és súlyos büntetéssel fenyegeti azokat, akik dokumentumokat semmisítenek meg.

Létrehoztak egy nemzeti alapítványt, amelybe az elrabolt, de tulajdonos nélkül maradt műkincsek kerülnek, s amely alapítvány fölött az osztrák hitközségnek, a ZSVK-nak, a Zsidó Restitúciós Világszervezetnek (WJRO) és a Claims Conference-nek felügyeletei joga lesz.

Az Ausztriai Zsidó Hitközségek Szövetsége a törvényt üdvözlő nyilatkozatában fenntartásait is hangoztatta. Az osztrák zsidóság elvárja, hogy a kutatók rendszeresen hozzák nyilvánosságra az árjásításkor elrabolt műkincsek utáni kutatásaik megállapításait. Tartsanak akár a kutatóbizottságban, akár a hitközség székházában félfogadást, ahol az érdekeltek számára információkat adnak, s meghallgatják azok útbaigazításait a kutatáshoz. A nyilatkozat helyteleníti, hogy az elárvult műkincsek állami alapítványba kerüljenek, mert az a zsidó közösséget illeti meg.

Rablás Magyarországon

Washingtonban nyolctagú delegáció képviselte Magyarországot. Okkal voltak ott, hiszen az itteni műgyűjtők, köztük nagyszámú zsidó, pótolhatatlan károkat szenvedett. Az iparosításban meghatározó szerepet játszó és meggazdagodott zsidóság jeleskedett a műgyűjtésben. A legértékesebb galériával báró **Herzog Mór Lipót** rendelkezett, akinek tulajdonába Corot, Courbet, Manet, Degas, Renoir, Cézanne, Gauguin alkotásai mellé hat Greco- és öt Goya-kép is került.

A II. világháború kitörésekor megkezdték a képzőművészeti alkotások, antik ékszerek, érmék, faliszőnyegek, ötvösremekek menekítését; biztonságosnak a bankok, pénzintézetek páncélterme látszott. Azokban valóban a műkincsek ezrei vészelték át a háborút és a német megszállást.

1944-ben jelentős zsákmányra tett szert a Szépművészeti Múzeumban tanyázó, zsidó műkincseket rekviráló magyar kormánybizottság. Az oda szállított keleti tárgyakat továbbadták a budapesti Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumnak, míg a begyűjtött többi értéket (pontos leltára ma is megvan az Országos Levéltárban) a múzeum saját anyagával együtt Ausztriába hurcolták. 1945-ben, alig megsarcolva, az egész szállítmány hazatért. Ezek többségét tulajdonosaik visszakapták, akik azonban akkor akadályozva voltak, azok vagyonát az elpusztultakéval egyetemben a múzeum bekebelezte.

Kivételes szerencse kísérte a Keletázsiai Művészeti Múzeumba került anyagot, az ugyanis épségben átvészelte a viharos időszakot. A zsidóktól elorzott tárgyak ma is az Andrássy úti palotában láthatók. Az 1944-es eredeti leltár rendelkezésre áll!

A legnagyobb veszteség a háború végén következett be. Különleges szovjet katonai osztagok hatoltak be a bankokba, és elhurcolták az azokban talált letéteket (lásd *Szombat*, 1996/6.: Kétszáz tóra mint hadizsákmány; 1997/2.: Újabb „hadifogoly" műkincsekre bukkantak).

Nemrégiben hagyta el a nyomdát **dr. Mravik László** művészettörténész katalógusa, amelyben az elveszett műkincsek következetes kutatója a Magyarországról a Szovjetunióba került (ezeket részben Németországban szerezték meg, Eichmann kommandójának budapesti zsákmányából) műkincseket mutatja be, megnevezve egykori tulajdonosaikat. A 48 károsult közül 34 zsidó. Az albumot januárban számos példányban kiküldték Washingtonba, a Lauder-bizottság számára.

1972-ben, egy **Brezsnyev**-látogatás után 15 festmény érkezett vissza Moszkvából, s került a Szépművészeti Múzeumba és a Nemzeti Galériába. Az utóbbi akkori főigazgatója, **Pogány Ö. Gábor** értesíteni akarta a Magyarországon élő tulajdonosokat, köztük **Laub Gyula** főorvos, a budapesti hitközség egykor befolyásos személyiségének özvegyét, de gesztusát a felügyelő miniszter letiltotta. Ma az remélhető, hogy már a legközelebbi jövőben **Andrássy Gyula** gróf örökösei négy, báró **Hatvany Ferenc** jogutódja egy festményhez jut.

Washingtonban a magyar delegációt **dr. Visy Zsolt**, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának helyettes államtitkára vezette. A világtalálkozón elhangzott felszólalásában ismertette a magyar kárpótlási törvényeket, majd beszámolt az 1992-ben létesült magyar–orosz restitúciós bizottság tevékenységéről, amelyben a magyarok célja a hadizsákmánynak nem tekinthető műkincsek és más elhurcolt tárgyak, például a Sárospataki Kollégium könyvtárának visszaszerzése. (A konferencián Ronald S. Lauder azonban a magyar közgyűjtemények zsidó eredetű darabjaira is emlékeztetett.)

A washingtoni tanácskozás után néhány héttel felkerestük a helyettes államtitkárt, hogy megtudjuk: a konferencia kezdeményezéseinek megfelelően milyen intézkedések történnek. Visy professzor elmondta, hogy felgyorsítják a restitúciós bizottság munkáját – az utoljára 1997-ben ülésezett. Remélhető, hogy az oroszokra is hatott a konferencia, delegációjuk vezetője, **Valerij Kulikov** ottani találkozásukkor ígéretet tett a műkincsek után kutatók munkájának megkönnyítésére.

Itthon a múzeumoknak és képtáraknak március végéig ellenőrizniük kell a gyanús, nem bizonyítottan törvényes eredetű festményeket, szobrokat. Ennek elvégzésére öt-hat személyt főállásban alkalmaznak. Tavasszal felállítanak egy bizottságot, az értékeli majd az összegyűlt anyagot és kijelöli a további tennivalókat. Az utóbbi hónapokban mind többen jeletkeznek különféle listákkal, kérik vissza állítólagos tulajdonaikat, a kutatás nekik is választ ad.

Azzal a hírrel kapcsolatban, hogy a több minisztérium hatáskörét érintő kutatás összehangolására kormánybiztost neveznek ki, a helyettes államtitkár közölte: erről még nincs döntés.

Megkérdeztük **dr. Gecsényi Lajost**, az Országos Levéltár főigazgatóját is, hogy valóban nyitott-e az intézménye, vagy vannak-e még tilalmak a kutatással szemben. A főigazgató a legteljesebb támogatását ígérte, de felhívta a figyelmet arra, hogy sok dokumentum még a Pénzügyminisztérium irattárában van, s nem tudományos kutatásra van szükség, hanem csupán feltáró munkára, amelynek legjobb ismerői maguk a levéltárak munkatársai, tehát őket kell a feladattal megbízni.

Sokan feltették a kérdést, hogy a téma legjobb hazai szakértője miért nem volt Washingtonban a magyar delegáció tagja? Mrávik László pesszimista. Szerinte az itthon fellelhető gazdátlan műkincsek sorsának rendezését is sokan és sokféle módon akadályozzák, és nem vár gyorsabb előrehaladást Moszkvában sem.

Az amerikai külügyminisztérium meghívott vendégeként vett részt a konferencián és tartott tartott előadást a biztosításokkal foglalkozó bizottságban **dr. Földi Tamás** közgazdász, a Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány igazgatója. Ő optimista. Szerinte a konferencia megrendezésével az amerikai kormányzat nem tekinti feladatát befejezettnek, hanem az ügyet a nemzetközi fórumokon ébren tartja, morális nyomás várható, a Lauder-bizottság számon kéri a kutatási eredményeket, és közzéteszi az elorzott műkincsek listáját... Véleményét támasztja alá az a meg nem erősített hír, hogy **Eagleburger** volt államtitkár a közeljövőben felkeres számos országot a vissza nem adott műtárgyak ügyében. Látogatása Budapesten is várható.

Rajki András–Várai Emil

BITTER ISTVÁN

„Zsidó betegségek"?

A Magyar Pszichiátriai Társaság elnökeként nagy örömmel vállaltam a Szombat folyóirat szerkesztőségének felkérését, hogy segítsek egy olyan összeállítás elkészülésében, amely a zsidóságot érintő néhány idegrendszeri betegségről ad felvilágosítást. Az idegrendszeri megbetegedéseket hagyományosan neurológiai és pszichiátriai betegségekre osztjuk fel. Amikor az irodalmat áttekintettem, kiderült, hogy több neurológiai, mint pszichiátriai betegségről kell információt nyújtani az olvasóknak, és néhány nagyon fontos nem idegrendszeri megbetegedésről is. Ezt a feladatot dr. Kárpáti Róbert vállalta. Őszintén kívánom, hogy ez a melléklet nyújtson segítséget minél több embernek a saját vagy családtagja, barátja betegségének megelőzésében.

A poszttraumás stressz szindrómáról

A zsidó történelemben gyakran fordulnak elő rendkívüli, súlyos stresszt okozó helyzetek: üldözések, háborúk, koncentrációs táborok, merényletek. Súlyos stressz hatására pszichiátriai tünetek, betegségek alakulhatnak ki, köztük az ún. poszttraumás stressz szindróma, melynek egyik fő jellemzője az, hogy a traumát a beteg újból és újból átéli képzeletben, kép-, illetve filmszerűen játszódnak le előtte az események. A holocaustot túlélők között igen gyakran fordul elő ez a betegség, de a második generáció tagjait is érinthetik a következmények. Eitlinger e kórkép tüneteit „koncentrációs tábor"-szindróma néven foglalta össze, de „traumás neurózis" és „Vietnam-szindróma" néven is ismertté vált a betegség. A poszttraumás stressz szindróma nemzetközileg elismert szakértői között sok izraeli pszichiáter van.

A poszttraumás stressz szindróma kialakulhat természeti katasztrófák (pl. földrengés), megerőszakolás, súlyos támadás/gyilkosság és baleset átélése után is. A trauma filmszerű átélésén kívül (amelyet flash backnek hívnak az angol nelvű szakirodalomban) a betegek gyakran álmodnak az átélt szörnyűségekről. A flash back hirtelen, elhárithatatlanul jelentkezik, nagyon megviseli a betegeket. Súlyos elkerülő viselkedés alakulhat ki: a beteg elkerüli azt a helyet, sőt a környéket, ahol a trauma érte, esetleg minden olyan embert és tárgyat elkerül, melyek a traumára emlékeztetik. A betegek ingerültté válnak, érzékenyek lesznek semleges vagy jelentéktelen külső ingerekre is (pl. összerezzennek a telefoncsörgésre), nehezen tudnak koncentrálni, a hangulatuk nyomottá válik, romlik az alvásuk. E tünetek hátterében komoly biológiai változások is észlelhetőek a szervezetben, pl. csökken a hangulati élet szabályozásában szerepet játszó, cortisol nevű hormon elválasztása, és zavarttá válik a szerotonin és a noradrenalin anyagcseréje. A szerotonin és a noradrenalin normális szintje az agyban az egészséges hangulat és közérzet feltételei közé tartozik. A poszttraumás stressz szindróma gyakran szövődik más betegségekkel, pl. szorongásos rohamokkal, alkoholizmussal, súlyos depresszióval.

E betegség sajnos az utóbbi években egyre gyakoribbá válik, és az Egészségügyi Világszervezet prognózisa szerint az elkövetkező évtizedekben e betegség gyakoriságának növekedése várható. Ezt a növekedést a háborúkon kívül a közlekedési balesetek magyarázzák, melyek jelenleg a világ egészségügyi kiadásaiban a kilencedik helyet foglalják el, 2020-ra azonban már várható, hogy az „előkelő" harmadik helyre sorolják majd a szívbetegségek és a depresszió után. Az USA lakóinak 1,3%-a szenved poszttraumás stressz szindrómában, a vietnami veteránok között 29%-os, az izraeli katonák között 12–25%-os gyakorisággal észlelték ezt a betegséget. Sajnos a kórlefolyás gyakran krónikus, a betegek egyharmada a trauma átélése után tíz évvel még szenved a tünetektől, és sokan rokkanttá válnak.

A poszttraumás stressz szindróma kezelésében a pszichoterápia és a gyógyszeres kezelés kombinációja lehet eredményes. A gyógyszerek közül a korszerű antidepresszív szerek alkalmazásával vannak biztató eredmények. Magyarországon a nagyobb pszichiátriai centrumokban speciális szorongásambulanciákon is segítséget kaphatnak a betegek. A trauma átélése után korán elkezdett kezelés javítja a gyógyulási esélyeket.

Az USA lakóinak 1,3%-a szenved poszttraumás stressz szindrómában, a vietnami veteránok között 29%-os, az izraeli katonák között 12–25%-os gyakorisággal észlelték ezt a betegséget.

Depresszió, alkoholizmus és a zsidók

A pszichiátriai szakirodalomban már száz éve visszatérő adat, hogy a zsidók között gyakoribb a depresszió és a depresszióval szövődő mániás megbetegedés. A depressziós betegséget lehangoltság jellemzi, amely az örömképesség elvesztésével, alvás-, étvágy- és szexuális zavarokkal társul, a gondolkodás a múltra, a hibákra szűkül be, és öngyilkossági késztetéssel jár. A depresszió fázisokban zajló betegség, a depressziósok túlnyomó része több mint egy depresszión esik át életében. A depressziós fázisok közötti időszakokban visszatér a korábbi életkedv és energia, egyes esetekben a depressziós hullámvölgyet ún. mániás hullámhegy követi.

A mániát emelkedett jókedv, fokozott energia, csökkent alvásigény, fokozott szexualitás és kritikátlanság jellemzi (túlzott költekezés, szexuális kalandok). A pszichiátriai szakirodalomban ugyancsak ismert, hogy a zsidók között ritkábban fordul elő az alkoholizmus. Érdekes, hogy e két feltűnő adat közötti összefüggést csak az utóbbi években kezdték el vizsgálni. E vizsgálat eredményeit **Levav Itzak** és munkatársai 1995-ben, az Amerikai Pszichiátriai Társaság 148. éves közgyűlésén adták elő Miamiban, majd közölték az *American Journal of Psychiatry*ban. Eredményeik egy világhírű epidemiológiai (a betegségek gyakoriságával és a gyakoriságot befolyásoló kockázati tényezőkkel foglalkozó tudomány – a szerk.) vizsgálat adatain alapulnak. Levavék 431 zsidó és 2136 katolikus, továbbá protestánsok, más vallásúak és nem vallásosak adatait dolgozták fel, és arra a megállapításra jutottak, hogy a depresszió azonos gyakorisággal fordul elő a zsidó (12,4%/év) és a nem zsidó (11,6%/év) nők között, azonban szignifikánsan gyakoribb a zsidó (17,3%/év), mint a nem zsidó (11,3%/év) férfiak között.

További érdekes adat, hogy a zsidó nők és a zsidó férfiak között hasonló gyakorisággal fordult elő a depresszió, míg a nem zsidók között a depresszió kétszer olyan gyakori a nők, mint a férfiak között. Amikor az alkoholizmusra vonatkozó adatokat is összehasonlították, akkor kiderült, hogy a zsidó férfiak között sokkal ritkábban fordul elő alkoholizmus (2,8%/év), mint a katolikusok (14,6%/év) és protestánsok (14,6%/év) között. A nőknél az alkoholizmus aránya lényegesen alacsonyabb (2–4%/év között), és nem különbözik szignifikánsan a vallások szerint.

Levav és munkatársai adatai tehát azt támasztják alá, hogy a zsidó férfiak között gyakoribb a depresszió, azonban ritkább az alkoholizmus. Hasonló adatokat találtak más vizsgált csoportoknál is, ahol az alkoholizmus gyakorisága alacsony volt – pl. az amishok (középkori életformát követő református közösség Amerikában) között, illetve izraeli és angliai zsidók között. Az alkoholizmus és a depresszió összefüggései arra utalnak, hogy genetikai kapcsolat lehet a két betegség között, azonban hogy melyik betegség fejlődik ki, azt a szociális normák erősen befolyásolhatják.

DR. KÁRPÁTI RÓBERT

A zsidóság körében előforduló néhány gyakoribb betegség és ezek jellemzői

Dystoniák

Massachusetts-i kutatók csaknem teljesen azonosítani tudták az egyik ideggyógyászati tünetért – a dystoniáért – felelős gén szerkezetét, és ezt DYT1-génnek nevezték el. Ez a tünet nagyon gyakran jelentkezik askenázi zsidó populáción belül.

Mit is értünk dystonián?

A dystoniákon azokat a mozgászavarokat értjük, amelyekben egyes izmok, vagy izomcsoportok többé-kevésbé tartósan, akaratlanul összehúzódnak. A feszítő és a hajlító izomcsoportban normálisan meglevő izomcsoport összjátéka szokott a zavar oka lenni. Az előbb említett zavar vagy mindig ugyanabban az izomban vagy izomcsoportban jelentkezik, vagy egész testre kiterjedően jelentkezik. Az előbbire lehet példa a nyakizmok dystoniája, amit torticollisnak neveznek, az utóbbi az ún. csavaró dystoniákra (torsios dystoniára) jellemző. *Zsidó családokra ez az utóbbi fajta örökletes torsios dystonia jellemző, mely öröklése testi kromoszómákon keresztül történik.* Az esetek kétharmad részében 15 éves kor alatt kezdődik. A tünetek kezdetben szerények (kisebb izomcsoportokban jelentkezik az akaratlan mozgás), a dystonia teljes képe csak fokozatosan alakul ki. A gyermekkorban kezdődő tünetek legelső tünete lehet a járászavar, melyet először a gyermekgyógyászok-gyermekneurológusok nem tudnak semmilyen más betegségcsoportba besorolni. Sajnos a betegek háromnegyedében 5-10 év alatt súlyos, egész testre kiterjedő dystonia alakul ki. Ezzel szemben azok a dystoniák, melyek felnőtt korban alakulnak ki, sokkal jobb indulatúak, az esetek csak 20 százalékában jelentkezik az egész testre kiterjedő mozgászavar.

A szerző a SOTE Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika ideg-elmegyógyász szakorvosa, egyetemi tanársegéd

Milyen a dystoniás mozgászavar?

Az egész testre kiterjedő formákban a fej, a váll, és a törzs lassan, erőteljesen, legtöbbször csavaró jellegűen kezd el mozogni, melyeket különböző végtagmozgások, leggyakrabban a végtagok végein jelentkező, eltúlzott és görcsös jellegű mozgások kísérnek. A mozdulatsor végén a betegek végtagjaikat abban a helyzetben hagyják, ahova ez a csavaró mozgás „vitte őket" függetlenül attól, hogy ez a helyzet kényelmes vagy kényelmetlen. Alvás közben ezek sohasem jelentkeznek, és bármilyen feszültség vagy szorongás felerősítheti őket. Hosszú időn keresztül tartó dystoniák a beteget furcsa testhelyzetre kényszerítik.

Torticollis

Egyik leggyakoribb dystonia fajta. A túlmozgás a nyak és a tarkóizmokra korlátozódik. Lassú, görcsös, kínzó benyomást keltő mozgás, melynek eredményeképpen a fej fokozatosan néhány másodperc leforgása alatt az egyik oldal felé fordul el, egyúttal valamely oldal irányába el is billen. Mindkét nemben egyenlő számban és bármely korban megtaláljuk, mégis leggyakoribb középkorú egyénekben. Ha mindkét oldalon egyenlő mértékben alakul ki a dystonia, akkor a nyakat hátrahúzzák, ezt retrocollisnak nevezik.

Írásgörcs

Szinte kizárólag írás közben látjuk a kézen. Az utóbbi időben egy környéki ideg (nervus medianus) kóros működését hozzák összefüggésbe a kialakulásával.

A száj és a nyelv dystoniás mozgásai

Ezek gyakran gyógyszerek mellékhatásaként alakulnak ki, pszichiátriában használt, pl. a schizophreniában korábban leghatékonyabbnak vélt gyógyszercsoport adása következtében.

Néha a gyógyszerek egyszeri bevétele váltja ki a hatást, néha a szemizmok görcse is megjelenik. A híres németalföldi festő, Breughel képein látható sok olyan ember, akinek állkapcsában, ajkában, nyelvében alakultak ki dystoniás mozgások.

Arcon jelentkező formák gyakori oka lehet a hibás fogsorzáródás, ilyenkor a fogászati kezelés kecsegtethet sikerrel.

A fenti ún. extrapyramidalis rendszert érintő betegségek tünetileg kezelhetőek. Nagyon fontos a szakorvos felkeresése már a kezdeti tünetek kialakulásakor. Hazánkban minden (Budapest, Pécs, Szeged, Debrecen) orvosegyetem Neurológiai Klinikáján van extrapyramidalis ambulancia – előjegyzést követően az ország valamennyi részéből fogadnak betegeket.

Anyagcsere-betegségek

Az alábbi megbetegedésekben közös, hogy mindegyik ún. anyagcserebetegség. Az anyagcserezavar kapcsán a szervezetben – így az agyban is felhalmozódnak oda nem illő anyagok, és ezek az agy (és egyéb szervek) mindennapi funkcióját károsítják.

A biokémia fejlődésének következtében egyre több agyi megbetegedés anyagcserehátterét ismerjük meg. Okozójuk legtöbbször örökletes enzimhiba. Az enzimhibák többféleképpen fejtik ki hatásukat az agyszövetre, pl. anyagcsere-folyamatok még nem teljesen kész termékeit az agy felhalmozza és tárolja. Leggyakrabban úgynevezett zsiranyagcsere-termékek (lipidek) ill. gangliozidok halmozódnak fel – ezek leggyakrabban elbutulást, epilepsziát, látászavart, később görcsös izomtónust, és járásbizonytalanságot okoznak. Ezekkel szemben viszont a szulfatid vagy a cerebrozid nevű anyag felhalmozódása inkább bénulásokat, járásbizonytalanságot okoz, az elbutulás csak a későbbiekben társul a kórképhez.

Tay-Sachs betegség

Egy zsidó hagyomány, amit nem akarunk gyermekünknek továbbadni.

A kórkép szövettani leírásában egy magyar ideggyógyász, Schaffer Károly jeleskedett, ezért a betegséget a nemzetközi szakirodalom Tay-Sachs-Schaffer betegségként is említi.

Zsidó gyermekek százszor gyakrabban szenvednek a fenti betegségben, mint nem zsidó társaik. Az agyban nagy mennyiségű ún. gangliozid-raktározás mutatható ki, melynek felszaporodásában szerepet tulajdonítanak egy veleszületett enzim hiánynak, ez az enzim lenne felelős a kórokozó anyag lebontásáért.

Már az újszülötteken észlelhetőek az elváltozások, az újszülött nehezen veszi a levegőt, és a kevés oxigén miatt a színe sem olyan, mint egy egészséges újszülöttnek, hanem a felhalmozódott széndioxid miatt inkább lila. A későbbiekben a gyerek inkább közönyös lesz a környezet ingereivel szemben, izmai gyengékké válnak, majd izomgörcsök alakulnak ki. Extrém fokú lesoványodás tapasztalható a betegség előrehaladásával. A szemet vizsgálva a szemfenéki képen cseresznyepiros folt látható, sajnos ilyenkor általában a gyermek már vak. Sajnos a mai napig a betegségnek nincsen hatásos kezelése, és 2-3 éves kor körül a halál bekövetkezik.

Gyermekkori formában a betegség vaksággal kezdődik, majd szellemi visszamaradás vehető észre, melyet a dadogás, a szavak céltalan ismételgetése, tanulási nehézségek jellemeznek. Testszerte a szövetek között folyadék szaporodik fel (ödéma). A csontok törékennyé válnak, hasi folyadék halmozódik fel. A betegség ezen formája 2-4 éves korban kezdődik, a halál általában 3-4 éven belül következik be.

A fiatalkori forma általában 5-10 éves kor körül indul beszéd-, járás- és látászavarokkal, az izmok petyhüdtté válnak, majd a végtagokban túlmozgások alakulnak ki, melyek a mindennapi tevékenységeket nagymértékben károsítják.

Ami a fenti szomorú végkifejletű betegségben egy reménysugár lehet az, hogy az USA-ban már egyes genetikai központokban meg tudják állapítani, hogy mennyire veszélyeztetett a leendő magzat Tay-Sachs-Schaffer kórra.

Vastagbélrák által veszélyeztetett amerikai lakosság aránya 5 %

Vastagbélrák által veszélyeztetett askenázi zsidók aránya 9-15 %

Az APC-gént (a vastagbélrákot okozó variáns gén) hordozó amerikai askenázi zsidók aránya 6-7 % (hozzávetőlegesen 360.000 személy)

Mellrák által súlyosan veszélyeztetett nők aránya az APC-gént hordozók között 40 %

Nieman-Pick betegség

A betegség kialakulásának oka az ún. kóros szfingomielin tárolás. A kóros mennyiségű anyag felszaporodásának oka lehet a túlzott mennyiségű termelés, a lebontás elégtelensége, vagy a szfingomielin nem típusos szerkezete.

Az esetek mintegy fele zsidó családokban fordul elő.

A tünetek előterében a máj és a lép nagymérvű megnövekedése áll, amit a hasi folyadék felhalmozódása és sárgaság kísér. A betegség előrehaladtával részben idegrendszeri tünetek jelentkeznek elbutulással, süketséggel, látászavarokkal, az izmok görcsössé válásával, végül teljes idegrendszeri leépülés állapota alakul ki. A kóros anyag csontvelőből, lépből, májból mutatható ki, de egyszeri vérvétel kapcsán a fehérvérsejtek vizsgálata már felkeltheti a gyanút, hogy lipoidtárolási betegségről lehet szó. A Tay-Sachs-Schaffer betegséghez hasonlóan a szemfenéki képen az esetek egynegyedében itt is jellegzetes cseresznyepiros folt észlelhető.

Attól függően, hogy a tünetek mely életkorban jelentkeznek négy típust (A,B,C,D) különböztetünk meg. A C és D típus jelentkezik a legkésőbb, valamivel lassabban alakulnak ki a tünetek, mint a másik két formában. A kezelésük a mai napig nem ismert, mindegyik halálos kimenetelű.

Gaucher kór

Az úgynevezett ceramidok és szőlőcukor (glükóz) kapcsolódásából és ezek kóros tárolásából származó anyagcsere-betegség, melynek oka a fent említett két anyag szétkapcsolódásáért felelős enzim hibás működése.

A betegség – heveny, gyermekkori és idült lefolyású felnőttkori formában jelentkezik.

A heveny forma a gyermek 3-4 hónapos korában kezdődik, a gyermek addigi fejlődése zavartalan. Nagyon nagy mértékben megnő a máj és a lép, lesoványodnak, majd fokozatosan bénulások, nyelészavar, és izomgörcsök alakulnak ki. A halál 1 éves kor körül szokott bekövetkezni.

Az idült forma sokszor már gyermekkorban elkezdődik. A máj, de különö-

sen a lép rendkívüli módon megnagyobbodik. A betegek vérszegények lesznek, csontritkulás alakul ki. Ez a forma az élettel összeegyeztethető, a lép eltávolítása, ortopédiai műtétek, vérátömlesztés a betegek állapotát javítani szokta.

A fenti betegségek jelenleg még sehol a világon nem gyógyíthatóak. Előrehaladott génsebészeti vizsgálatok folynak azonban számos kutatóintézetben világszerte, abból a célból, hogy a veszélyeztetett csoportok számára minimálisra csökkentsék ezeknek a genetikailag befolyásolt betegségeknek a kockázatát.

Hazánkban a Semmelweis Orvostudományi Egyetem I. és II. sz. Gyermekklinikája és a Pécsi Orvostudományi Egyetem Gyermekklinikája ad további felvilágosítást az érdeklődők számára.

Fanconi-féle vérszegénység

Kora gyermekkorban kezdődő, vérszegénységgel járó súlyos betegség. Már születéskor észlelhetőek fejlődési rendellenességek, a bőrön tejeskávé színű foltok, a csontok nem megfelelő formái főleg az alkaron és a hüvelykujjon, hallászavar, szem és szívfejlődési rendellenességek, valamint a nemi szervek alulfejlettsége jellemzi. A gyermekek mind testileg, mind szellemileg elmaradnak a fejlődésükben. Sajnos a betegség kapcsán gyakran alakul ki fehérvérűség. Hónapok-évek alatt halállal végződik.

További felvilágosítást a betegségről az Országos Hematológiai és Vértranszfúziós Intézetben lehet kérni.

Cisztás fibrózis (mukoviscidózis)

A betegség nem nemi kromoszómához kötötten öröklődik. A betegség lényege a külső elválasztású mirigyek kóros működéséből adódik. A mirigyek váladéka kifejezetten sűrű (viszkózus) innen ered a mukoviscidózis kifejezés is. Tünetek is ebből fakadnak: a gyermekek bár sokat esznek, születésüktől fogva rosszul fejlődnek, székletük nagy tömegű, lazább, a hörgők fokozott váladéktermelése miatt folyamatosan hurutosak, köhögnek. Szintén a mirigyműködés zavarára utal a verejték kórosan fokozott nátrium és kálium szintje, mely a betegség diagnózisában nagyon fontos jel.

A korai felismerés nélkül a betegek a harmadik életév körül meghalnak. Ma Magyarországon már szűrik az újszülötteket, még a szülészeti osztályok keretein belül. A szűrővizsgálattal derült ki az a meglepő tény, hogy hazánkban a cisztás fibrózis előfordulása magas: 1:2000-4000 az aránya.

Kezelésükben a hasnyálmirigy kivonatok szedése, a hörgő váladékának hígítása játszik nagy szerepet. A lakásokban a páratartalmat 50-60 százalék körül érdemes tartani. Gyógytornász segítségével speciális torna ajánlott.

A mucoviscidózisos gyerekek szülei részére ma már minden gyermekgyógyászati osztály készséggel ad felvilágosítást, segít a megfelelő életmód kialakításában.

Emlőrák

Az emlőrák okozta halálozás a mai napig vezető helyet foglal el a középkorú női lakosság halálokai között. Számos rosszindulatú betegséghez hasonlóan az előidéző ok ebben a kórképben sem biztosan ismert.

Közismert az emlőrák családi halmozódása, főleg askenázi zsidó nők családjában. Az utóbbi évek molekuláris genetikai vizsgálatai egy ún. BRCA 1 és BRCA 2 gént azonosítottak, melynek jelenléte fokozott kockázatot jelent emlőrák vonatkozásában. (Megjegyezzük, hogy ezeknek a géneknek a feltűnését a XV., XVI. századra teszik, és feltételezik, hogy először Kelet-Európában terjedtek el. Ebben az időszakban voltak egyébként ezen a környéken a legnagyobb zsidóüldözések, pogromok, ezek alapján felvetik a pszichés háttér lehetőségét is, mellyel manapság már számos pszichoonkológiai vizsgálat foglalkozik.) Számos országban történik ezeknek a géneknek a genetikai vizsgálata és ezek alapján a betegség szűrése. Mindezzel együtt ezeknek a géneknek a felfedezése még nem jelenti, hogy BRCA izolálás alapján az emlőrák 100 százalékban megelőzhető lenne, mint ahogy evvel a témával az USA-ban behatóbban foglalkozó dr. King említette: „...ez jobb, mint a pokol, de még nem a mennyország".

Az emlőrák kialakulásával szemben védő szerepet szánnak a kiegyensúlyozott házaséletnek, a szülésnek, főleg akkor, ha az első szülés a 30. életévig bekövetkezett. A családi halmozódás mindenképpen megemeli az emlőrák kockázatát.

Sajnos azoknak a nőknek akiknek már volt jóindulatú emlőelváltozásuk, tudniuk kell, hogy náluk a rosszindulatú emlődaganatra való hajlam kétszer-négyszer gyakoribb, mint azoknak a nőknek, akiknek nem volt hasonló.

Az emlőrák megelőzésében nagy szerepe van az orvosi felvilágosításnak és a nők egészségügyi kultúrájának. Minden nőgyógyászati vizsgálathoz rutinszerűen hozzá kell, hogy tartozzon az emlők áttapintása, de ezt nem szabad csak a nőgyógyászokra bízni, hanem meg kell tanulni minden nőnek azt az egyszerű mozdulatsort, mellyel havonta 1 alkalommal mindenképpen át tudják tapintani saját emlőjüket. *A korai felismerés egyenlő lehet a gyógyulással!* A legkisebb gyanú esetén rögtön fel kell keresni a nőgyógyászt és ha szükséges, a területi onkológiai gondozót. Ma Magyarországon különböző, nem fájdalmas vizsgálatokkal (mammographia, emlő MRI) már egészen kis emlődaganatokat is meg lehet találni és a korai diagnózis, korai kezelést eredményez, ami a gyógyulást jelentheti.

Az Országos Onkológiai Intézet az ország összes részéből vállalja betegek kivizsgálását, szükség esetén kezelésüket.

A süketség génje

A Tel Aviv-i egyetemen dolgozó **Karen Avraham**, egy nemzetközi kutatócsoport élén olyan hibás gént fedezett fel, amely egyre súlyosbodó süketséget okoz. A DFNA 15 névre keresztelt autoszomális domináns gén 40 éves kor táján a közepestől a súlyosig terjedő halláskárosodást okozott egy nagylétszámú izraeli családban. *„Ez csupán az első lépés a halláskárosodás molekuláris okainak feltárása felé"* – nyilatkozta Avraham asszony. De a felfedezés egyben a halláskárosodás genetikai kezelésének kezdete is lehet.

A DFNA15 számos másik gén működését szabályozza, ezért ennek izolálása és kezelése eredményesen javíthatná a hallásért felelős gének teljesítményét. A kutatás eredményeit a *Science* című folyóirat 1998 március 20-i száma tartalmazza. A kutatás „empirikus terepe" egy kiterjedt zsidó család volt, amelynek hibás gént hordozó őse 1843-ban született Líbiában. A leszármazottak ma Izraelben, Belgiumban és Amerikában élnek. A nyolcvan megvizsgált személy fele hordozza a hibás gént, amelynek következtében általában 18 éves kor táján romlik meg hallásuk. Az elváltozás nem specifikusan zsidó jelenség – a kutató azért választotta az érintetteket, mert egy nagy családra volt szüksége a genetikus öröklődés megfigyeléséhez.

Vészkorszak és pszichoterápia

A *„holocaust-túlélési szindróma"* gyógyítására hozta létre öt évvel ezelőtt – Magyarországon és Közép-Kelet-Európában egyedüli ilyen jellegű intézményként – pszichoterápiás rendelőjét a KÚT Alapítvány. November 13–15. között az alapítvány második alkalommal rendezett konferenciát a Bálint Házban, a Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány támogatásával és Göncz Árpádné védnökségével.*

A háromnapos konferencián orvosok, pszichológusok, szociális munkások adták közre tapasztalataikat, melyek döbbenetes bizonyítékai annak, hogy a holocaust traumája mennyire váratlan – olykor generációkkal később felbukkanó – tünetegyüttesekben nyilvánul meg.

Az előadások másik csoportja egy-egy speciális területet emelt vizsgálódásának középpontjába. **Dr. Riskó Ágnes**, onkológiai betegek kezelése során azt tapasztalta, hogy a betegek egy részének együttműködési nehézsége orvosával a holocaustra vezethető vissza: a kórház felépítéséből, atmoszférájából fakadó kiszolgáltatottság, a kontrollvesztés érzése, csakúgy mint a kezelések és azok testi következményei a holocaust-trauma felelevenedését válthatják ki.

Hoyer Mária, aki a KÚT-nak és a Kék Pont Drogkonzultációs Központnak egyaránt munkatársa, sajátos kapcsolódást talált a családok élettörténete és a drogfogyasztó magatartás között. A hozzá kerülő esetekben gyakran a leválás időszakát kísérő elviselhetetlen szorongás bizonyult a drogfogyasztás kiváltójának, hátterében a felmenők feldolgozatlan holocaust-traumáival, melyek – akár egy generációt átugorva – a fiatalokban jelennek meg.

Még a problémát viszonylag közelről ismerők számára sem nyilvánvaló, hogy a társadalmi traumatizáltság nem pusztán a zsidóságot, sőt még csak nem is kizárólag az áldozatokat sújtja. Ezért is voltak különösen megrázóak a más körből származó szenvedőkkel foglalkozók tapasztalatai. Az Aachenben élő **Prof. Gáspár Pál** megdöbbentő beszámolója egy SS tiszt lányának pszichoterápiájáról, nálunk még tabuként kezelt témát érintett: nemcsak az áldozatok, az elkövetők utódai is szenvednek – ők az apák bűnei miatt. Agresszorok az elmúlt évtizedekben nálunk is szép számmal voltak – utódjaik azonban – az intézmények tapasztalatai szerint – nem mernek pszichoterápiás segítséget kérni.

Pfitzner Rudolf (München) az 56-os magyar emigráció traumatizációjáról tartott előadásában – az elgyökértelenedés, identitásvesztés következtében – az emigránsok szinte mindegyikénél jelentkező depresszív tünetekre, pszichoszomatikus reakciókra adott válaszokat tipizálta.

Nem kell azonban a messzi múltba mennünk ahhoz, hogy traumatizált társadalmi csoportokra bukkanjunk. A szlovéniai **Dr. Oravecz Róbert** a délszláv háború menekültjeivel való foglalkozás döbbentette rá egy sajátos – a segítőket fenyegető – veszélyre. Az extrém erőszakkal való közvetett találkozás ugyanis az empatikus terapeutát óhatatlanul bevonja; a segítőben keletkezett kezelhetetlen feszültségek negatívan hatnak magánéletére, így maga az agresszió másodlagos áldozatává válhat. Minthogy a terapeuta tartós traumatizáltsága a hatékony segítést is lehetetlenné teszi, a segítő is segítségre szorul.

A magyarországi menekülttáborok szintén a háborúk áldozatainak gyűjtőhelyei – így nem meglepő hogy a tapasztalatok is némi átfedést mutatnak. **Dr. Hárdi Lilla** beszámolójából kiderült, hogy a táborok gyakorlatilag börtönként működnek; a bennük élőkben – totális kiszolgáltatottságuk következtében – a traumák ahelyett, hogy oldódnának, megismétlődnek. A rehabilitáció tehát traumatizáló környezetben folyik. Ráadásul szembe kell nézni egy sajátos nehézséggel is: minthogy a táborlakók 42 nemzethez tartoznak, részint nagyobb hangsúlyt kapnak a nonverbális módszerek (relaxációs gyakorlatok, gesztusterápia stb.), részint elkerülhetetlen a tolmácsok – akik gyakran maguk is áldozatok – alkalmazása. ők „bevetésük" előtt képzésen vesznek részt, így csökkentve (újbóli) traumatizációjuk kockázatát.

A KÚT rendelő munkájába bepillantva talán érzékelhető a traumák változatossága, és sejthető a terápiás munka összetettsége, nehézsége is. **Dr. Bárdos Katalin** egy 12 éves kislány esetét ismertette, aki nagyanyja halála óta alvásproblémákkal küszködött. A terápia derítette föl, hogy a háttérben az anya feldolgozatlan és tudattalan holocaust-szorongása áll; saját anyja halála ezeket a szorongásokat aktiválta, és átvitte gyermekére. Az alvászavar hátterében – mint kiderült – halálfélelem állt. A terápia végeztével a kislány kiegyensúlyozottá vált, esti félelmei megszűntek.

Dr. Pálffy Judit pszichiátert látászavarokkal kereste fel egy fiatal nő. Fokozatosan derült fény panaszai szimbolikájára: a zsidó apától és sváb anyától származó nő identitás-bizonytalansággal küszködött, nem tudta eldönteni, hogyan vállalhatná egyik énjét a másik megtagadása nélkül. A terápia segített valódi problémájának felismerésében és kezelésében – így látása – fizikai és lelki értelemben – egyaránt kitisztult. E két eset a KÚT-ban uralkodó szemléletet is illusztrálja: a terapeuta az aktuális tünetek magyarázatáért a felmenők történetéhez fordul.

Dr. Virág Teréz két túlélő, Primo Levi és Viktor E. Frankl attittűdjének és életútjának szembeállításán keresztül mutatta meg az Auschwitz utáni lét két alapvető irányát: Levi öngyilkos lett, míg Frankl 92 éves koráig élt, alkotott és gyógyított. Hogy a KÚT megálmodója és vezetője ez utóbbi következtetését osztja – „...mégis mondj Igent az Életre" – talán nem szorul bizonyításra.

A konferencia legfőbb üzenete feltehetőleg az a nyitottság, mellyel a KÚT – anélkül, hogy egybemosná az egybemoshatatlant – a holocaust-túlélők és leszármazottaik terápiájában alkalmazott sikeres módszereit kész kiterjeszteni a más társadalmi traumákat elszenvedettek gyógyítására.

Szellő Júlia

* Az érdeklődők hamarosan kézbe vehetik a közeljövőben az Animula kiadó gondozásában megjelenő teljes anyagot.

Exkluzív **Sorozatunkban politikusokkal, művészekkel és más ismert személyekkel beszélgetünk. Érdekes emberekkel, akikben talán csak annyi a közös, hogy valami módon zsidók, bár ez különböző hatással van életükre, eltérően vállalják származásukat, a közösséghez tartozást. Aki erre most azt mondja, hogy a festőnél csak az számít, hogy jó-e a képe, a színésznél, hogy szépen deklamálja-e Hamlet monológját, a politikusnál, hogy elég népszerű-e, nos annak is igaza van. Mégis úgy gondoltuk, érdemes a Szombat hasábjain olyasmiről is szót ejteni, amire máshol nincs alkalom.**

„Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?"

Faludy György költővel beszélget Dési János

Az természetes, ha az ember a nemzet nagy költőjéhez megy interjúzni, előtte hosszú listát készít a feltétlenül felteendő kérdésekről. És abban sincs semmi meglepő, hogy mindezt azonnal elfelejti, amikor háza kapujában találkozik a nemzet nagy költőjével, aki vagy tíz perccel a megbeszélt találkozó előtt odaállt, mert a kapucsengő nem működik. Miközben felfelé baktatnak a lépcsőn a riporter rádöbben, hogy sokkal jobb, ha hagyja a beszélgetést folyni a maga útján. Faludy György ugyanis elsőosztályú csevegő, aki ontja a jobbnál-jobb anekdotákat. Kár lenne rossz kérdésekkel megzavarni.

Elsőként az *AB Független Kiadónál* szamizdatban megjelent életrajzi *Pokolbéli víg napjaim* című könyvet adom oda neki, hogy dedikálja. Miközben a tollat keresi, kérdezi meg:

– Á, ismeri ennek a könyvnek a történetét?

– Nem, de szívesen meghallgatom.

– Nagyon mulatságos. Úgy kezdődött, hogy **Demszky Gábor** (az *AB Kiadó* akkori vezetője – a szerk.) kint járt nálam Torontóban és kérte tőlem ezt a könyvet, amit angolul olvasott.

– Angolul írta ezt a könyvet?

– Félig-meddig. Angol közönségnek készült, nem magyarnak. Amikor 1960-1961-ben írtam, reményem sem volt arra, hogy valaha magyarul megjelenhet. A magyar kézirat egy része el is veszett, úgyhogy sokat újra kellett írnom belőle. Amikor elkészültem, már csak az a nagy kérdés maradt, hogyan juttassam el Pestre. Kaptam egy üzenetet, hogy küldjem el a budapesti amerikai követségre. Szép nagy csomag, nyolcszáz oldal. Pesten egy barátunknak küldtük érte. Ahogy ment a követségre, észrevette, hogy titkosrendőrök követik. Hazament és otthon készített 12 hasonló csomagot és megkérte 12 barátját, hogy segítsen. Aztán újra elindult a követségre. Természetesen ahogy a Szabadság téren átvágott látta, hogy a titkosrendőrök egy autóval követik. Felszaladt a követségre, jött ki a csomaggal, a detektívek utána az autóval. Berohant a házba, ahol lakott, a dektektívek kiszálltak az autóból és utánafutottak, hogy elkapják. De ebban a pillanatban megjelent 12 ember, mindegyikük egy éppen olyan pakkal a kezében, amilyet kerestek. Na, akkor feladták a rendőrök.

– Mindez már a nyolcvanas évek második felében történt?

– 1987-ben jött ki ez a kötet. Előtte jelent meg több kiadásban a **Villon** könyvem. Annak rengeteg kalózkiadása volt. Például egy nagyon szép, amit Miskolcon csináltak. Minden szerepelt benne, a nevemet kivéve.

– És miért éppen azt hagyták ki?

– Az én nevemet 1956 után sokáig nem szabadott leírni. Még a *Széchényi Könyvtár* katalógusából is kivették a könyveim céduláit.

– Azért az szép, nem, hogy ha a nevét nyilvánosan nem is szabadott emlegetni, mégsem felejtették itthon el?

– Amikor hazajöttem, nagyon féltem, hogy csak a 70 évnél idősebbek fogják tudni, hogy ki vagyok. Úgyhogy nagy élvezet volt, amikor az első előadásomat tartottam Szegeden. Bár úgy indult, hogy a város vezetője – a nevét már elfelejtettem – egy rohadt –, kijelentette, hogy amíg ő ott van, én nem nyithatom ki a pofámat Szegeden. Így mondta. Amire az egyetem rektora odaadta az *auditorium maximumot*. Este nyolckor kezdődött az előadás, és vagy egy negyed óráig tartott, amíg egyáltalán be tudtam jutni, annyian jöttek el. S bár ötven percnél nem szoktam tovább beszélni, éjjel egyig tartott az előadás.

– Emlékszem az 1988-as első Jurta Színházbéli előadására, oda se nagyon lehetett beférni.

– Nagy öröm volt számomra, egyrészt hogy nem felejtettek el, másrészt, hogy sok fiatal jön el meghallgatni. Ma is, bárhol tartok előadást az országban, a közönség legalább háromnegyede fiatal.

– Akkor elégedett az élettel?

– Ami a személyes sorsomat illeti, teljes mértékben. Nem gondoltam volna, hogy hazajöhetek még egyszer. Emigrációs barátaim többsége ezt már nem érte meg. Ám a világ sorsát meglehetősen reménytelennek látom. A környezet megállíthatatlanul pusztul. És a népességrobbanással sem tud senki sem mit kezdeni. Fiatal koromban azt gondoltuk, hogy ha Hitlert és Sztálint sikerül legyőzni, akkor minden rendben lesz. Akkor „csak" Sztálin, Hitler, no meg **Horthy** volt a probléma. És mindaz a mocsok, amit a harmincas években ránk zúdítottak.

– Mi volt a fő baj azokkal a harmincas évekkel?

– Kicsit messzebbről kezdem, de egy jellemző példával: emlékszem, amikor Horthy bevonult a katonáival – román fedezet alatt – Budapestre, mi is ott álltunk a nagyapámmal a tömegben a *Gellért Szálló* előtt. És Horthy utasította a katonáit, hogy szálljanak le a lovakról, járművekről, forduljanak meg és pisáljanak. Mindenki láthassa, hogy ők megvetik a bűnös várost. Fölszámolták a demokratikus intézményeket. Aztán a német szövetség. Az irodalomra is rámásztak. Persze az igazi írók, **Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő** – és sorolhatnám még hosszan tovább – mind ellenzéki maradt. Amit azért eltűrtek. A jobboldali írókat pedig elmosta az idő. Bár már akkor sem értek sokat. Talán az egyetlen **Szabó Dezsőn** kívül, aki azért szintén egy kétséges figura volt.

– Azért Szabó Dezső meglehetősen sikeres író volt.

– Igen is meg nem is. Kétségtelen, ő volt a kurzus lelke, bár aztán ellene fordult. S a végén egész tisztességesen viselkedett. De abból amit írt, mi maradt?

– Talán csak az Elsodort falu, bár azt hiszem ma már azt is kevés ember tudja végigolvasni.

– Mindig azt mondták róla, hogy az egy zsidóellenes mű, holott román- és magyarellenes. Még azt sem tudták, hogy mit olvasnak.

– Írja a Pokolbéli víg napjaim című könyvében, hogy a népi-urbánus vitából mindig is igyekezett kimaradni. Elhitték a kollégái ezt Önről?

– Persze próbálnak mindenkit beskatulyázni. Az ember hiába igyekszik. Én annyit mondtam, hogy irodalmi köröktől mindig távol tartottam magam.

– A népi-urbánus vita a zsidó-nem zsidó ellentétnek volt eufemisztikus megfogalmazása.

– Részben. De azért ennél összetettebb a dolog. Nem hiszem, hogy Tersánszky valaha azt mondta volna magáról, hogy ő vidéki. Vagy a faluról első riportokat író **Kovács Imre** soha nem állt ködös parasztelképzelések oldalára. Persze voltak, akik nagyszájúan pofáztak, mint **Erdélyi József**.

– Aki 1938-ban megírta a Solymosi Eszter vére című hírhedt versét.

– Emlékszem, **Nagy Lajossal** ültem a kávéházban a vers megjelenése után, s amikor Erdélyi oda akart ülni az asztalunkhoz, Nagy Lajos rászólt: „Ide többé nem ülsz le." Mire Erdélyi sértődötten azt felelte: „Mi az, Lajos, te is elárultál minket?"

– A zsidóság a költészetében sohasem foglalkoztatta. Legfeljebb csak az élet nagy pillanataiban. Találtam egy versét, az Újszülött fiamhoz címűt, ez a Szombatban is megjelent – amelyben azért szót ejt az ősökről. Egyébként nem érdekelte a dolog?

– Persze, hogy nem érdekelt.

– Miért persze?

– **Arany János** talán mindig arról írt, mi a kapcsolata a nagyszalontai ősökkel? Ez nem egy verstéma. Azt, hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről ímom?

– Mit jelent a zsidósága az életében. Jó, rossz, nem számít?

– Bizonyos mértékig örülök neki. Mert az embert egy olyan népbe osztja be, amely rendkívül régi kultúrával rendelkezik – még ha annak nem minden részét ismerem el a magam számára. Az utolsó százötven évben kevés nép járult olyan nagy mértékben hozzá a civilizáció fejlődéséhez, mint a zsidó. Borzasztóan örültem, amikor a zsidó állam megalakult. Bár most egy kissé meg vagyok rettenve. Továbbra is a zsidó emigráció alkotja a szellemileg fontos dolgokat, Izraelben pedig nem nagyon születtek ilyesmik. Amerikai támogatással sikerül fenntartani az egészet. Bár soha nem jártam ott, nem volt annyi pénzem, hogy elutazzak, sokat tudok az országról. Egyébként a másodunokatestvérem volt hosszú ideig Jeruzsálem polgármestere.

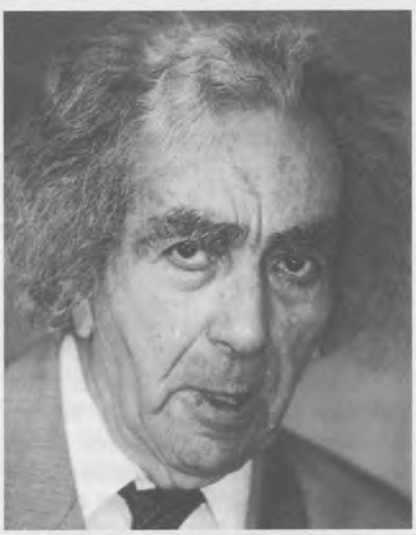

– Teddy Kollek?

– Igen. Ugyan személyesen soha nem találkoztunk, de azért kölcsönösen számontartjuk egymást.

– Ugorjunk vissza a múltba. Életrajzi könyvében számtalan okot említ, miért érezte úgy, hogy 1938-ban el kell mennie Magyarországról. Az okok között nem szerepel, hogy attól tartott volna, zsidósága miatt üldözni fogják.

– Akkoriban azt mondták az emberek, hogy maradj itt. **Cs. Szabó Laci** megígérte, ha bármi történne, akkor ő megvéd.

– Elhitte?

– Ő elhitte. Én nem, hogy sikerül neki. Persze, amit kérdez, az is egyik oka volt, hogy elmentem. Csak hogy érzékeltessem Önnek a helyzetet: 1939-ben azt mondtam egy unokatestvéremnek Párizsban, hogy maradjon ott, mert különben agyon fogják ütni. Azt felelte: „hülye vagy, tényleg azt képzeled, hogy a nácik Magyarországra is eljutnak?".

– Miért bizakodtak ennyire az emberek? A zsidótörvényeket ne is említsem, ott volt a Solymosi Eszter vére. Abból látható, a zsidóellenesség a közhangulatban is ott volt, nemcsak a politikában.

– Nem hitték el az emberek, hogy mindez megtörténhet. Amikor még Horthy kártyapartnerei között is előfordultak zsidók.

– És a numerus clausus 1921-ből?

– Akkor az gondolták, hogy Horthyt csak a katonái kényszerítették erre. Ami persze nem igaz. Ha egy zsidónak azt ajánlotta az ember: gyere, menekülj – akkor a szemébe röhögött. Nem hitték el, hogy valami bajuk lehet. Hozzá tartozik persze, a lapok nem nagyon írták meg, mi történik Németországban. Féltek a betiltástól. Talán a *Népszava* volt az egyetlen, amelyik próbált beszámolni, mondjuk a *Kristályéjszaká*ról.

– Sok rokonát elvitték és megölték Auschwitzban, a húgát Kun páterék lőtték agyon a Dunaparton. Milyen érzés volt a háború után mindennek tudatában visszajönni?

– A húgomat éppen ebből az épületből vitték el, ahol most élek. Akkor ez nyilasház volt. Itt, a Margit híd lábánál lőtték agyon.

– Az ablakból éppen odalátni.

– Egyenesen oda. Amikor hazajöttem, úgy gondoltam, minden megváltozott. Különben is, a magyar nácik sohasem kerültek többségbe. Nézze csak az irodalmat, **Féja Géza**n, **Erdélyi Józsefen** – aki nemcsak költőnek, embernek is jelentéktelen volt – és még néhány nagyszájún kívül – alig tartottak velük. Sőt, az igazi írók mind náciellenesek maradtak. Fogadjunk, hogy nem tud egyetlen náci költőt sem említeni.

– Biztos lenne, aki erre azt feleli, hogy hát persze, mert az iskolában ideológiai okokból nem tanították őket.

– Nincs is kiket. Gyengék voltak. Ami-

kor először hazajöttem, mint már mondtam, abban bíztunk, megváltoztak a dolgok. Nem ismertük a jaltai szerződést, abba a hitbe ringattuk magunkat, hogy az orosz megszállás hamar véget ér. Egy évet kibírunk, mondtuk. Aztán, amikor 1947 áprilisában először bevittek az ÁVÓ-ra, kezdtem érezni, hogy nincs rendben minden.

– Miért vitték be?

– Mert ledöntöttük **Prohászka Ottokár** püspök szobrát.

– Mi zavarta Prohászkában ennyire?

– Például az antiszemitizmusa. Megjegyzem, ez nemcsak engem, de még a pápát is zavarta. A fő ok azonban az volt, hogy barátomat, **Károlyi Mihályt** gúnyolta, születési hibáját felemlegetve farkastorkú gazembernek nevezte. Gyűlölte Károlyit. Horthyék viszont Károlyi elleni bosszúból éppen az ő palotájának a kertjében állíttatták fel a szobrát. Károlyi, miután hazajött, háromszor is kérte az érseki helynököt, hogy az ő költségére távolítsák el a szobrot. De nem tették meg. Egy év várakozás után Károlyi megkért, hogy döntsem le a szobrot.

– Miért gondolta Károlyi, hogy a szobordöntögetéshez is jól ért?

– Barátok voltunk, tudta, hogy én vállalkozó szellemű vagyok. Le is döntöttük a társaimmal. Másnap bevittek a rendőrségre. Kértem a feleségemet, telefonáljon **Tildy Zoltán** köztársasági elnöknek, szabadítsanak ki. Mire beértem, **Péter Gábor** már megkapta az értesítést, úgyhogy amikor meglátott, azt mondta: szervusz, gyere velem reggelizni.

– Ismerték egymást rég?

– Akkor találkoztunk először. Azt feleltem, hogy nem megyek veled reggelizni, de el sem megyek, amíg azokat a fiúkat el nem engedik, akikkel együtt döntöttük le a szobrot, és akiket szintén bevittek. Elengedték őket, s újra hívott reggelizni. Megint azt válaszoltam, hogy nem. Mire ő: „fogsz te még itt reggelizni". Igaza lett. Mikor néhány évvel később összeverve, rongyosan, véresen becipeltek elé a fogdából, azt mondta, nem engedünk ki, itt fogsz megdögleni, mert hülyékre nincs szükség. Miért lennék én hülye, kérdeztem. Mert hazajöttél Amerikából – válaszolt a kommunista titkosrendőrség főnöke.

– Ön arról híres, hogy a legnehezebb helyzetekben, a „pokolban" is írt verseket. És mostanában?

– Recsken például a saját vigasztalásomra írtam verseket. Csak az volt a baj, hogy én voltam a kézirat. Fejben. Mi lesz, ha én már nem leszek, miként maradnak meg a versek? A fogolytársaim így aztán megtanulták, amit írtam. Ma is írok, persze. Mit is csinálnék. Most jelent meg egy kötetem **La Fontaine** versfordítások, **Marc Chagall** rajzaival.

– A könyv fülszövege szerint Ön élő klasszikus. Milyen élő klasszikusnak lenni?

– Nézze, ha nem volna annyi fiatal, aki szeret és felkeres, akkor szégyellném. De így nagy öröm.

– Látom, ennyi év és ennyi könyv után még mindig tud örülni egy újnak.

– Hajaj. Nagyon. Nézze meg, ez is milyen szép. És jól fogy. Tudja, én arra számítottam, hogy hatvan éves korom körül meghalok és marad utánam ötszáz oldalnyi vers. Most már ezernél tartok, s lassan kínos ennyit az utókorra hagyni. Mit csinálnak majd vele?

– Azért a kortársai egykor nem voltak mind elragadtatva Öntől. Radnóti naplójában például azt írja „Faludy Györgyöt, mint irodalmi jelenséget én sem szívlelem..." mennyire zavarta az ilyen vélekedés?

– Engem nem zavart, a kortársakat zavartam én. Tudja, amikor a régi, liberális, harmincas évekbeli *Magyar Hírlap*ba elkezdtem írni, szombat este 11 körül, amikor jött ki a nyomdából a vasárnapi lap, mindig várták már néhányan az utcán, s azonnal a melléklet első oldalára lapoztak, ahol az én verseim jelentek meg. Nagy boldogság volt látni, csak éppen a költőbarátaim otthagytak miatta.

– Arra céloz, hogy Radnóti irigy lett volna Önre?

– Nem szerettem Radnótit, gyenge költőnek tartottuk, nem hittük, hogy lesz belőle igazi. De végül, 1941-től, nagyszerű lett.

– Ugorjunk megint egyet. Az unokái Angliában élnek. Mit szólnak ahhoz, hogy a nagyapjuk magyar költőként „élő klasszikus"?

– Azt hiszem, különösebben nem foglalkoztatja őket. A fiam két éves volt, amikor odakerültünk, a felesége angol. Az unokáim már nem tudnak magyarul. Egyébként a nagyobbik fiúunokám, aki 14 éves, híresség, sokat írtak róla a lapok, mert az egyik legfiatalabb, aki valaha *Cambridge*-be járt. Művészettörténetet, teológiát, filozófiát hallgat. A 11 éves unokám is nagyon szép és kedves lány. A verseimet azonban legfeljebb angolul tudják elolvasni.

Perelhetnek az egykori kényszermunkások

Ülésezett a Mazsök kuratóriuma

Január 13-án ülést tartott a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány (Mazsök) kuratóriuma. A döntéshozatalhoz minimálisan szükséges 14 fő jelenlétében megtartott ülésen egyhangúlag elfogadták az 1999 évi költségvetést. A kuratórium titkárának tisztségére meghirdetett pályázatot eredménytelennek nyilvánították, miután a porondon maradt egyetlen pályázó, a tisztet eddig is betöltő **Sebes Gábor** csak tíz támogató szavazatot kapott, ezáltal nem érvén el a megválasztásához szükséges 14 fős minősített többséget. A vele szemben álló másik esélyes pályázó, **Nagy Ferenc** ezen a fordulón már nem indult.

Az ülésen még egy fontos döntés született: a Mazsök segítséget nyújt azoknak az egykori deportáltaknak, akiket 1944-45-ben különböző németországi gyárakban kényszermunkára fogtak. Miután a Mazsök irodájának rendelkezésre áll egy terjedelmes lista az egykori kényszermunkásokról, az a döntés született, hogy értesítést küldenek a listán szereplőknek, és tudatják velük: a Mazsök közvetíti megbízásukat egy New York-i ügyvédi iroda felé, amely az egykori deportált nevében pert indít az őt a háború idején rabszolgaként dolgoztató cég ellen. A kiszemelt – **Michael Witti-Ed Fagan** nevével fémjelzett – cég akkor vált világszerte ismertté, amikor egyebek közt a Volkswagen ellenében képviselte sikerrel az egykori kényszermunkásokat. Eredményes eljárás esetén a New York-i iroda tiszteletdíjra is igényt tart. Az egykori deportáltaknak küldendő levélben a Mazsök fölhívja majd a figyelmet arra, hogy természetesen más ügyvédi irodához is fordulhatnak. Ebben viszont a közalapítvány már nem nyújt segítséget.

Igazi választás lesz?

A Mazsihisz elnöke és a rabbikar között az Új Élet hasábjain több hete zajló tusa azért bír különös jelentőséggel, mert közelednek a hitközségi tisztújítások. A Mazsihisz-Bzsh együttes vezetőségi ülésen *dr. Schweitzer József* országos főrabbi, akit tisztségénél fogva legélesebben érintett *dr. Feldmájer Péter* Mazsihisz-elnök válólevelekkel kapcsolatos kemény hangú állásfoglalása, közölte, hogy nem tekinti lezártnak az ügyet.

Az együttes ülésen Schweitzer József egyórás hozzászólása után világossá vált, hogy az országos főrabbi más embert kíván látni a Mazsihisz elnöki székében. Feldmájer Péter válaszában közölte, hogy fenntartja a válólevelekkel kapcsolatos véleményét. A hozzászólók többsége a békétlenség befejezésére ösztönözték a vitázó feleket. A négy órán át tartó ülésen más témával nem is foglalkoztak. Az ülésen elfogadott állásfoglalást – amely az *Új Élet* február 1-jén megjelent számában olvasható – **Korn József**, a BZSH elnöke terjesztette be. Az egyértelműen Schweitzer József pártját fogó szöveget 10 igen szavazattal 5 tartózkodással fogadta el az elnökségi ülés. Döntés született arról is, hogy vitát a nyilvánosság előtt le kell zárni – így a vita záróakkordja az országos főrabbi melletti állásfoglalás, és a hitközségi lap hasábjain Feldmájer Péter mellett több hozzászólás már nem lát napvilágot.

Az Új Életben az ügyben megjelent vélemények, a vita lezárása és a vezetőség állásfoglalása tükrözi a két fél közti erőviszonyokat. Amennyiben Schweitzer József szavának áll, és Feldmájer Péterrel szemben ellenjelöltet állítanak, akkor az illető nevének a márciusi tisztújítás előtt néhány héttel már meg kell jelennie a nyilvánosság előtt. Ha nem is formálisan, kampány kíséretében, de legalább kiszivárogtatva, mint az szokás a magyarországi zsidó közösség berkeiben.

Ha lesz ellenjelölt és valódi megmérettetés – még ha a revans szellemében is – az komoly előrelépést jelenthet a hitközségi demokrácia szempontjából. Ilyesmire 1989 óta egyszer került sor, 1995-ben, amikor még **Raj Tamás** volt a Nagyfuvaros utcai templomkörzet rabbija és e közösség ellenjelöltet állított mind a BZSH-elnöki, mind az ügyvezető igazgatói tisztség esélyes várományosaival szemben. Akkor azonban a rögzült helyzet megváltoztatása volt a „lázadók" célja, míg most a Feldmájer Péter elmozdításában érdekelteket éppen a status quo fenntartásának célja vezeti. Ugyanis épp a Mazsihisz-elnök volt az, aki – a rabbikar szemére hányván a válólevelek évek óta megoldatlan gondját – a nyilvánosság előtt felkavarta az állóvizet.

A választások ügyében hivatalosan még semmilyen lépés nem történt. A jelölőbizottság még nem ülésezett. Javaslatai amúgy sem perdöntőek: az elnökjelöltekre vonatkozó javaslatot a küldöttgyűlésen is elő lehet terjeszteni.

Ingatlanmegváltás

Hogyan osztják föl a pénzt?

A magyar állam az 1998-ban kötött megállapodás keretében a múlt esztendőben összesen 608 millió forintot fizetett a Mazsihisz kasszájába azokért az ingatlanokért, amelyeket a Mazsihisz visszaigényelt, de a megállapodás értelmében az állam azokat nem természetben adja vissza, hanem éves járadékot fizet értük. 165 millió forintból tartalékalapot képeztek, amelynek felhasználásáról majd az idén hoznak döntést – tájékoztatott **dr. Feldmájer Péter**, a Mazsihisz elnöke. A vidéki hitközségeknek juttatandó pénz elosztásáról tavaly, Miskolcon tartott összejövetelükön határoztak a közösségek képviselői. Eszerint a járadékból juttatandó összeg nagyságát befolyásolta az egykor elvett ingatlanok értéke, a közösség jelenlegi létszáma, vallási és közösségi életének intenzitása (pl. van-e rendszeresen minjen?), felújítandó ingatlanainak száma és az ehhez szükséges pénz. A 443 milliós összeget az alábbiak szerint osztották szét:

A pénz felvételét rendkívül szigorú feltételekhez kötötte a Mazsihisz adminisztrációja. A kedvezményezett vidéki hitközség képviselője szerződést írt alá, amelyben – a keszthelyi közösség vezetője, **Goldschmied István** elmondása szerint – még az is szerepelt, hogy a pénzt átvevő azért „teljes vagyonával felel". Az összeg felhasználása kötött, elsősorban ingatlanok (zsinagóga, szeretetotthon, egyéb) fenntartására és a hitéletre költhető el. 50 ezer forint feletti megrendelés esetén az érintett hitközség már több pályázatot is köteles bekérni a kivitelezőktől. Keszthelyen egyébként a temető és a zsinagóga felújítására fordították a rájuk eső 800 ezer forintot.

Létszámát tekintve a budapesti után a debreceni a második legnagyobb zsidó közösség Magyarországon. 20 milliós költségvetésüknek a járadék formájában juttatott 7.736 millió forint valamivel több, mint az egyharmada. **Halmos Sándor** ügyvezető igazgató elmondása szerint szerint a pénzt a zsinagóga homlokzatán lévő kőtáblák rendbehozatalára, a kóser konyha korszerűsítésére és a mikve felújítására fordítják.

Pécsen az 1.3 millió forint nagyobb részét az egykori zsidó iskola felújítására fordítják. A 180 tagú hitközség közösségi célokra kívánja felhasználni a várostól visszakapott épületet. A 180 fő azonban – mint a legtöbb szervezet esetében – csak a címlistán szerepel, a tényleges adófizetők ennél jóval kevesebben vannak. **Kaufman Pál** ügyvezető igazgató elmondása szerint további 50-60 ember bukkant fel a pécsi zsidóság irodájában, amikor napirendre került az egykori üldözötteknek fizetendő kárpótlás. Ő mindenkitől udvariasan megkérdezte, óhajtja-e, hogy nevét fölvegyék a pécsi zsidó hitközség tagjai közé. Korántsem mindenki óhajtott élni a lehetőséggel.

Amíg a járadékból rájuk eső 4.4 millió nem folyt be a kasszába, a szegedi zsidó közösség gyakorlatilag önfenntartó volt – mondta **Ledniczky András**, a szegediek ügyvezető igazgatója (aki e tisztsége mellett a Szegedi Orvostudományi Egyetem dékáni hivatalának vezetője). Meglévő vagy hagyatékból rájuk maradt ingatlanaikat részben felélve, részben bérbeadva, pályázatokon indulva, szponzorokat felhajtva tudták a közösség költségeit fedezni. A Mazsihisz egyedül a Szegeden félállásban működő rabbi, **Schönberger András** bérét fizeti, valamint hébe-korba némi pénzt ad a temetőre. A városi hitközségbe feliratkozott 300 zsidó közül 240 fizet hitközségi adót – ez persze költségvetésük 1 százalékát sem teszi ki. (Amúgy Ledniczky András 6-700-ra becsüli a szegedi zsidóság lélekszámát.) A járadékból befolyt pénz túlnyomó részét az idősek otthonának felújítására költik. Az otthon a városi önkormányzattól is kap pénzt, de ehhez szigorú műszaki feltételeknek kell eleget tenni – a 4.4 millió erre szolgált. A járadék nagyságának érzékeltetésére szolgáljon az az évi 6-8 millió forint, amit a szegedi nagyzsinagóga (Európa egyik legnagyobb zsinagógája) fenntartására szponzoroktól évente összegyűjt a szegedi zsidóság.

Mose Avinu

Ahogyan a filmesek látják

A film alkotója

Az „Egyiptom hercege" című egész estés rajzfilm alkotója **Jeffrey Katzenberg**, akinek a nevéhez olyan hallatlan rajzfilm-sikerek kötődnek, mint „A kis hableány", „A szépség és a szörnyeteg", az „Aladdin" és persze az eddigi rekorder, „Az oroszlánkirály". Mindegyik film a Disney-stúdióban készült, amelynek Katzenberg volt a művészeti vezetője. De miután összerúgta a port **Michael Eisner**rel, a Disney nagyhatalmú elnök-vezérigazgatójával, inkább összeállt barátjával, a gazdag **David Geffennel**, hogy másutt próbáljon szerencsét.

Lehet, hogy az „Egyiptom hercege" - és a szintén DreamWorks által készített „Z, a hangya" - olyan nagy sikert arat majd, hogy több más stúdió is belátja: a rajzfilm nemcsak gyerekeknek készülhet, hanem a felnőttek is örömüket lelik benne. Ezzel kisebb forradalom mehet végbe a hollywoodi stúdiók háza táján. Katzenberg mindig is azt mondta Eisnernek, hogy nem lesz az jó, amit manapság Hollywood művel: sztárokat nevel ki, akik köré fel lehet építeni egy filmet, majd 7-8 jegyű összegeket fizet ki a sztároknak, hogy szerepeljenek a filmben. Így nem csoda, ha manapság egy film elkészítése 8-9 jegyű összeget igényel. Ebből az ördögi körből ki lehet és ki is kell lépni - mondogatta.

Mióta Katzenberg vette a kalapját, a régi, jól bevált Disney-recept sem működik már olyan jól: sem „A Notre Dame toronyőre", sem a „Herkules", sem a „Mulan" nem lett kirobbanó siker, egyik sem hozta a tervet. Nincs kizárva, hogy a forradalmian új „Egyiptom hercege" Katzenberg győzelmét jelenti majd a hervadó Disney, azaz Michael Eisner felett.

A DreamWorks Stúdió

A DreamWorks SKG **Steven Spielberg**, Jeffrey Katzenberg és David Geffen közös vállalkozása, 65 év óta az első új hollywoodi stúdió. Mindhárom alapító zsidó, de vallásukhoz igen különbözően viszonyulnak: míg Katzenberg Jom Kipurkor is dolgozott az „Aladdinon", ezalatt Spielberg egy hetes szünetet rendelt el a „Schindler listája" forgatásán.

Katzenberg így vall magáról és az „Egyiptom hercegéről": „Nem azért nyúltam a témához, mert zsidó vagyok. Én csupán az embereket akarom szórakoztatni. Itt a szó minden értelmében egy világi vállalkozásról van szó. Ugyanakkor a DreamWorks tiszteletben tartja a vallásos emberek érzelmeit is és műanyag-figurákat, pólókat vagy más hasonló termékeket nem dob piacra, legfeljebb egy könyvet és egy CD-lemezt, amely a film dalait tartalmazza. Azt is el kell mondanom, hogy az egyiptomi kivonulás történetét a Disneynél nem engedték volna filmre vinni. Ott még mindig a tündérmesékkel vannak elfoglalva."

A „gój Mózes"

Amikor **Cecil B. de Mille** 1956-ban másodszor is elkészült a Tízparancsolattal (az első változatban Mózes szerepét Ramon Navarro játszotta), a film nyílt hadüzenet volt minden zsarnokság ellen: az emberek cselekedetét csak Isten törvénye irányíthatja, egy uralkodó soha, legyen a neve akár Ramszesz, akár a Szovjetunió Kommunista Pártja. Mózes igazi szabadsághős, a szabad világ bajnoka, amit a Mózest alakító **Charlton Heston** meggyőző színészi képességei tesznek még hihetőbbé. A filmtörténészek az izmos, magas, szőke Hestont ezért a „gój Mózesként" titulálták.

Amikor 42 évvel később bemutatták az „Egyiptom hercege" című egész estés rajzfilmet, Mózes szerepe már nem ennyire egyértelmű. A story összefoglalását a film végi dalocska adja meg („Csak hinned kell"), amely szerint ki tudja, milyen csodákra vagy képes, csak hinned kell.

Mint sokan mások előtte, De Mille már 1928-ban, az első Tízparancsolat elkészítésekor észrevette, hogy Mózes II. könyve Mózes életének egy nagy részével - a születése és a zsidókkal kegyetlenkedő egyiptomi munkafelügyelő megölése között eltelt mintegy 30 évvel - adósunk marad, azaz a képzelőerő szabadon szárnyalhat.

1992-ben a Disney bemutatta az „Aladdint" és ezt követően sok arab származású amerikai panaszkodott a stúdiónak, hogy az arabokat vadembereknek állítják be. Ezt elkerülendő, a DreamWorks most majdnem 70 szakértő és zsidó, keresztény és mohamedán vallási vezető tanácsát kérte ki, a fő tanácsadó pedig az az Everett Fox volt, aki a Bibliát fordította le modern angolra. Ennek eredményeképpen a történetet kissé átalakították. Hogy ne sértsenek bizonyos közel-keleti érzékenységeket, el kellett kerülni még a látszatát is, hogy itt most jó zsidók fognak harcolni a gonosz egyipto-

miak ellen. Bonyolultabbá kellett tenni a személyiségeket, a fáraó nem lehetett abszolút gonosz és Mózes nem lehetett spontán, Charlton Heston-szerű végtelenül jó szabadságharcos.

A film eredeti szövegében a zsidókat mindig héberekként („Hebrews") említik, sohasem zsidókként („Jews"). (A film szinkronizált változatában szerepel a „zsidó" kifejezés – a szerk.) Mózest nem a fáraó lánya, hanem a fáraó felesége találja meg (Spielberg ragaszkodott hozzá, hogy énekhangja az aranyos és remek hangú izraeli énekesnőé, **Ofra Házá**é legyen, aki néhány részt a magyar változatban részben magyarul, részben héberül énekel el) és így Mózes filmbéli testvére és egyben legjobb barátja a fáraó fia; Ramszesz lesz. Mózes tehát elkényeztetett hercegecske, aranyifjú, akinek szinte semmi kötelezettsége nincs. Ramszesz sem különb nála, csak őt ráadásul még az édesapja is zaklatja állandó figyelmeztetéseivel, miszerint semmirekellő és nem lesz képes átvenni atyai örökségét, azaz a fáraó trónusát.

Mózes akkor döbben rá, hogy ki is ő, amikor elvetődik a zsidók nyomorúságos negyedébe és véletlenül összefut anyjával, Mirjammal, aki persze rögtön felismeri. Ezután nincs nyugta és rövidesen – most már Mózes II. könyvével összhangban - elteszi láb alól a zsidókkal kegyetlenkedő egyiptomi munkafelügyelőt és persze nem marad más hátra, mint hogy menekülnie kell a fáraói udvarból.

A DreamWorks végre zsidósíthatta volna De Mille „gój Mózesét", de nemigen tette. Az Egyiptomban sínylődő zsidók arcvonásai egyáltalán nem zsidósak. Talán Áron az egyetlen zsidó közöttük (hangja az eredeti, nem szinkronizált változatban Jeff Goldblumé).

Mint ismeretes, a zsidók 40 évig vonultak a pusztaságban a Kánaán felé. Mivel Mózes V. könyve szerint Mózes 120 éves korában halt meg a Nebó-hegyen (a mai Jordániában), tehát Mózes 80 éves volt, amikor kivezette a zsidókat Egyiptomból. De az „Egyiptom hercegében" Mózes rövid barna szakálla még csak nem is őszül.

A 93-perces rajzfilm csak Mózes II. könyvének első 15 fejezetének elbeszélésére szorítkozik, bár a legvégén még felvillan a kőtáblákat cipelő Mózes, nyitva hagyva egy esetleges folytatás lehetőségét...

Rajki András

VÁRAI EMIL

Amerikai történetek

A New York és Boston között fekvő tengerparti kisvárosban, New Londonban magnóval, videóval, fényképezőgéppel a nyakamon caplatok a péntek esti szürkületben. A széles, ám mégis üres Montauk Avenuen-n sietős lépteket hallok a hátam mögött. Bár a környék biztonságos, ezt tanúsítják a kerítés nélküli kertekben hagyott szerszámok, játékszerek, a kulcsra nem zárt autók, mégis megfordulok – szakállas, pajeszos férfi közeledik, ezen az úton van az ortodox Ahavath Chesed zsinagóga. Mellém ér, rákösönök: *Git sábesz!* Megdöbben a sohasem látott alaktól, nem a szombat köszöntésére öltözött am hoórectől, s odaveti: *Fir zi iszt kájn sábesz, zágen zi mir nur helló!* (Magának nincs sábesze, mondjon csak hellót!) Azután megenyhül és futtában kezet nyújt: *Salom!*

Az Ahavath Chesedhez közelebb van a konzervatív Beth El zsinagóga, mint a Kazinczy utcai ortodoxokhoz a Hősök temploma. Ott persze örömmel fogad **Carl Astor** rabbi, hiszen rajta kívül csak három férfi és öt nő készül a szombatra. Velem megkezdődhet az imádkozás.

Néhány nappal korábban Astor rabbival interjút készítettem. A találkozó előtt egy héttel bemutatkozásként eljuttattam hozzá a *Szombat* angol nyelvű mutációját, benne **Konrád György** aforizmái, **Kertész Imre** prózája, **Gergely Ágnes** és **Mezei András** versei, összeállítás a magyarországi kárpótlásról, a zsidó iskolákról, és még néhány más cikk. Mindenekelőtt megkérdeztem véleményét lapunkról.

– Csak a magyarországi antiszemitizmusról szóló tanulmányt olvastam el – kaptam a választ.

– *Miért csak azt?*

Meglepődik a kérdésen.

– Ezen nem is gondolkodtam...

Némi szünet után:

– Talán mert a Törvényeken kívül csak az antiszemitizmus köt össze bennünket...

A rádióban zenés hirdetések, az egyiknek jól ismerem a dallamát, 1944 előtt esküvőkön, családi összejöveteleken énekelték: Jiddise mame... Magyarországon híressé a háború után lett, az akkori legnépszerűbb sanzonénekesnő, **Fényes Kató** tette ismertté, az anyáról szólt, akinek egyetlen kincse a fia mosolygása volt, s akit megöltek a banditák. Ötórai teákon (vajon a mai fiatalok tudják-e, hogy az mi fán terem?) angolkeringő ütemére táncoltak rá.

Néhány hónappal ezelőtt, valamelyik itthoni vidéki rádió „Az ötvenes évek slágerei" című műsorában csendült fel a következő szöveggel: Az én édesanyámnak a ruhája csupa folt... és folytatódtak a proletárasszony keservei a kapitalizmusban. Ritmusát olyan indulósra vették.

New Yersey legjelentősebb adóján hallom (a fordítás nyers): Az én mamim arca mint a selyem, pedig éveinek száma több, mint negyven... Azután bemondják a kozmetikai cikk adatait és felerősödik a rockzene.

Tenafly olyan közel van New Yorkhoz, mint Leányfalu Budapesthez, jellege is az ottani körülményekhez képest hasonló, tele csodálatos villák százaival. Mindegyiknél szebb és nagyobb a zsidó közösségi központ. Abban készítek riportot barátom, **Simor György** segítségével, aki 1956 októbere előtt a *Magyar Nemzet* munkatársa volt, és azután évtizedeken át a zürichi *Blicket* tudósította Amerikából. Amikor a zajos gyermekuszodához érünk, venném elő a

fényképezőmasinámat és a videót, a kedves kísérő hölgy megállít: csak akkor lehet, ha előzően a gyerekek szülei erre írásbeli engedélyt adnak...

Ellenben **Susan G. Ferbank** helyettes ügyvezető igazgató készségesen válaszol minden kérdésre, még arra is, hogy a következő hónapok előadói között **Wolf Blitzer,** az egyik nagy tévétársaság fehér házi tudósítója mennyit kap a kétórás csevegésért: 1500 dollárt. Én irigykedve számítom át az összeget 350 000 forintra, mire Susan felnevet: Miket beszélek, dehogy 1500-at kap, 15 000 a honoráriuma...

Nagyon gazdag a New York-i Zsidó Múzeum anyaga, túlzás nélkül írhatom, hogy megismerhető belőle az egész zsidóság története. A holocaust tragédiájáról szóló rész hatásos, de kicsi. (Egyébként egy hónapos amerikai utamon a zsidó újságokban, a zsinagógai prédikációkban egyaránt visszafogottabban szerepelt ez a téma, s a beszélgetések szelleméből is megállapítottam, hogy ki született az Újvilágban, ki jött Kelet-Európából.) A holocausttal foglalkozó tablókon van egy hatalmas térkép, rajta a nácik által megszállt országok, s számok, hogy azokban hány zsidót öltek meg. Magyarországnál megdöbbenek: 180 000 mártírt tüntetnek fel. Nem tudom, hogy szabad-e ilyet tenni, de fohászkodom: Istenem, bár csak ennyi lett volna... Azután a kétméteres fekete teremőrnek átadunk egy levelet, amelyben megírjuk a valós számot, kérve, hogy egyeztessék a Wiesenthal Központtal és a Washingtoni Holocaust Emlékmúzeummal, utána pedig korrigálják. Ha egyszer valamelyik olvasónk felkeresi a múzeumot, kérem, ellenőrizze, történt-e javítás.

Fiam volt egyetemi évfolyamtársa, aki New Londontól száz kilométerre gyógyít, ugyancsak vendéget kap, nagybátyját, átküldi hozzám egy kis csevegésre. Kóser szilvával fogadom rev (a „v" nem gépelési hiba reb helyett, hanem a reverend rövidítése) Mihályt, aki nyugalmazott református pap, a háború után került Amerikába, és negyven éven át Floridában lelkészkedett. Az eltérő életút miatt sokat tudunk egymástól kérdezni; az üveg felénél tartunk, amikor a magyar református egyház mai helyzetéről akar tőlem informálódni. Elmondani csak azt tudom, hogy a Lónyay utcában tavaly voltam egy izraeli fotókiállításon, meg van egy **Donáth László,** aki tudós pap, meg MSZP-s képviselő, akinek szüleit régebben ismerem, mint ő maga. A következő kupicánál azonban eszembe jut ifjú **Hegedűs Lóránt,** aki szintén református pap, s aki kiutazásom előtt a parlamentben MIÉP-esként a magyar népnek ártó rejtőzködő kisebbségről beszélt, pártja szellemiségét követve a zsidóságot gyalázta.

Mihály elképedt, és szinte szégyenkezett.

– Ez itt, az államok bármelyik törvényhozó testületében – mondta – annyira elképzelhetetlen, mint az, hogy valaki a debreceni Nagytemplom szószékéről Jézust káromolja!

Házibulira, vagy elegánsabban: partira hívtak meg, 1956-ban idekerült zsidók társaságába. Virággal, szürkebaráttal és fejemben pesti viccekkel megyek a könyvelő házaspár nyolcszobás házába. Mire az asztalhoz ülünk, kiderül, hogy vicceimet ismerik, mert naprakészek a magyarországi hírekben, amióta nyugdíjasok, évente legalább egyszer jártak Budapesten. Egy házaspár rögtön megkért, hogy ellenőrizzem: felkerült-e nevük a Dohány utcai templomban vett két ülésre. Ketten is panaszolták, hogy meglopták őket a villamoson, viszont egy úr dicsérte a zsidó kulturális fesztivál hangversenyeit. Nem így felesége, aki háborgott: Micsoda dolog, hogy velünk a szállodában ötezer forintért vetetik meg a jegyet, máshol meg feléért árulják! A pénz- vagy adománygyűjtésnek nem ez a formája...

Megint viccel próbálkozom, s kiderül, hogy bár ósdi, ezt nem ismerik: Egy New York-i rendőrőrsre betelefonál egy hölgy, hogy esti partijára tíz jóképű legényt bérel szmokingban, de ne legyen köztük zsidó. Kilenc órakor megérkezik tíz fekete bőrű férfi. A hölgy dühödten telefonál, mire a válasz: ahogy kérte, nincs köztük zsidó. Kohn őrmester nem téved...

Nem tudom, hogy nevettek volna-e, mert megszólalt egy addig háttérbe húzódó, s csak az utolsó mondatot, a poént meghalló úr, a társaságból az egyedüli, aki a háború előtt érkezett ide:

– Ezt én 1944-ben jelentettem Belgiumban, az Ardennekben, egy felderítőszázad telefonosaként az ezredesemnek. Napok óta nyugalom volt, de visszatért a járőr egy bizonyos Kohn vezetésével, s mondták, hogy pár kilométerre – bár nem látták – mintha iszonyú mennyiségű német tank közeledne. A parancsnokságon ezt nem hitték el, bár én Kohn tapasztalatára hivatkoztam a telefonban. Órák múlva lerohantak bennünket, néhányan maradtunk csak meg, Steve Kohn nem volt közöttünk...

Az előbbi vendégeskedéssel kapcsolatos, mégis tépelődöm, hogy megírjam-e, mert nagyon személyes az emlék, bár van benne egy alig ismert történeti tény is. Azzal kezdem.

1941 nyarán, amikor a rendőrség és csendőrség Magyarországon kezdte összeszedni a nem magyar állampolgárságú zsidókat, akiket később Kamenyenc-Podolszkban legyilkoltak, e családok gyerekei közül nagyon sokat a hitközségek a budapesti zsidó fiú- és lányárvaházakba menekítettek. A lányok otthona a Hungária körúton volt, abban az épületben, ahol ma a közlekedési rendőrség működik. A családjuktól elszakított kislányokat elvitték nyaralni a Komárom megyei Bánhidára, míg mi, kamaszfiúk (14 éves voltam) Felsőgalláról átjártunk udvarolni, vagyis együtt fürödtünk és barkochbát játszottunk. Szeptemberre visszahozták őket a Hungária körútra, én is befejeztem a nyaralást nagynénémnél, s megengedték, hogy részt vegyek az árvaház rendezvényein, sőt az egyik bakfissal, Lilivel néha egy órára elmenjünk sétálni, még ritkábban moziba. Ma is őrzöm a karcsú, loknis gyereklány fényképét, akit Kassáról menekítettek, és aki a németek bevonulása után eltűnt az árvaházból. 1944 novemberében véletlenül találkoztunk az utcán, egyikünkön sem volt sárga csillag, és sietve csak annyit mondott: „Ha bajban vagy, gyere a Dembinszky utcába. (A számra nem emlékszem, de a házat megismerem.) A saját nevemen vannak hamis papírjaim..." Budapest felszabadulása után elsőnek odamentem. A ház fele egy bombától földig rombolva, s az egész elhagyott. A környékbeliek nem tudtak a ház lakóinak sorsáról. Lili az árvaházba sem tért vissza. Ha kassaival találkozom, azóta kérdezem, ismerték-e, tudnak-e sorsáról...

Napokkal az előbb említett parti előtt már jártam a háziaknál, s akkor ismertetőül fényképeket mutattak a várható társaságról. Az egyik őszülő hölgyet nézve furcsa érzés fogott el. Barátaim mondták férjezett nevét és azt, hogy Lili, de lánykori nevét, származási helyét nem ismerték.

Elsőnek érkezett. Nem ő volt. Így hát engedtessék meg nekem itt is közzétenni: ki ismerte Kassán **Daumm Lilit,** ki tud sorsáról?

Színből, szívből vagy politikai megfontoltságból?

Ultraortodox tolerancia a jeruzsálemi választások után

A novemberi helyhatósági választásokon a jeruzsálemi ultraortodoxia váratlanul nagy győzelmet aratott, 15 különböző pártokhoz tartozó képviselőjük került be a 31 tagú városi tanácsba. Természetesen felmerül a kérdés: vajon az ultraortodoxia meg fogja e kísérelni a város arculatát saját ízlése szerint átformálni, amely többek között a szombaton nyitva tartó vendéglők, szórakozóhelyek, mozik és múzeumok bezárását is jelenthetné? A polgármester, *Ehud Olmert* legnagyobb hatalommal bíró helyettese, *Hájim Miller* – akinek pártja, a *Degel haTora* nem kevesebb, mint hét mandátumot szerzett – erre a kérdésre is válaszol a *Jerusalem Report* kérdései nyomán.

– Hogyan sikerült az ultraortodox lakosság 95 százalékát rábírni a szavazásra?

– A világi oktatás csődbe jutott, miközben a mi iskoláink virágoznak. Az ultraortodox gyerekek születésüktől fogva azt tanulják, hogy a Tórát képviselő bölcseknek és a Tóra parancsolatainak engedelmeskedjenek.

– Ez azt jelenti, hogy ha egy ultraortodoxnak azt mondja a rabbija hogy szavazzon, akkor engedelmeskedni fog?

– Igen, azt fogja tenni amit a vallási autoritás képviselője mond neki.

– Hogyan magyarázza, hogy a város világi lakosságának nagy része nem vett részt a választásokon?

– A város szekuláris lakói teljesen elégedettek a helyzetükkel. Ne felejtse, hogy nekik vannak iskoláik, uszodáik, közösségi házaik a saját lakónegyedükben. A mi negyedeinkben a zsinagógáknak gyakran csak a pincékben jut hely.

– Várható-e, hogy szombatonként utakat fognak lezárni és mozik vagy szórakozóhelyek nyitvatartását fogják megtiltani?

– Ez jellegzetes baloldali rágalom, amelyel az elmúlt öt év során igyekeztek megfélemlíteni a lakosságot. Igaz, eredménytelenül. Jeruzsálemben továbbra is mindenki a világnézetének megfelelően élhet.

– Azt tartaná ideálisnak, ha szombaton egész Jeruzsálem zárva tartana?

– Kétségtelenül. Szeretném ha minden zsidó megértené, hogy a Tóra törvényei valóban Istentől származnak. Ettől függetlenül a realitással együtt kell élni.

– A szekuláris lakosság el fogja hagyni a várost?

– Nem. Akik elmennek, azok ezt a munkahelyek hiánya és a lakásárak miatt teszik.

– Miért nem indítottak ultraortodox polgármester jelöltet?

– Nem éreztük szükségesnek. Nem a hódítás volt a célunk. Mi csak azt akarjuk, ami jogosan megillet bennünket és amit meg tudunk szerezni, mint a városi tanács legtöbb mandátummal rendelkező csoportja. Ehud Olmert megérti az általunk képviselt réteg szükségleteit, míg az expolgármester **Teddy Kollek** az arabok szükségleteit értette meg. Végül is ezért megfizette az árat.

– Mit vár a jövőtől?

– Egy ultraortodox nem vállalhatja el egy olyan város polgármesterségét, ahol a mozik szombaton is nyitva tartanak, ahol disznóhúst árulnak, mert ő Isten felé tartozik felelőséggel.

*

Talán lehet némi haszna, ha a jeruzsálemi városi politikában kevésbé járatos magyarországi olvasó kedvéért megpróbáljuk felhívni a figyelmet néhány apróságra az alpolgármester szavaival kapcsolatban.

Millernek kétségtelenül igaza van abban, hogy a választások bebizonyították az ultraortodoxia oktatási programjának és az egész ultraortodox társadalom érdekképviseleti rendszerének fölényét a világi oktatásnak a társadalmi aktivitásra és az önérdek képviseletére nevelő részével szemben. Bár Jeruzsálem világi lakossága gyakran panaszkodik különböző fórumokon az ultraortodoxia térhódítására, amikor cselekvésre került a sor a jeruzsálemi szekulárisok inkább a kirándulást választották a szavazás helyett.

A világi ideológia kétségtelenül válságjeleket mutat, de a választások alatt tapasztalt világi passzivitás nemcsak a helyzetükkel való teljes elégedettségből származhat – ahogy ezt Miller véli – hanem abból is, hogy a jeruzsálemi helyzet a világiak szempontjából még mindig nem elég rossz az aktív magatartás kiváltásához. Noha a baloldali félelmek Jeruzsálem gyors „elortodoxosodásától" nyilván túlzottak, ezzel együttt nem lehet figyelmen kívül hagyni a gyakori – és időnként erőszakossá váló, vagy a nem-vallásosokból erőszakos reakciót kiváltó – ultraortodox tiltakozó megmozdulásokat a szombat megszegése ellen. Miller éppen azt a pontot hagyja leginkább homályban a zsidó Jeruzsálem jövőjével kapcsolatban, hogy az ultraortodoxia a vallásos Jeruzsálem elismerten vallott ideálja és a szekuláris jelenlét realitása közötti ellentéttel vajon megbékült-e, s így a – jelenleg igencsak akadozó – vallásos-világi párbeszédnek adott új lendületnek nézhetünk elébe, vagy pedig az ideál még mindig megvalósításra vár, s hozzá majd a legközelebbi választásokon megszerezni vélt abszolút ultraortodox többség adminisztratív intézkedései visznek-e majd közelebb?

b. g.

*

Lapzárta után: Hájim Miller alpolgármester nemrégiben úgy nyilatkozott a bevándorló (döntő többségében szekuláris) ex-szovjet zsidókról, hogy nincs rájuk szükség, mert „tönkreteszik az országot". *„Korrupciót hoznak magukkal meg disznóhúst. Nem tudjuk ki a zsidó és ki nem az. Amióta megjöttek csak bajt hoztak az országra."*

Bohémélet – az Izraeli Operaház előadása

Hangversenyévad 1998

Kezdjük talán az *Izraeli Filharmónia Zenekarával*, amelynek illusztris fő zeneigazgatója az immár világhírnévre szert tett **Zubin Mehta**. A *Filharmóniát*, amely az idén hatvanharmadik esztendejébe lépett, **Bronislaw Huberman**, a világszerte ismert hegedűművész alapította 1936-ban, majd 1947-től 1990-ben bekövetkezett haláláig **Leonard Bernstein** volt a zenekar tiszteletbeli dirigense. A *Filharmónia* megalakulásától kezdve mindig is elsőrendű művészi feladatának tekintette mind a klasszikus, mind a romantikus és a kortárs zeneszerzők műveinek népszerűsítését, hazai szerzők műveinek bemutatását. Az elmúlt esztendőben azonban a műsorpolitikában egyre inkább az a – sokak szerint vitatható – elv érvényesült, hogy kevéssé ismert, illetve ismert szerzők ritkán jászott alkotásait mutassák be a közönségnek.

Jól szemlélteti ezt a zenekarnak az a sorozata, amelynek a többi között **Daniel Oren**, a világjáró izraeli karmester vezényelt és amelyen **Menachem Wiesenberg** izraeli zeneszerző *Jeruzsálem* című szimfonikus nyitányán kívül olyan ritkaságok hangzottak el – egyébként kitűnő előadásban, mint Leonard Bernstein *Chichester-i Zsoltárok* című kórusműve, valamint **Rossini** *Stabat Mater* című egyházi, liturgikus, alkalmi alkotása. A mostani izraeli előadásnak érdekessége is volt, hogy Daniel Oren, a hangverseny karmestere az *Izraeli Filharmónia* 1967. évi koncertjén énekelte 12 évesen a fiúszopránszólót, a zenekart pedig a szerző, Bernstein vezényelte.

Menachem Wiesenberg Jeruzsálem 3000 éves fennállásának alkalmából, a zenekar felkérésére komponálta ünnepi nyitányát. Tételeinek címe a város héber (Jeruzsálem), latin (Aelia Capitoliana) és arab (El Kuds) neve; ezeknek megfelelően eltérő a ritmusa, s benne héber, jiddis és arab dallamok csendülnek fel.

Bartók-művek is szerepelnek néhanapján az *Izraeli Filharmónia* műsorán. A júniusi koncertsorozatban hallottuk a szintén ritkán előadott posztumusz *Brácsaversenyt*. Ezen a koncerten egyébként tanúi lehettünk egy nem éppen helyénvaló, mondhatnánk önkényes „átértelmezésnek": **Jurij Temirkanov** karmester, a koncert befejező számaként **Csajkovszkij** monumentális *Manfréd-szimfóniáját* vezényelte. A zárótételben – a partitúra szerint – megszólal az orgona Manfréd megváltását, megbékélt halálát hirdetve. Mivel sem Haifán, sem a tel-avivi *Hajchál Hátárbut teremben* nincs koncertorgona, Jurij Temirkanov jobbnak látta Manfréd bukásával, nem pedig megdicsőülésével befejezni a szimfóniát, ami – véleményünk szerint – egyszerűen önkényes, semmivel sem igazolható hamisítás. A zenében, kivált a programzenei alkotásokban – és ezek közé tartozik a **Byron** költeménye alapján Csajkovszkij által komponált *Manfréd-szimfónia* és egy-egy hangszer, illetve a hangszeren felhangzó téma mellőzése alapvetően megmásítja a mű hangulatát, végső kicsengését.

Egyébként a múlt nagy történelmi és művészi személyiségeinek „demitizálása" divattá kezd válni: egyes történészek és művészettörténészek, meg úgynevezett zenetudósok azt szeretnék demitizáló írásaikkal bizonygatni, hogy a nagy emberek, nagy zeneművészek éppen olyan gyarló, sőt kicsinyes emberek voltak, mint mi magunk!

Az *Izraeli Filharmónia* minden egyes évadban műsorra tűzi egy-egy ismert – vagy kevésbé ismert – opera koncertváltozatának előadását – tehát nem „színrehozatalát". Nagy fába vágta hát fejszéjét **Fischer Iván**, a *Budapesti Fesztiválzenekar* karmestere, amikor magyarországi énekesek közreműködésével arra vállalkozott, hogy Izrael három városában bemutatja – koncertváltozatban – **Bartók Béla** *A kékszakállú herceg vára* című egyfelvonásos dalművét.

Az izraeli hallgató, illetve néző, ha megértette a két szereplő – **Lukin Márta** mezzoszoprán énekesnő és **Kovács Kolos** basszbariton magyar szövegét, vagy a színpad fölé vetített héber fordítást (**Itamár Jáoz Keszt** átköltése), látvány hiányában a Bartók által zseniálisan alkalmazott zenei effektusokra, a rendkívül szellemes, sokhelyütt valósággal sokkoló hatású hangszerelésre hagyatkozhatott és ilymódon – talán – megértette a jelképek mögött rejlő eszmei mondanivalót. E sorok írója jelen volt a Bartók-opera koncertváltozatának haifai előadásán, figyelt

de – nem mindig értette az énekelt szöveget, ám még jobban figyelte a haifai *Auditórium* termét zsúfolásig megtöltő közönséget. Nos, azt kellett tapasztalnia, hogy a hallgatóság nagy többségét hidegen hagyta a Bartók-mű. Ezért nem szabad hibáztatnunk sem a karmestert, se az énekeseket: immár 80 esztendő telt el a *Kékszakállú* budapesti bemutatója óta, de a zeneszeretők nagy tábora széles e világon még most, a harmadik évezred küszöbén sem érett meg Bartók és általában a kortárs zeneköltők – mondhatjuk – forradalmi újításainak, a modern zene új irányainak a megértéséhez.

Másként értelmezi az operák koncertformában történő bemutatását a *Haifai Szimfonikus Zenekar* vezetősége, élén **Stanley Sparber** zeneigazgató karmesterrel.

A *Haifai Szimfonikusok* feladatuknak tekintik az izraeli zeneszerzők műveinek bemutatását, másrészt a bérlők kívánságának eleget téve inkább a nagy mesterek – **Mozart, Beethoven, Brahms** és mások népszerű zeneműveinek tolmácsolását. Ami az izraeli szerzőket illeti, a haifai együttesnek vannak úgynevezett „házi szerzői". Ezek egyike **Chájim Permont**, aki 6 éves korában települt át családjával együtt Izraelbe. Műveivel több értékes nemzetközi díjat is nyert. Tavaly júniusban volt a haifai *Auditóriumban* Zenekari rapszódiájának ősbemutatója. A művet a bemutató zenekar számára komponálta 1998 tavaszán. Mint általában az izraeli szerzőkre, rá is a fölényes mesterségbeli tudás jellemző: biztos kézzel ötvözi művében a mai, modern európai zenei nyelvezetet és kifejezési eszközöket a sajátosan izraeli, illetve jiddis folklór elemeivel. Ugyancsak a haifai együttes mutatta be tavaly az amerikai születésű, jelenleg Izraelben élő **Paul Schoenfield** zeneszerző *Debora* című, szimfonikus zenekarra, valamint vegyes kórusra és szólistákra írt, a *Bírák Könyvének* 4. és 5. fejezetén alapuló művét. A **Maggie Stearns** amerikai írónő által angol nyelven írt szövegkönyv bibliai történeteket dolgoz fel, nevezetesen azt a kort, amelyben a kánaánita király, Jávin igája alatt nyögő izraeliták Isten segítségét kérik, hogy szabadítsa meg népüket a kegyetlen zsarnokság alól. A segítség Debora prófétanő képében érkezik: arra utasítja Barak tábornokot, hogy induljon harcba és zúzza szét a Sisera parancsnoksága alatt felfonuló kánaánita sereget. A mű öttételes, a tételeket narrátor kapcsolja össze, aki énekbeszéddel ismerteti a cselekményt. Maga a szerző nyilatkozta több ízben is, hogy Detroitban nevelkedett és nagy hatást gyakorolt rá az amerikai fekete folklór, a ragtime, valamint a dzsessz. A hallgatóság körében sikert aratott a modern hangzású, ám a diszkózenéhez jobban hasonlító, oratóriumszerűen vallásos hangulatú, kicsengésében mégis világi szerzemény. Schoenfield szerzeményét a haifai szimfonikus együttes **John Nelson** amerikai karmester vezényletével mutatta be. A koncerten közreműködött az oslói *Gospel Kórus*, amely a karmesterhez hasonlóan „otthon" érezte magát ebben a valóban eredeti izraeli alkotásban.

El kell mondanom, a szimfonikus zenekarok koncertjein nem mindig szerepelnek ugyan hazai művek, ám számukra az izraeli *Oktatásügyi Minisztérium* zenei osztálya alkalmat nyújt arra, hogy bemutathassák legújabb műveiket. Ilyen alkalom adódott 1998 áprilisában: Haifa és az északi körzet zeneszerzői a haifai *WIZO kollégium* nagytermében mutatták be a *Galili Vonószenekar* közreműködésével legújabb alkotásaikat. Elsőnek említeném meg **Junger Ervinnek**, a Kolozsvárról 1976-ban áttelepült zeneszerzőnek és zenetudósnak első, Izraelben komponált szerzeményét, a két évvel ezelőtt teljesen átdolgozott *Symphoniettát*.

Ugyancsak ezen a tíz hónappal ezelőtti koncerten volt az ősbemutatója a Moldovai Köztársaságból alijázott **Alekszander Soukirianszkij** *Prelűdök* című szerzeményének is, amellyel – Junger Ervinhez hasonlóan ő is Bartók Béla emlékének hódol. Nagyon élvezetes volt **Borisz Lebenberg** *Chaszid jelenetek* című rövidlélegzetű alkotása, amellyel édesapjának állít maradandó emléket a szerző. A melódiák, a ritmusok ismerősek: ezekre a könnyesen játékos, sírva vigadó melódiákra táncoltak őseink hórát nemcsak Ukrajnában és Lengyelországban, de Romániában és Magyarországon is. A klasszikus elemekkel kombinált dodekafóniát (a **Schönberg** által kidolgozott tizenkétfokú hangrendszert) képviselte **Maxim Lévy** szerzeménye, a *Concerto klarinétra és vonószenekarra*.

Ezek voltak az 1998-as izraeli szerzői est legkiemelkedőbb művei, amelyek mindegyike megérdemelné, hogy népesebb zeneértő közönség elé kerüljön akár az *Izraeli Filharmónia* zenekarának, akár valamelyik másik város helyi szimfonikus együttesének az előadásában, s eljutna akár Magyarországra is.

Sch. Hegyi István

6 370 000 ÁLLAMPOLGÁR Az Izraeli Statisztikai Hivatal 1998-ról szóló jelentése szerint tavaly 2,3 százalékkal nőtt az ország lakossága, és elérte a hatmillió-háromszázhetvenezret. Az összlakosság 79,2 százaléka, azaz ötmillió-negyvenötezren zsidó nemzetiségűek.

ÁTLAGBÉR: HAVI 1455 DOLLÁR Ugyancsak a statisztikai hivatal legfrissebb közlése, hogy 1998 végére a havi átlagbér 6100 sékelre, vagyis 1455 dollárra emelkedett.

BÍRÓSÁGI DÖNTÉS: HARÉDIEK A HADSEREGBE! Az izraeli legfelsőbb bíróság úgy döntött, hogy törvénytelen a jesivák tanulóinak járó általános mentesség a hadkötelezettség alól, ezért egy évet adott a Kneszetnek, hogy meghozza az e kérdésben szükséges törvényt. (Jeleneg mintegy 30 ezer jesivabóher élvezi a kedvezményt). Egyes ultraortodox vezetők erre azonnal tömeges kivándorlással fenyegettek. Visszafogottabb harédiek az általános kivételezettség enyhébb csökkentését javasolják: vonuljanak be azok, akik csupán azért járnak jesivába, hogy kibújjanak a szolgálat alól. A baloldali Merec képviselői viszont évente mindössze pár száz mentesség kiadását javasolják a legjobb talmudtanulóknak. A kérdés alighanem fölmerül majd a választási kampányban is, mert a robbanásszerűen növekvő harédi közösségnek nyújtott kedvezmények mindig súlyos viták tárgyát képezik Izraelben.

ÖTVEN SZÁZALÉK ZSIDÓ ZENE A RÁDIÓBAN A Kneszet az elmúlt év egyik utolsó napján hozta meg azt a törvényt, amely szerint az állami rádióban játszott dalok legalább felének héber dalnak kell lennie. A törvényt előterjesztő munkapárti Jona Jahav szerint ez *„segít majd megóvni az eredeti izraeli kultúrát és védőfalként szolgál az amerikanizáció ellenében"*.

EGYIPTOMI KÖNYVVÁSÁR: IZRAEL NEM KÍVÁNATOS Az egyiptomi kulturális ügyek minisztere elutasította Izrael részvételi kérelmét a január 28-án megnyílt Kairói nemzetközi könyvkiállításon. **Faruk Hoszni** szerint a döntést azért hozták, mert Izrael nem teljesítette a palesztinokkal szemben vállalt kötelezettségeit.

GIORGIO PRESSBURGER

A bűn és a hó

In memoriam Chaim Peretz

Nem Istennél vannak-e a megfejtések?

(Gen. 40. 8.)

A négy doktor a Gran Sasso nyugati oldalának tövében találkozott. A legidősebb, a római Ismail Nepi hívta össze őket, repülővel és autóval érkezett hazájából a cseh Hillel Goldstein, az angol Akiba Brooks és a magyar származású, argentin Chaim Peretz. Megvacsoráztak együtt a szállodában, majd egy nyugoldalmas éjszaka után hajnalban jól felszerelkezve és megfelelő élelemmel ellátva nekivágtak a hegynek. Arról kellett dönteniük, merre haladjon saját országuk belgyógyászata, illetve megállapítaniuk, vajon lehet-e még az orvostudománynak ilyen területéről beszélni. Amint elindultak, a meteorológiai előrejelzésnek megfelelően szállingózni kezdett a hó.

– Akár a bűn – szólalt meg Hillel Goldstein, Ezékiel könyve után szabadon.

– No igen, de vajon miért olyan a hó, mint a bűn? – tette fel a kérdést Akiba Brooks. Némán mentek egy darabig. Csak a hó csikorgása hallatszott a lépteik alatt, meg a potrohos délamerikai Chaim Peretz nehéz, hurutos lélegzése.

Körülbelül háromnegyed órányi gyaloglás után, az első vörös-fehér útjelzőnél Hillel Goldstein megszólalt:

– A hó azért olyan, mint a bűn, mert ellep mindent: füvet, cserjét, bokrot: mindenre ráborítja szikrázóan fehér, öröknek tűnő palástját. Tavasszal aztán minden elolvad a korai napfényben, a göröngyök magukba isszák a havat, amely vízzé válva eltűnik a Föld gyomrában, a mély üregekben, a földalatti folyókban. A hó eltűnik (ahogy látszólag a bűn is), de átitatja a földet, belőle táplálkozik a természet szépsége, a színek, a virágok és a levelek. Minden vízzel táplálkozik, mint ahogy bűnnel is, amely beszívódik, a dolgok velejéig hatol. Ezért hasonlit a bűn a hóhoz.

A sápadt, sovány Hillel szakállán apró jégcsomókba dermedtek össze a puha hópelyhek. Sokáig élt Amerikában, melyet – annak a negyvenéves embernek a keserű pesszimizmusával, aki már tudja, micsoda fájdalom családtagot elveszíteni – új Babilóniának nevezett.

Amikor Hillel befejezte a mondandóját, a csapat megállt, hogy elgondolkozzék rajta. Az argentin Chaim Peretz egy csomag kekszet húzott elő a zsebéből. Senki nem kért belőle, mindenki a gondolataiba merült.

– Halljátok? – kérdezte suttogva Akiba Brooks. Távolból tompa, egyenletes morajlás hallatszott.

– Ott! – kiáltott Ismail Nepi, a pöttöm, pirospozsgás római rabbi. – Ott, nézzétek! – Egy sávra mutatott, ahol ritkásabb volt a fenyőerdő, és ahol egy furcsa fehér porfelhő haladt sebesen. – Lavina! – Mindnyájan arra néztek. – Az elmúlt napokban nagyon hideg volt, ma viszont nulla fok körül lehet, enyhe az idő – tette hozzá Ismail Nepi.

– Igen, gyönyörű napot fogtunk ki – mondta Hillel. – Szerencsére itt nincs lavinaveszély, ahhoz túl sűrű az erdő.

Újra elindultak. Akiba ment elöl, ő vállalta, hogy kitapossa az utat. A közel méteres hó a derekukig ért.

Újabb félórát gyalogoltak szótlanul. A kövér Chaim Perez váratlanul megszólalt:

– A hó azért olyan, mint a bűn, mert lassan kezd szállingózni, kicsi, finom pelyhekben, olyan, mint az apró törvényszegések, az apró nemtörődömségek előbb a családtagjaink, majd a felebarátainkkal szemben, gyakorlatilag számtalan bűnöcske, akár a hópihék. Észre sem vesszük, és szelid pártatlansággal hulldogállva a földre már tessék, be is fedtek mindent. Ezért mondja a Könyv, hogy a bűn olyan, mint a hó. De épp ezért a tudás is olyan, mint a hó: rengeteg apró töredék érkezik hozzánk odaföntről, és végül hatalmas palásttá áll össze. Azt gondolom, bűn nélkül nem létezik tudás. Az állat nem tudja, mi a bűn, de mást sem tud.

A csapat megállt egy pillanatra. – Skojah! – kiáltott fel Hillel. – Skojah, ügyes vagy, ügyesebb nálam. A hópelyhek, mint fehérbe öltözött mocskos kis bűnök! A bűn és tudat nélküli állat! Szép, gyönyörű!

Mind egyetértettek Chaimmal, és kishíján megválasztották a legjobb Irásmagyarázónak. Folytatták útjukat, és amikor már egy órája gyalogoltak egy végtelen kacskaringó mentén, hirtelen rádöbbentek, hogy szem elől vesztették a vörös-fehér útjelző kört. Eltévedtek.

– Különös – mondta Ismail –, az egyetlen lehetséges úton mentünk, hiszen nem is volt más.

– Az csak neked tűnt így – mondta Akiba Brooks. – A hó teszi. „Fehér palástja" elrejti az összes utat. Ha hóban jársz, nem tudhatod, hová lépsz, aztán gödörbe esel, mert oda vezettek lépteid. Nincs többé út, sem jó, sem rossz , minden tökéletesen egyforma. Csak eltévedni tudsz. Peretz azt állítja, hogy a hó olyan, mint a tudás, de hasonlít a tudatlanságra is. Nem látszik semmi. Csak rosszul léphetsz. Hát ezért olyan a hó, mint a bűn. Mert eltörli az összes utat – fejezte be Akiba.

– A kör! – kiáltott föl ekkor Ismail. – Ott van!

– Hol? – kérdezte a másik három, majdhogynem kórusban.

Ötven lépésnyire, fenn, balra attól az úttól, amin jöttek, egy fenyőfataörzsön ott virított a vörös-fehér festék.

– Vissza kell fordulnunk – mondta Hillel. – Valahol lennie kell egy elágazásnak. Forduljunk vissza, és menjünk a körrel jelölt úton.

– És ha itt van az elágazás? – kérdezte Chaim Peretz.

Végül, emlékezve Akiba példázatára a hóval fedett utakról, a négy doktor úgy döntött, hogy levágja az utat, és a szűz havon átgázolva közelíti meg a jelet. Igy viszont megvolt annak a veszélye, hogy láthatatlan ágak sértik fel őket, vagy mély gödörbe, szakadék rejtett torkába zuhannak. Rövid tanakodás után elhatározták, hogy sorsot húznak: aki veszit, előre megy felderítőnek. Ismail ellenkezett:

– Majd én, elvégre én vagyok a házigazda. Ha ép bőrrel elérem a jelzést, elmondom én is a magyarázatomat a hó és bűn hasonlatról, hiszen én vagyok az egyetlen, aki még nem adta elő a sajátját. Ha viszont nem érek el odáig, az azt jelenti, hogy méltatlan vagyok az Írás magyarázatára. No hát akkor... – és lassan elindult.

– Várj – kiáltott utána Chaim. – Majd én. Te mindenképpen tartozol még a magyarázatoddal. Mi hárman már megtettük. Fordulj vissza.

Pillanatnyi csönd állt be, majd Ismail Nepi, a kis római rabbi óvatosan megfordult és elindult visszafelé, ugyanazokba a lábnyomokba lépkedve, amelyeket odafelé hagyott. Amikor ismét együtt volt a társaság, Chaim Peretz doktor készülődni kezdett.

– Megyek, fiúk – mondta.

– Mazl'tov – felelte Hillel, szájából kis párafelhő szállt el.

Chaim zavartan felvihogott, majd elindult. Robosztus alakja ide-oda billegett minden lépésnél. A másik három lélegzetvisszafojtva figyelt. Csak Chaim erős és gyors lélegzése hallatszott. Mozdulatai viszont épp ellenkezőleg, félelmetesen lassúak voltak.

Egyszer csak tessék! Elsüllyedt a hóban, és eltűnt szem elől. – Peretz! – kiáltott Hillel megbicsakló hangon. – Peretz!

– Hol vagy? Felelj! – ordított Hillel.

Akiba Brooks, igazi angolhoz méltón, megőrizte hidegvérét. – Melyikünk megy érte? – mormogta.

– Chaim! Felelj! – ordított tovább Ismail Nepi, ércesen zengő hangját egy kicsit kikezdte a félelem.

– Peretz doktor! Feleljen, ha módjában áll! – kántálta Goldsteint, ki tudja miért, a visszhangot utánozva.

– Itt vagyok! – felelt rá váratlanul Chaim Peretz nyugodt hangja. Hamarosan a pihékkel borított doktor is kibukkant a hóból. – Egy gödör. Nem komoly. Megyek tovább. – Megint elindult, már óvatosabban, az előbbinél is jobban imbolyogva.

– Itt egy másik magyarázat – mormogott mosolyogva és hümmgetve Akiba Brooks. A bűn, akár a hó ide-oda imbolygunk benne minden lépésnél, az igazságosságtól az igazságtalanságig

– Hm. Egy kicsit sántít a hasonlatod, Brooks. Arról nem is beszélve, hogy Ismailnak is elő kell hozakodnia a sajátjával, még mielőtt elkezdenénk a második kört – jegyezte meg a hideg dacára is egyre sápadtabb Hillel Goldstein doktor

– Juj! A következő lépésnél elesek. Érzem – kiabált Chaim.

– Ne butáskodjék, Peretz – mondta Ismail. – Ezzel most nem szabad tréfálni.

Még öt lépés, és Chaim elérte a jelzést. Megfordult.

– Megbocsájtott – mondta elfúló hangon. – No gyertek. Vigyázzatok a gödörre. Jobbra kerüljétek meg.

Ekkor vésztjósló robajt hallottak közeledni a csúcs felől, mintha mennydörgés lett volna. A három férfi felnézett, ám az ég hirtelen elszürkült fölöttük, sehol egy felhő, sehol a nap, miközben a dübörgés fülsiketítővé és félelmetessé vált. Fehér porforgatag közelgett, apró kövek kezdtek potyogni a

Azt gondolom, bűn nélkül nem létezik tudás.

hóba, kétrét görnyedtek, nyögtek a fenyők.

– Hát ez az! A lavina! Mindent magával sodor, akár a bűn! Ezt akartam mondani – kiáltott fel Ismail Nepi. – Végünk! Imádkozzatok, énekeljetek, mert ez a mi utolsó percünk.

A négy doktor összefogódzkodva énekelni kezdett, de a robaj már nagyon erős volt, föld, kövek, fatörzsek görögtek feléjük, hatalmas, borzalmasan magas, feltartóztathatatlan tömeg közelgett félelmetes zajjal.

Egy pillanat, és kőeső feketítette el a havat, a rettenetes állat elragadta, magával vonszolta és elborította a testeket. Hirtelen támadt, félelmetes falként állt meg az alant levő síkságon a lavina, ott mutatta ijesztő tömegét. Hamarosan két helikopter tűnt fel a hirtelen kitisztult égen. Leengedték a kötélhágcsókat, az első mentőosztag tagjai földreugrottak, ám azonnal felfogták, hogy lehetetlenség élve megtalálni az óvatlan kirándulókat. Csak a helikopter fülsiketítő zaja hallatszott. Ott állt hát elkeseredve a három hegyimentő a propellerek és a hegy szélforgatagában. Elővették az ásókat, és lázas sietséggel ásni kezdtek. Ekkor beérte őket a másik helikopter, és a második csapat is azonnal munkához látott.

Két óra múlva megtalálták Hillel Goldsteint tetemét. Homlokát egy kődarab zúzta be, az arca nem őrzött semmi emberhez hasonlót. Csak hóval fedett apró teste maradt épen.

Újabb három óra múlva megtalálták Akiba holttestét. Összekuporodva feküdt, még halálában is a fejét védte karjával, a csontdobozt, amelyben önmaga legbecsesebb részét őrizte. Egy faág beleállt a tüdejébe, és keresztülszúrta. Körötte pirosra festette a vér a fákat és a növényeket: a havat.

Ekkor az emberek abbahagyták a keresést: kezdett sötétedni, és nem volt elég zseblámpájuk, hogy bevilágítsák a helyszínt. Már megindultak a helikopterek felé, amikor jajgatás hallatszott a sötétségből. Valaki még él! Hol van? És ki az? Mindannyian egyszerre kezdtek ordítozni, hívni. De csak az egyhangú jajgatás felelt a sötétből.

Felgyújtották a reflektorokat. A parancsnok hirtelen felkiáltott: – Ott van! Ott a fán! Nézzétek!

Most mindenki észrevette Chaimot, amint kétségbeesetten kapaszkodik egy fenyőfába.

– Segítség! Könyörgöm! Ne hagyjatok itt meghalni, mint egy kutyát! – kiáltozta Chaim dél-amerikai akcentussal. Családja négy évszázada hagyta el Spanyolországot, Hollandiába, aztán Magyarországra vándorolt, végül pedig Argentínában kötött ki. Most a hívő embereknek ez a hosszú sora ott kapaszkodott egy fa tetején, amelyre a kövér Chaimnak még volt ideje felmászni. És annak a vörös-fehér körrel jelölt fának valaki megparancsolta, hogy állva maradjon, és tartsa meg az érzéki, vidám és büdös rabbit, a Buenos Aires-i orvost. – Nem haltam meg! Csoda történt, és nem haltam meg! – sírt hangosan Chaim. Azonnal megállt fölötte egy helikopter, leengedtek egy kötélhurkot; és felhúzták a félelemtől ájult Chaim testét: ott függött a levegőben és a sötétségben, hogy aztán biztonságba kerüljön.

Kemény hideg volt. A lavina jéggé fagyott, gyémántnál is keményebb fallá, bűnök tömör és látszólag örök falává.

Megérkeztek Prágából Hillel Goldste-

in hozzátartozói, a felesége pedig felismerte a jeggyűrűt, amelyet egy Mala Strana-i aranyműves készített három beolvasztott aranyfogból, amelyet egy kis régiségkereskedésben vásároltak. A belsejébe az asszony nevét vésték: Zilla – azaz árnyék. Lehúzta a gyűrűt a férje ujjáról: „Muje maly! Muje maly!", hajtogatta csendben sirdogálva. Hillél valóban kicsi és sovány volt, mint egy gyermek.

Akiba Brookst idősebbik fia, Gerson azonosította, aki megtalálta az apja hótól lucskos irattárcájában a saját fényképét. Visszavitette Akibát Londonba, és a Kensington-temetőben temettette el.

Megérkeztek Ismail Nepi rokonai is: alacsony, göndör, sötét hajú és bőrű rómaiak, úgy néztek ki, mint akik negyven évnyi, vak, pusztai bolyongásból jönnek. Képtelenek voltak sírni. Ismail Nepi teste ott feküdt valahol, nem tudni merre, a gigászi lavinahalom alatt.

– Mit tegyünk? – kérdezte Ester, Ismail sovány és agilis felesége.

– Semmit, jöjjenek vissza áprilisban, amikor olvad – felelte a parancsnok.

Ester és a három gyermek dermedten állt a fogvacogtató hidegben. Egyszer csak halk, zokogó hangocska hallatszott, Sára volt az, a legkisebb lány, Ismail kedvence. A kicsi lány úgy sírt a hatalmas jégfalllal szemben, mintha a Siratófal előtt állna. Helikopterrel visszavitték a családot a völgybe.

Chaimot az egyik aquilai kórházba szállitottták, ahol lassan összeszedte magát. A kövek okozta sebek behegedtek, a sokkos állapot egy héten belül elmúlt. Mikor a felesége és a kisgyermekei megérkeztek Buenos Airesből, hangos sírásra fakadt, ami miatt az egész kórterem panaszkodott; volt, aki nevetett az éles és erős, szamárbőgés-szerű hangon.

Chaim nem utazott vissza a családjával, mert meg akarta várni, amíg elolvad a hó. El akarta temetni jóbarátját, Ismail Nepit, akinek a teste ott feküdt a hófal, a bűnök fala alatt. Felesége és gyermekei győzködését és könnyeit derűs, de szilárd ellenállással utasította vissza.

– Mit szólna Ismail, ha megtudná, hogy itt akarom hagyni? Neki kellett volna elsőként odamenni ahhoz a fához, de én megállítottam, miattam fordult vissza. Bűnös vagyok a halálában. Bűnös vagyok – hajtogatta.

Visszatért a Gran Sassóra, és a Hotel Imperatorében szállt meg. Imával és gasztroenterológiai szaklapok olvasgatásával töltötte a napjait, meg azzal, hogy nagyokat ivott az Il cocchiere nevű fogadóban.

Két hónapig fagyott, ezalatt napsütéses és viharos napok váltogatták egymást. Chaim a lavinát figyelte, hogyan változtatja alakját: hízik és fogy. Február végén lassan olvadni kezdett. Chaim Peretz távcsővel vizslatta az első fekete földfoltokat. Egy március közepi reggel fölébredt, és kinézett az ablakon:

– Ez az! – kiáltott fel. Nagy barna és zöldes foltok törtek föl a hó alól. „A bűn magával vonszol mindent, de a Föld és a Nap nem áll meg, a nagy gépezet működik tovább. Olyanok vagyunk mind, mint a hópelyhek: egy pillanat, és minden jó, minden rossz, ami bennünk van, eltűnik. Mint ha mi sem történt volna" – gondolta Chaim.

Újabb három nap múlva a rettenetes lavina, a gyémántfal, a szörnyű fal elolvadt. Hajnalban a Buenos Aires-i doktor, miután befejezte imáját, fölébresztette a kísérőt, és nekivágott a hegynek. A szálloda előtt felsorakozott Ismail kis családja: a feleség és a három gyerek. Chaim Peretz odaement hozzájuk, és rákezdett a litániájára: – Én öltem meg: ő akart odamenni ahhoz a fához, de én azt mondtam, jöjjön vissza. Én öltem meg. – A feleség és a lányok nem figyeltek rá: felfelé néztek. Annyi ösvény volt odafennt. Mit mondjanak a vezetőnek, milyen helyet mutassanak, hogy megtalálják Ismail tetemét?

Túl sok volt az út és az ösvény. Chaim telefonált a hegyimentőknek, és arra kérte a helikopterpilótákat, akik annak idején megmentették, hogy írják le neki a szerencsétlenség helyét. Az útbaigazitás azonban meglehetősen hiányos volt, a vezető nem értette, hogy a hegy melyik részéről van szó. Ezért azt mondta Chaimnak, keressen másik kísérőt. Ekkor Chaim felhívta a Parancsnokot, kérte, hogy erősítsék egy kötélre, és vigyék oda, ahol a szerencsétlenség napján megtalálták. Nem messze kell feküdnie a barátja tetemének. Nem akarja, hogy farkasok tépjék szét: vissza kell vinnie az élők közé és elsiratnia.

Elmondták neki, hogy veszélyes és költséges expedícióról van szó. – Nem számít, mindenre hajlandó vagyok. Meg kell találnom Ismailt: mindenki ezt tenné az én helyemben.

Az első tavaszi nap hajnala volt, hideg. A síruhába öltözött Chaimot egy acélkábel és egy hurok segítségével a gép hasa alá erősitették. Épp kelt fel a nap, a föld zúzmarától volt nedves. Többször elrepültek a felett a hely felett, ahol a lavina betemette a három doktort. Chaim ott lógott a levegőben. Viszontlátta a kettébe tört törzseket, a szerencsétlenség egyértelmű jeleit, de Ismail Nepi testének nyoma sem volt. „Valószínűleg betakarta a föld", gondolta Chaim. Hirtelen erős szél támadt. „Mint aznap" – fordult meg a délamerikai doktor fejében. „Most pedig repülök, mint egy angyal a szélben" – gondolta még. A két ötlet összekapcsolódott az agyában. „És ha elvitték... az égi palotákba?"

Nevetés tört rá. Hangosan nevetett. A pilóta a fülhallgatón keresztül meghallotta a hangját.

– Mi történt? Rosszul érzi magát? – kiabálta a mikrofonba.

– Nem! Le akarok szállni a földre! – kiabálta vissza Chaim.

Visszatértek oda, ahonnan elindultak, kiengedték a kötelet, és a doktor földet ért. Leült egy kőre, és zokogni kezdett. A könnyek végigperegtek az arcán és az állán, és befolytak a síruha alá. Sokáig sírt, szíve minden keserűsége és rémülete beleolvad a sírásba.

– Téged is, Ismail, magába ivott a föld, ahogy a havat, ahogy a vizet. És veled leszállt a földbe az én bűnöm is. Nekem kellett volna meghalnom helyetted, de én a pusztulásba küldtelek, a semmibe. A semmibe. A semmibe.

Chaim válla rázkódotta sírástól. A parancsnok erős nyugtatót adatott neki. Visszakísérték a szállodába. Ezután váratlan dolog történt.

Aznap éjjel álmában megjelent Ismail. Égi palotákról, angyalokról kezdett beszélni, meg is nevezte őket, Chaim kilencvenhat nevet számlált meg. Érezte, ahogy szállingóznak az agyában, lerakódnak a tekervényekben és elolvadnak, eltűnnek. Ismail belgyógyászatról is mesélt neki, felfedte sok reménytelen eset megoldását. Reggelre kelvén Chaim mindent elfelejtett. Délben meg-

érkezett a felesége, hogy visszavigye Buenos Airesbe. Chaimnak most már vissza kell térnie a családjához, a gyerekeihez, a hazájába, a szép, vad, és lusta Argentínába. Újra el kell foglalnia a Latin-Amerikai Belgyógyászati Társaság elnöki székét, a kis római rabbi pedig pihenjen békében, ott ahol van. Ismail családtagjai is ugyanezt mondták.

– Ő már nincsen. Hagyd békén – Chaim hallgatott rájuk, és miután kiegyenlítette a hosszú tartózkodás és a költséges hegyi expedíció számláját, visszatért a Buenos Aires népes negyedeiből származó betegeihez.

Boldog hetek következtek: az aggályok nem háborgatták Chaim lelkét, ő pedig élvezte újra meglelt apai, férji, belgyógyász és törvénykutatói békéjének minden percét. A megszokás néha olyan, mint egy horgony a kétségbeesés fekete kikötőjében.

Ám néhány hónap múlva, épp, miközben trombózis elleni injekciót adott be egy lengyel származású cipőkereskedőnek, Chaimnak felrémlett az a beszélgetés, amelyet a bűnről és a hóról folytattak a szerencsétlenség napján. Legélénkebben Ismail Nepire és az eltűnésére emlékezett. Azon az éjjelen nagy nyugtalanságérzet és lelkiismeret-furdalás szállta meg, nem tudott aludni. Csak három óra felé nyomta el az álom. Ismail ismét visszatért, sugárzón, boldogan: égi palotákról beszélt, az Arc Fátyláról, a fényből és tűzből megalkotott angyalokról, a Király Jelenlétének rendelkezésére bocsájtott szolgáról, valamint a hepatitisz új gyógymódjairól. De amikor Chaim be akart számolni a feleségének az álom tartalmáról, már nem emlékezett egyetlen részletre sem.

Lia megnyugtatta: – Nincs semmi baj: az álmok ilyenek, ahogy jönnek, úgy mennek. Ami pedig Ismailt illeti, addig kötelességed emlékezni rá, ébren és álomban, amíg nem lel békére. De amikor már meglelte békéjét a hosszú úton, akkor hagynod kell, siratásod és bűntudatod csak zavarnák. – Chaim igazat adott neki, és beletörődött, hogy a barátja, aki helyette halt meg, éjjeli jelenéssé vált.

Így hát a Buenos Aires-i orvos álmában rendszeresen, minden péntek este megjelent Ismail Nepi, titkokat fedett fel előtte és kis tudáspelyhek forgatagával tudományt öntött belé. De amikor Chaim felébredt, képtelen volt pontosan felidézni azt, amit Ismail mondott neki: csak nagyon ködösen emlékezett, délelőttre már minden elröppent az emlékezetéből: elolvadt, akár a hó.

Mielőtt még pszichiáterhez vagy egy Mesterhez fordult volna, a doktor megpróbált természetes módon megszabadulni a lidércnyomástól. Miközben lefekvéshez készülődött és egy jóéjszakát-puszival elbúcsúzott a feleségétől, azt ismételgette magában, hogy mindenáron és örökre el kell űznie az éjszakai látogatót, a saját agya szülte kísértetet. Ezt hajtogatta magában minden este, három hónapig.

– Hagyj békén! – kiabálta végül egy éjjel álmában, rekedt és sivító hangon. – Miért mondasz el nekem mindent, ha ébredés után megfosztasz tőle? Hagyjál! Tűnj el egyszer s mindenkorra! Ne sodorj bele az álmok és ismeretek szakadékába, akár egy lavina! Tűnj el! Tűnj el, mint a hó, mint a bűn!

A megszokás néha olyan, mint egy horgony a kétségbeesés fekete kikötőjében.

Chaim artikulálatlan kiabálására felébredt az egész család. – Apu, mi történt? – kérdezte a kis Rachel virágos hálóingecskéjében. Beszaladt a szülők hálószobájába, és most ott állt az ajtónyílásban, a szemecskéit dörgölve.

Chaim, mikor már magához tért, ismét határozott és magabiztos bariton hangon szólt a lányához: – Gyere ide, angyalom. Te vagy az én drága angyalom. Nincsenek más angyalok. – Megpuszilta a kislányt, akinek gyermeki bája elfeledtette vele az éjszakai látomásokat.

Chaim ezután sok éjszakát mélyen átaludt, anélkül, hogy álmodott volna: pontosan úgy, ahogy a tanítás mondja, amely szerint az igaz ember nem álmodik. „Látod, látod... nemcsak a bűn, hanem a kinyilatkoztatás is felszívódik, akár a hó. Eltűnik a tudat és az ész sötétségében. És így élünk ismeret és tudatlanság, ártatlanság és bűn között ingadozva. Talán csakugyan nincs tudás bűn nélkül. Talán a tudás és a bűn egy és ugyanaz – elmélkedett Chaim. – Azt sem tudom már egyébként, mi a belgyógyászat: nem is létezik többé. Nem vagyok igazi orvos sem, nem vagyok senki és semmi. Nem akarok tovább így élni."

Elhatározta, hogy szabadságot vesz ki. Elmélkednie kell, átgondolni mindent. Úgy döntött, hogy Patagónia legtávolibb csücskébe utazik. Zavarta városának túlságosan enyhe éghajlata. Újból hidegre és hóra vágyott. Így egy reggelen, miután rendelkezett a betegek gyógykezelését illetően, elbúcsúzott a családjától, nagy puszit adott a kis Rachelnek, megáldotta Jichak fiát, megölelte drága feleségét, Liát és útnak indult. Kis kétszemélyes repülőt bérelt, átrepült a Pampán, át Patagónián és öt óra múlva megérkezett Deseado fagyos városába, Dél-Argentina legtávolabbi csücskébe, közel a déli sarkhoz. A Hotel della Stellában szállt meg, egy eszméletlenül fűtött szobában; onnan telefonált a családjának. Hajnali ötkor felöltözött, és fölszerelkezve úgy, ahogy kell, elindult a végeláthatatlan, tiszta fehér sikságon. Órákig ment megállás nélkül.

A túravezető, aki utoljára látta, hallotta, ahogy magában mormol valamit, amiben rögeszmeszerűen visszatér a hó és a bűn. Bolondnak nézte, azt hitte, a szokásos egzaltált vagabunddal van dolga, és nem nagyon figyelt a monológjára.

Chaim Peretzet két nap múlva találták meg, harminc mérföldre a menedékháztól, a hóban feküdt hanyatt, holtan. A szeme nyitva volt és mosolygott, mint aki valami szépet lát. A törvényszéki orvos szerint ez előfordul azokkal, akik elalszanak és meghalnak a hóban.

A doktor felesége azt állította, hogy Chaim, halálának éjjelén, megjelent neki álmában, és elmondta, hogy végre megtalálta Ismail Nepit és hogy bocsánatot kért tőle. Hiszen a bűn nélkül (vagyis hogy akaratlanul a halálát okozta) hogyan érthette volna meg mindazt, amit a barátja tudatni akart vele: a neveket, a méreteket, az ember mindenféle betegségére jó gyógyszert?

De mindez, természetesen, nem szerepel a törvényszéki orvos jelentésében.

Dorogi Katalin fordítása

Zsidó sorsok magyar filmen

Beszámoló egy konferenciáról

Folyóiratunk, a Szombat 1998 decemberében filmsorozatot és konferenciát rendezett a fenti címmel. A Puskin moziban és az Örökmozgó Filmmúzeumban több mint három tucat játék- és dokumentumfilm pergett le, melyet a Magyar Filmintézet munkatársai közel száz műből válogattak. Az alábbiakban a szimpózium és a rendezvény záróeseményeként megrendezett vitaest összefoglalóját olvashatják. Az előadások teljes szövege reményeink szerint önálló kötetben lát napvilágot.

Ha a magyar filmtörténetet a zsidóság sorsának ábrázolása szempontjából próbáljuk korszakokra bontani, három jól elhatárolható periódust különböztethetünk meg. Az első korszak a mozgókép megjelenésétől 1938-ig tartott, ez magában foglalta a némafilm kezdeti korszakát, virágkorát, majd hirtelen hanyatlását, továbbá a magyar hangosfilm első virágkorát. E korszak végét nem immanens filmtörténeti cezúra, hanem egy külsődleges, politikai döntés, az első ún. zsidótörvény (1938) jelentette. A második korszak 1938-tól 1945-ig tartott, ebben az időszakban a zsidóság ábrázolása az ellenségkép jegyében történt: zsidó hősök szerepeltetése kizárólag az antiszemita propaganda terjesztését szolgálta. A harmadik korszak lényege, ellentétben az első kettővel, jóval nehezebben ragadható meg. Az 1945-ös politikai fordulat után a zsidóság filmes reprezentációját a tiltások, elhallgatások és rejtjelezések határozták meg.

A konferencia első előadója, **Götz Eszter** kritikus a némafilmkorszak két – teljes egészében fennmaradt – zsidó tematikájú filmjét, a *Simon Judit*ot (**Mérei Adolf**, 1915) és a *Szulamit*ot (**Illés Jenő**, 1916) elemezte. Ezek a filmek az asszimiláció korának termékei, recepciójukat is az asszimilációhoz való viszony határozta meg. Így válik érthetővé, hogy **Kiss József** balladájának filmes változatát, a *Simon Judit*ot egyaránt támadta az *Egyenlőség* című zsidó orgánum és a magyar nacionalizmus különböző válfajait képviselő lapok. A támadások természetesen eltérő érvelésben manifesztálódtak: az *Egyenlőség* a film zsidó szempontból való autenticitását vonta kétségbe, a nem zsidó lapok kritikája mögött pedig antiszemita felhangok sejthetők. Kiss József alakja és életműve azonban az asszimiláns önreprezentáció úttörő példája volt, balladájának irodalomtörténeti jelentőségét éppen az adja, hogy első ízben léptek elő mellékalakból főszereplővé zsidó hősök, akik korábban pusztán sztereotip módon, komikus figuraként (ravasz uzsorás, gyáva kocsmáros) jelentek meg a populáris irodalmi műfajokban.

Hirsch Tibor esztéta előadása a hollywoodi alapító atyákkal foglalkozott. Kiemelte, hogy szinte valamennyien a Kárpát-medencében vagy annak környékén születtek, s közülük ketten (**William Fox**, azaz **Friedmann Vilmos** és **Zukor Adolf**) Magyarországon, egymástól alig harminc kilométerre fekvő faluban, Tolcsván és Ricsén látták meg a napvilágot: „borzongató végiggondolni, hogy Amerika egyenesen itt, Közép-Kelet-Európában született: természetesen nem maga a valóságos ország, hanem a Mítosz...".

Sándor Tibor filmtörténész *őrségváltás előtt – őrségváltás után* címmel tartott előadása a zsidóságnak a magyar filmiparban és a játékfilmben 1945 előtt betöltött szerepével foglalkozott. A zsidóságnak a filmiparban való hangsúlyos jelenlétét több tényezőre vezette vissza. A mozi megjelenése olyan infrastruktúrára épült (vendéglátó- és szórakoztatóipar, vásárok stb.), amelyben egyébként is nagy számban találhattunk zsidókat. Ezen felül a kulturális javak értékesítésében is kiemelt szerepet játszottak a zsidó vállalkozók. „Mivel teljesen új iparágról volt szó, nem kellett tartaniuk a más hagyományos iparágakban mindenütt jelenlévő és antiszemita politikai mozgalmakban önmagát arti-

kuláló konkurenciától sem." A korai magyar hangosfilm legfontosabb műfaját, a vígjátékot természetesen jelentős mértékben befolyásolta az úgynevezett pesti zsidó humor. Az 1938 és 1945 közötti korszak játékfilmjeiben a zsidók már csak a kártékony, a magyar fajtól idegen, a magyarsággal szemben ellenséges hősök szerepében tűnhettek fel.

Varga Balázs filmtörténész előadásában azt vizsgálta, hogy miként jelent meg a tematika az 1945 utáni évtizedek magyar filmtörténetében. A koalíciós korszak átmeneti éveire a Rákosi-rendszer tabusító (habár egyértelmű kijelentésekben nem manifesztálódó) politikája következett. Zsidó sorsok elsőként a zsidóüldözés és a holocaust témáját érintő filmekben (**Keleti Márton**: *Fel a fejjel*, 1954, **Máriássy Félix**: *Budapesti tavasz*, 1954) tűntek fel. A következő évtizedekben (a nyolcvanas évekig) az áttételes ábrázolás, „zsidótlanított zsidó" figurák szerepeltetése volt jellemző. A tematika beépült a korszak magyar filmtörténetének ábrázolási konvencióiba, egyrészt az analitikus történelmi filmek (**Herskó János**: *Párbeszéd*, 1963), másrészt a morális felelősség drámáinak (**Fábri Zoltán**: *Utószezon*, 1966, **Kovács András**: *Hideg napok*, 1965) sorozatába. A kivételek közé tartoztak **Szabó István** korai játékfilmjei: az *Álmodozások kora* (1963) és az *Apa* (1966) szinkronidejű történetei ugyanis felvetették az asszimiláció és a zsidó identitás kérdéseit is. A zsidó tematika önállósulását – de még ekkor is alapvetően a holocaust-tematika keretében – a nyolcvanas évek filmjei jelentették.

A konferencia második blokkját a pszichológiai, illetve szociálpszichológiai megközelítés jellemezte. **Erős Ferenc** szociálpszichológus Fábri Zoltán *Utószezon* című filmjét vizsgálta, összevetve a film alapjául szolgáló regénnyel, **Rónay György** *Esti gyors* című művével. A regényben Kerekes patikus személyében a keresztény magyar középosztály kerül – egy szigorú keresztény morál nevében – ítélőszék elé, és az ítélet maga is szigorú. Nincs felmentés, a patikusnak lakolnia kell a „hacsak" szóért, amellyel halálba küldte munkaadóit. A Rónay-regény mottója egy **Juhász Gyula** idézet: „Minden vád ellen lehet védekezni, csak az önvád ellen nem". Míg a Rónay-regény egyértelmű ítéletet mond a keresztény középosztály felett, Fábri filmje ambivalensebb, közvetve mégiscsak inkább a felmentés, vagy legalábbis valamiféle „kiegyensúlyozás" irányába mutat. Az *Utószezon* ugyanakkor fontos kísérlet volt a hatvanas években a holocaust feldolgozására és a gyászmunka megindítására, de a film végsősoron ugyanúgy kudarc maradt, mint az a szembenézési kísérlet, amelynek kudarcát ábrázolta.

Erős Ferenc és Sándor Tibor a konferencián

Fotók: Müller László

Dr. Stark András pszichiáter **Jancsó Miklós** korai játékfilmjeiben felbukkanó zsidó motívumokat elemezte. Az *Oldás és kötés*ben (1963) Márta, az egyik főszereplő egy tálesszel játékosnak induló „fátyoltáncot" jár egy fal, a stilizált siratófal előtt, majd láthatóan megrohanják az emlékek, ledobja a sálat és kezével int a stábnak, hogy fejezzék be a forgatást. Emlékei túl mélyre hatoltak a gyökerek és a tradíciók megidézése során. A többrétegű, sokfajta összetettségű képek Jancsó más filmjeiben is metaforákká sűrűsödnek. Az *Így jöttem* (1964) tizenhét éves magyar főszereplőjét azért verik meg, mert orosznak nézik kölcsönvett egyenruhája miatt. Stark szerint ez a jelenet az azonosság keresését, a megszenvedett identitást jelképezi, és egyszersmind felveti a „kik vagyunk és honnan jöttünk?" kérdését. A *Fényes szelek* (1969) a baloldali messianisztikus várakozás és a zsidó messianizmus egyidejűségét fejezi ki. Két filmben, a *Fényes szelek*-ben és az *Oldás és kötés*-ben is felhangzik a 135. zsoltár dallama, amely egyszerre szimbolizálja a közösség utáni vágyat és a diaszpóralét szomorúságát.

Jancsó Miklós
a rendezvény megnyitóján

Miért vártak a magyar filmesek évtizedekig a holocaust filmes ábrázolásával? – tette fel a kérdést **Pécsi Katalin** irodalomtörténész *Elfojtott emlékek* című előadásában. Pécsi szerint a társadalomlélektani és politikai gátak jelenlétén kívül a túlélők maguk sem voltak képesek évtizedekig beszélni emlékeikről. Az emlékek akkor kezdtek felszínre törni, amikor a második generáció, a túlélők gyermekei meg akarták tudni, hogy mi történt. A téma azt az etikai-esztétikai problémát is felveti, hogy elbeszélhető-e, ábrázolható-e egyáltalán mindaz, ami elképzelhetetlen és felfoghatatlan, illetve ábrázolható-e a szenvedés. Ezzel összefüggésben tért ki a holocaust hiteles művészi ábrázolásának lehetőségeire az irodalomban és a filmművészetben. **Gazdag Gyula** *Társasutazás* című dokumentumfilmjét Pécsi Katalin a *beszélő/beszéltető* filmek kategóriájába sorolta. A külső történés felszíne alatt – magyar túlélők egy csoportja visszalátogat Auschwitzba egy társasút keretében – húzódik a valódi törté-

net: a részvevők évtizedekig elfojtott emlékei megállíthatatlanul törnek a felszínre, beszélni kezdenek. Végül megállapította, hogy a holocaust-élmény nehezen fordítható át szóba, de még nehezebb a művészet eszközeivel, képpel, látvánnyal ábrázolni.

A konferencia harmadik blokkja az elbeszélhető és az elbeszélhetetlen kérdését, az ábrázolás külső és belső korlátait vizsgálta, részben a holocaust-filmek, részben pedig a Kádár-korszak tabukat és tilalomfákat felállító kultúrpolitikájának elemzésével. **Heller Ágnes** filozófus Jeles András *Senkiföldje* és **Giuseppe Tornatore** *Cinema Paradiso* című filmjét vetette egybe. Véleménye szerint Jeles alkotása a legmegrázóbb mindazon magyar filmek közül, amelyek valamilyen formában a holocaustról szólnak. A *Senkiföldje* történetét a rendező a főhős kislány, Éva nézőpontjából meséli el. A gyerek szeme hol nagyít, hol kicsinyít: a személyeset nagyítja, a személytelent kicsinyíti. *„A gyerekszem ebben a filmben szimbolikus. Azzal, hogy a gyerek pillantásával néz a holocaustra, a film jobban tudja érzékeltetni a nézővel az igazságot, mint bármi mással. Az igazság feltárul, megmutatja magát. Az, ami a szereplőkkel most már a mi szemünk előtt történik, tudható, hiszen látható. De nem érthető. (...) Nincs összefüggés a sors és a halál között."*

Bibó István „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után" című tanulmánya mindmáig megválaszolatlan kérdéseket vet fel – kezdte előadását **Herskó János** filmrendező, amelyben a hatvanas évek magyar filmpolitikáját a zsidóság ábrázolása és a cenzúra működése szempontjából elemezte. A politika érzékelte a zsidókérdés kényes voltát. Véleménye szerint hallgatólagos megállapodás alapján bizonyos vezető pozíciókat nem tölthettek be zsidó származásúak. Személyes élményeit és korabeli anekdotákat felidézve jellemezte a korszak sajátos kihagyásos, utalásos, ki- és félrebeszélő virágnyelvét. Herskó szerint az igazi, és nehezen megfilmesíthető problémát nem a Holocaust ábrázolása, hanem a zsidó-nem zsidó viszony hétköznapjainak sztereotípiáktól mentes emberi, ugyanakkor tárgyszerű és őszinte bemutatása jelenti. Ehhez azonban mindkét félnek túl kell lépnie saját előítéletein.

Jelenits István piarista teológus, irodalomtörténész előadásának témájául a *Jób lázadását*, **Gyöngyössy Imre** és **Kabay Barna** 1983-as filmjét választotta. Szerinte a történet irreális, hiszen 1943-ban egy zsidó házaspár aligha gondolhatott arra, hogy keresztény gyereket fogadjon örökbe. Mindemellett méltatta a film művészi ábrázolásának érdekes megközelítését, azt, hogy a történetet a gyerek nézőpontján át látjuk. Jelenits visszaidézte gyermekkori emlékét: egy napon nem jött egyik osztálytársa az iskolába, később megtudta, hogy az egész család öngyilkos lett, hogy elkerülje a deportálást. Ez az élmény máig megrázó hatású számára. Kiemelte, hogy a magyar-zsidó paraszti létforma ábrázolása szinte teljesen hiányzik mind a film, mind az irodalom terén. Holott ez nem csak kuriózum, hanem fontos eleme a gazdag és sokszínű zsidó örökségnek. A film szerinte a holocaust problémáját nem elemzi, az úgy tör a világra, mint a mesében a gonoszság. A rendező nem érezte feladatának – fűzte hozzá Jelenits –, hogy ennek okait vizsgálja. A történet nem is lép fel ezzel az igénnyel, bár nem feltétlenül elítélendő az, ha egy iszonyatosan nehezen megközelíthető problémáról valaki „oldalazva" beszél. A művészetbe belefér az igazság többfajta megközelítése.

A konferencia utolsó blokkja a kérdés történeti és politikai, a filmművészeten részben túlmutató dimenzióival foglalkozott. **Szabó Miklós** történész *A magyar zsidóság és a kommunista mozgalom viszonya a magyar filmekben 1945 után* című előadásában Herskó János *Párbeszéd* című filmjének elemzése kapcsán kísérletet tett a kommunista funkcionárius két szociológiailag is meghatározható tipusának, a népi és a polgári (értsd: zsidó) származású káderek definiálására. *„A retorziós időszak funkcionárius leszámolás-ideológiájában az átmenetileg erőltetett 1919-es mítosz mellett megjelent a népi káder-romantika. A népi káderek nem inogtak meg 1953-54-ben és az ellenforradalom idején, nem úgy, mint a 'kispolgári' származású káderek. Ez a kispolgári egyértelműen zsidót jelentett. A funkci-beállítás szerint 1953 előtt a karrierista kispolgári elem lihegte túl a személyi kultusz törvénytelenségeit, 1953 után azonban átálltak az új konjunktúrához. (...) A Kádár-rendszer azonban nem hagyta felszín fölötti megnyilvánuláshoz jutni ezt a funkciantiszemitizmust. Ezért nem jelenhetett meg a filmekben sem."*

Kovács András szociológus abból a marxista tételből indította előadását, hogy a jövő szocialista társadalmában a zsidóság mint azonosítható identitás megszűnik. Az asszimiláció ezen útja bizonyos azonosságokat mutat a liberális asszimiláció koncepciójával. A fenti tétel hatásának illusztrálására két – szerinte alllegórikus – jelenetet emelt ki a *Két félidő a pokolban* (**Fábri Zoltán**, 1961) és az *Apám néhány boldog éve* (**Simó Sándor**, 1977) című filmekből. Fábri filmjében a **Garas Dezső** által játszott figura megfelel a csetlő-botló szerencsétlen zsidó sztereotípiájának, míg a többi főszereplő esetleges zsidó identitása nincs jelezve, őket antifasiszta ellenállóként jellemzi a film. A németek és a magyarok közti focimeccsen a magyar foglyok győznek, és ez a halálukat jelenti. A filmvégi utolsó jelenetben együtt, egymás mellett fekszik holtan a zsidó és az ellenálló, s a kép azt sugallja, hogy ami a második világháborúban történt, az nem a zsidóság, hanem a magyar progresszió, a magyar társadalom egésze ellen történt. A Simó-filmből kiemelt két jelenet (a gyári dolgozók közös zenélése illetve a kocsmában együtt megünnepelt karácsony) Kovács elemzésében szintén a nemzeti egységet, a zsidó-magyar közös sorsot jelenítette meg – így a két film a téma konfliktust tompító bemutatásának példája.

A konferenciát **Gerő András** történész *Ami nincs* című előadása zárta. Többek között arról beszélt, hogy napjainkban megjelentek olyan zsidó önszerveződési formák (egyesületek, folyóiratok stb.) amelyek egy szekularizált, a zsidó kulturát ápoló, világi zsidó identitást képviselnek. Páratlan lehetőség nyílt arra, hogy a huszadik század végén létrejöjjön egy szekularizált, de nagyon határozott zsidó identitás, amely a magyar nemzet integratív részeként fogja fel magát, de nem törekszik a teljes asszimilációra. Eme újfajta zsidó identitás megjelenésének s az asszimilációs folyamatnak azonban nyoma sincs a magyar filmekben.

Gerő András előadása is jelzi, hogy a filmtörténet vizsgálata a zsidóság reprezentációjának szempontjából messze túlmutat a téma szűk filmes megközelítésén. Beszámolónk csupán jelzi a konferencia szerteágazó kérdéseit.

Sándor Tibor,
Surányi Vera,
Varga Balázs

Tabuk, tilalomfák, öncenzúra és asszimiláció

(avagy miért nincsenek teljes zsidó sorsok magyar filmen)

A háromnapos rendezvény befejezéseképpen került sor a kerekasztal-beszélgetésre, amelyen a résztvevők – Bikácsy Gergely (B.G.), filmkritikus; Kovács András (K.A.), szociológus, az ELTE Szociológiai Intézete Etnikai és Kisebbségszociológiai Tanszékének docense; Herskó János (H.J.), filmrendező; Lengyel László (L.L.), politológus, a Pénzügykutató Rt. elnök-vezérigazgatója; Simó Sándor (S.S.), filmrendező, a Hunnia Studió vezetője – azt vizsgálták, hogy a magyar játék- és dokumentumfilmek mit mutattak meg és hogyan, milyen eszközökkel, milyen ideológiai, történeti kontextusba helyezve, a magyar zsidóság sorsából, életéből, problémáiból. Az alábbiakban a – Gervai András, filmkritikus vezette – kétórás vita rövidített, szerkesztett változatát adjuk közre.

– Beszélgetésünkben megpróbáljuk a nagyobb összefüggéseket, a filmek hátterében munkáló körülményeket, erőket, politikai, kultúrpolitikai indítékokat, szándékokat is valamilyen formában kitapintani. Másrészt – ami ennek nem mond ellent – az lenne jó, ha a résztvevők saját élményeiken, emlékeiken átszűrve szólnának hozzá a kérdéshez.

L.L.: Szerintem az ezzel a témával, illetve a zsidó szereplőkkel foglalkozó filmeknek három fő típusa volt. 1945 előttről a legjellegzetesebbnek azt tartom – és ezzel lehet, hogy mindjárt a fejemre szakad az egész mozi – ahogy a *Hyppolit, a lakáj* sajátos kettőse tökéletesen kifejezi a zsidó-magyar együttélést a 30-as évek végéig. Az egyik oldalon itt van Schneider Mátyás. Nem mondjuk ki, de az egész közönség tudja, hogy zsidó kereskedő. A másik oldalon ott van Hyppolit, a lakáj, aki viszont – szintén nem mondjuk ki, de teljesen egyértelmű – keresztény és nemzeti. Meg tudná tanítani ezeket viselkedni, s ha nagyon akarnak, ők is tudnának. Szerintem azért jó a film, mert erre nem kell gondolni, viszont teljesen áthatott minket. Egy pillanatra sem kérdés a két sajátos kultúra együttélése; ezt a dolgot így kezeljük, a kulturális közegünkben ez van. Érdekes kérdés – amit persze nem szabad feltenni – ,hogy mit csinált a lakáj 1944-ben; esetleg rejtegette, esetleg feljelentette a gazdáit.

A másik filmtípus a *Budapesti tavasz*: a szegény szerelmesek sajátos vegyes párosa. Szerintem egyébként állandósult forma a vegyes páros. Itt van egy szerencsétlen nő, akit el akarnak pusztítani. A dolog lényege, hogy mi tulajdonképpen ártatlanok vagyunk, tehetetlenek. A magyar katonaszökevény éppúgy szeretné megmenteni, dehát mit tehetünk. Ez történt itt 1944-ben. A harmadik típus, amit nagyon sokat megcsináltak a *Jób lázadásától* a *Szerencsés Dánielen* át, az *Eldorádóig*, hogy egy gyerek szemén keresztül nézzük az egész helyzetet. Az unoka kisfiú, 7-8 éves, esetleg kislány; a nagypapa nagyon karakteres, ez néha **Major Tamás**, máskor **Zenthe Ferenc**. A lényeg az, hogy egy ártatlan kicsi gyerek előtt föltárul a világ, amely nagyon csúnya: a nagypapáról kiderül, valójában zsidó és csúnya bácsik elviszik. A holocausttal nincs az a szembenézés, mint a *Hideg napokban* a szerb és magyar civilek Dunába lövésénél. Itt áll egy csendőr, és puskatussal beleveri a vagonba az embereket, egy-kettő, a tizenkettedik ütést is látom. De, hogy mit gondol a csendőr, a katonatiszt, s főleg az a zsidó, akit belevertek puskatussal a vagonba, nem láttam. A *Szerelmesfilmben* elmeséli egy nő, hogy lőtték bele a Dunába őket, de azt, hogy valaki áldozatként szembesülne ezzel magyar filmben, nem látom, s másik oldalról a gyilkost se látom. Az volt a hamisítás az elmúlt korszakokban, hogy ez az oldala nem jött ki, mint ahogy megjelent néhány regényben és **Bibó Istvánnál**.

– Ezt a kérdést szeretném feszegetni: meglehetősen sok film készült zsidó témáról, úgy számolom, legalább 50 játék- és dokumentumfilm foglalkozik direkten

Simó Sándor és Herskó János

a zsidó problematikával, ezek közül nagyon sok a holocausttal. Nagyon fájó dolognak érzem, hogy olyan film viszont nem készült, ami a morális felelősség, a nemzet felelősségének a kérdését vizsgálta volna.

Egy nagy közös kompromisszum szerint ez a kérdés nincs

K. A.: Szembetűnő a különbség aközött, ahogy a zsidók a lengyel és a magyar filmben megjelennek. A lengyel filmben úgy jelennek meg mint vonzó, misztikus, kihívó, de a lengyel társadalmon kívülálló alakok. A magyar film pont az ellenkezőjét sugallja. Azt, hogy ezek a zsidók a magyar társadalomhoz tartoztak, annak voltak a tagjai. És akkor történt valami, ami megzavarta ezt a szimbiózist. Ez súlyos és fájdalmas dolog, s valahogy vissza fog állni, helyre fog billeni. Az *Apám néhány boldog évében* van két nagy, metaforikusan szimbólikus jelenet. Az egyik, amikor a kisváros zenekara összeáll a felszabadulás után. Mindenki, a burzsuj és a munkás, a gazdag és a szegény, a zsidó és a keresztény együtt zendít rá a szimfóniára. A másik a karácsonyeste, aminek még ráadásul vallásos dimenziója is van. Ezt a zsidó főhős családjáról megfeledkezve a kocsmában tölti, együtt lerészegedve városbeli tisztelőivel, akik társadalmilag, vallásilag, mentalitásukban mások, mint ő, de mégis maradéktalanul maguk közé tartozónak tekintik, és ő is egynek érzi magát velük. Mindkét jelenet azt sugallja, hogy itt tulajdonképpen helyrebillent a nagy egység, amit valami időlegesen megzavart. Az azonban nem derült ki a filmből, hogy mi zavarta meg, hogy kik is zavarták meg, és mit is csináltak akkor a "városlakók". A fontos az, hogy most újra minden visszazökkent arra a jó útra, amelyiken korábban is haladt. Szerintem ez az a szemlélet, amin belül nem jelenhet meg az, amit a **Lengyel László** reklamál. A *Két félidő a pokolban* című filmben a magyar fasiszták, a keretlegények karikatúrák. Az a magyar antiszemita, akiről Lengyel beszélt, nem jelenik meg a magyar filmben, pedig nagy szükség lenne rá, hogy feltűnjön, belülről ábrázolva, mert csak akkor lehetne megérteni ezt a történetet.

– Megjelenik, de csak mondjuk a puskatus szintjén, még a Jeles filmjében, a Senkiföldjében is csak villanásnyira.

H.J.: A kérdés ennél mélyebb, ahogy Bibó is mondta. Egy körülbelül 100-150 éves együttélésnek a nagyon komplikált ellentmondásai – ami a *Hyppolit, a lakáj* kapcsán elhangzott – 1945 után nincsenek benne a magyar filmben. Arról lehetett volna filmet csinálni, hogy a csendőr verte az öreg zsidót vagy a gyereket. Főleg azok csinálhattak volna, akik a csendőrt ismerik jobban. Aki a zsidót ismeri jobban, annak pedig azt kellett volna megmutatni, hogy miért nem volt ellenállás, miért volt ez a borzasztó megalázottság. Mindkét magatartás bemutatása hiányzik. Hogy mi történt itt akkor, erre senki nem felelt. Se szociológiailag, se filozófiailag, se a filmekben, még egy bizonyos fokig az irodalomban se.

– Talán az is ok, hogy ez a problematika annyira feldolgozatlan szociológiailag, történetileg ?

H.J.: Nem. Az ok, hogy egy nagy közös kompromisszum szerint itt ez a kérdés nincs. Mert, úgy érezzük száz évre visszamenőleg, hogy ez a kérdés elintéződik, ha mindkét fél hallgat. Aztán minden tíz-tizenöt évben egyszer az egyik nem hallgat, és akkor mindenki megijed, hogy az isten szerelmére, hogy mondhatsz te ilyet?!

– Csak adalékként ehhez a kérdéshez: túl azon, hogy nincs magyar film a morális felelősségről, de annak mi lehet az oka, hogy az e témakörben valaha született legkitűnőbb– ma már klasszikusnak számító – alkotást, Claude Lanzmann 1985-ben készült, s a világ számtalan országában bemutatott filmjét, a Soah-t nálunk a mai napig nem sugározták?

Lengyel László

L.L.: Mert, akkor ez ránk is vonatkoztatható. Nézzen szembe magával, aki akar. A franciák és az osztrákok egyébként ugyanazt játsszák, mint a magyarok. A németeknek minden okuk megvan a megbánásra, nekünk viszont semmi. Helyettünk majd a németek elintézik. Tehát ők készítenek majd egy filmet, mi bemutatjuk, ezzel letudtuk. Végül is, nálunk is a németek csinálták a kalamajkát: ha nem jöttek volna be, mi még mindig ölelgetnénk egymást. Itt a probléma, s ezért is gondolom, hogy ezeket a filmeket nemcsak 1948-ban kellett volna megcsinálni, még mindig meg kell csinálni. Ha egy társadalom nem tudott szembenézni a saját ügyeivel 1945-ben, akkor nem tud 1999-ben, és 2000-ben se. Tehát még mindig aktuálisak lennének ezek a filmek.

H.J.: Ide azokkal a filmrendezőkkel, akik ebben az ügyben mondhatnának valamit, mert a Jelesé az utolsó generáció, amelyik még gyerekként részt vett ebben. Nem spórolhatjuk meg, hogy ezt a problémát száz évre visszamenően, és most már hatvan évre előre, irodalomban, filmben és mindenféle műfajban megnézzük.

B.G.: Érdemes elválasztani a játékfilmet és a dokumentumfilmet. Az a vélemény kezd bennem erősödni, hogy játékfilmben ezt nem lehet megcsinálni, mindig hiányérzetünk marad. Hozhatnánk példát Jelestől **Spielbergig**. Viszont a magyar dokumentumfilmben nagyon sok kísérlet van erre. Például **Ember Judit**: *Pócspetri*, *Ne vígy minket a kísértésbe*, **Sára Sándor:** *Pergőtűz*, és **Forgács Péter** több filmje. Készült film a zsidómentő főhadnagyról, **Reviczky Ádámról** is.

– Nagy probléma, hogy a dokumentumfilmeket moziban nem mutatják be, azokat legfeljebb az MTV és a Duna Tv sugározza éjszaka.

Egy néző : A sugárzási idő bizonyos fokig cenzúrát jelent.

A filmes feldolgozatlanság oka a kérdés társadalmi feldolgozatlansága

L.L.: Én úgy gondolom, hogyha ez a dolog nincs játékfilmen földolgozva, akkor a közönséghatása a nullával egyenlő. Ez megint visszavezet ahhoz a vitához, hogy Spielberg hozzányúlt ehhez a témához, és csinált belőle egy olyan filmet, amilyet csinált, s a világ – ebbe beleértve Magyarországot is – tulajdonképpen ennek révén értesült a témáról. Arról, hogy mit jelentett a holocaust. **Friderikusz Sándor** be tudott mutatni egy játékfilm erejű dokumentumfilmet **Martin Borman** fiáról, amit hat-

millió ember nézett meg. Soha többé nem fog előfordulni, hogy ilyen témáról ennyi ember nézzen meg egy filmet. Azt tartom problematikusnak, hogy ez a téma olyan mértékben távolodik – nemcsak történetileg, hanem minden szempontból – hogyha ezzel a filmrendezők nem kapnak észbe, ez a téma a magyar filmgyártásban feldolgozatlan marad.

– Simó Sándortól kérdezem mint stúdióvezetőtől, hogy az olyan fajta filmek témájával, forgatókönyvével, amit Lengyel László hiányolt, meg amit mindannyian hiányolunk, jelentkeztek-e, megkeresték-e a rendezők?

S.S.: Nem. Ezt a fajta játékfilmet nem nagyon lehet elvámi, ezt a témát nem nagyon sikeresélyes dolog feldolgozni. Általában azok a dolgok ritkán szoktak játékfilmben használhatóan megjelenni, amelyeket egy társadalom nem dolgoz fel valamilyen használható szinten. Ezeket az ember valamilyen módon értelmezi, szemben a dokumentumfilmekkel, amely tulajdonképpen a tények csoportosításának egy lehetősége. *„Midőn a vér"* című dokumentumfilmem a vérvádakról szól, arról, hogy két-három évvel a háború és a holocaust után Magyarországon zsidó pogromok voltak. A film néhány jelenetének tanúsága szerint a még fellelhető tanúknak semmiféle szembenézési készségük nincs. De nem volt 1944-ben sem. Ez felveti azt a kérdést, hogy annyira homogén fogalom az antiszemitizmus? Ezzel az egy szóval mindenféle magatartásokat be tudunk söpömi? Mondanék egy példát: legalább 15 évvel ezelőtt **Bruck Edit** elmesélte nekem hazalátogatása történetét. Meg is írta. És **B. Révész László** csinált filmet belőle. Bruck egy nagy fekete autóval végigment a falujában, az ajtók becsukódtak mögötte. Miután kiszállt a kocsiból elkeseredetten, sírással küszködve, valahonnan előkeveredett egy néni, és azt kérdezte, te nem a Bruck Editke vagy? És pillanatokon belül lassan kinyíltak az ajtók, előjött a falu, és elindult egy menet. Az Írószövetség fekete Volgájának csomagtartóját dugig megrakták kolbásszal, tojással, mézzel stb. Úgy gondolom, ennél példásabb jóvátételi történet Magyarországon nem volt. Elmeséltem ezt egy társaságban, és mi volt a válasz? Látod, milyen rendesek az emberek! Ez a veszély erősen fennáll, amikor az ember egy ilyen történetet elmond.

K.A. Ha tragikus dolgok zajlanak le egy ország történetében, akkor azokat később a kollektív emlékezet feldolgozhatja, és a feldolgozás folyamata során ellenanyagot is kitermelhet hasonló történések újbóli bekövetkezte ellen – ezt mutatja a német példa. Mindez Magyarországon nem történt meg. Marad, mint alternatíva, a felejtés. Jön egy következő generáció, amelyik nem tud semmit az egészről. Olyannyira nem, hogy azokat a szavakat se tanulja meg, amelyekkel ezekről a dolgokról beszélni lehet. Felmerül a kérdés: ha már elmaradt a feldolgozás, nem jobb-e a felejtés, mint bármi más?

L.L.: Én azt gondolom, néhány nagyon szép film készült, amelyeket nem ezen az alapon nézünk. Mondok egy egészen triviális példát. **Makk Károly** szerintem leggyönyörűbb filmje a *Szerelem*. Ott valójában a mama és fia zsidók, amit az öregasszony csodálatosan el is játszott a sajátos, kettős kultúrájával. A film ügyesen nem mondja ki, hogy miért beszél az öregasszony törve magyarul. **Törőcsik Mari** megint igazi magyar parasztlány, akinek el kell hitetnie valami olyasmit, ami bizonyos szempontból egy kvázi holocaust. Ahogy az anyósához fordul, ahogy titkolja előle ezt a szörnyűséget, a *Szerelem* csodálatosan oldotta meg. Valami olyat mutat fel a film ebben a kettős viszonyban, amiről a *Hyppolit* kapcsán beszéltünk. Makk emberábrázoláson túlmenő legnagyobb erényének azt tartom, hogy a tárgyi világot remekül idézi meg. A tárgyi világ jelentős részét egy sajátos zsidó kultúra hozta létre. Nagyon érdekes, hogy ez hogyan él tovább.

S.S.: A *Szerelemben* persze csak az tudta ezt a dolgot beazonosítani, aki ismerte Déryt, a származását, a legendáriumba tartozó, de valós történeteket. És ez nagyon sok dologgal így volt.

– Ezek a filmek tulajdonképpen mind retrospektíve, a múltban játszódnak, a múltat idézik fel. Nagyon kevés, vagy talán egyetlen olyan filmet se találni az elmúlt évtizedekben készült zsidó tematikájúak között, amelyek jelen idejűek lettek volna, s azzal foglakoztak volna, hogy mit jelent zsidóként élni, mit jelent a zsidó identitás, vagy az asszimiláció. Ennek a problémának egy alfejezete, hogy sok filmhősről a rendezők csak sejtetik, hogy zsidók. Heller Ágnes A zsidó irodalom létformái című tanulmányában a zsidótlanított zsidóról beszélt. Mi az oka, hogy sok filmben ilyen rejtőzködve, személytelenül jelennek meg a zsidók?

„Dehogy vagyok, kérem, zsidó, csak ma olyan rossz napom van"

B.G.: Heller Ágnes tanulmányában azt bizonyítja, hogy **Déry** *Befejezetlen mondat* című regényének – hasonlóan a *Szerelemhez* – nyilvánvalóan zsidók a hősei, de Déry gondosan ügyel arra, nehogy ez kiderüljön. Ebben nagyon sok elemezni való volna. Heller **Molnár Ferenc** *Pál utcai fiúk* című regényében, a Nemecsek figurájában is zsidót vél felfedezni. Nem tudtam a tanulmányt ilyen mélységekben követni.

H.J.: Csak Geréb, az áruló zsidó.

B.G.: Van egy Weiss nevű figura is.

– De azzal egyetértenek, hogy jelen idejű történetek nem készültek?

B.G.: Gondolkozom, hogy melyik magyar játékfilmben van a legjelenidejűbben zsidó tematika. Ilyen értelemben, **Szabó István** az utolsó 1966-ban. Bevallom, az *N.N, a halál angyalában* nem véltem felfedezni zsidó problémát.

S.S.: Miről beszélünk? Vannak par excellence zsidó problematikák, meg par excellence nem zsidó problematikák?

H.J.: Na végre, hogy ide jutottunk.

S.S.: De most az *N.N-ről* beszélek, ami kicsit közelebb esik hozzánk 30 évvel. A **Gábor Miklós** alakította figuránál olyasmiről lehet szó, hogy bizonyos identitású emberekkel bizonyos dolgok mintha gyakrabban történnek meg, mint másokkal.

H.J.: Egyszer be kéne látni, amit Bibó nem fedezhetett fel vagy nem akart. Elmondok ennek illusztrálására egy viccet:

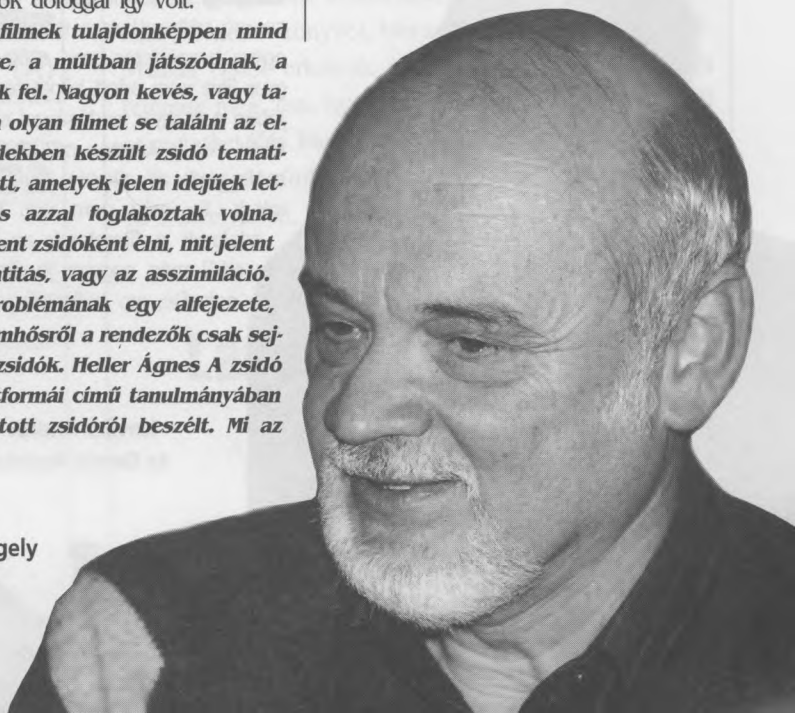

Bikácsy Gergely

Kovács úr – mondja az orvos – nem is tudtam, hogy maga zsidó! Dehogy vagyok, kérem, én zsidó, csak ma olyan rossz napom van. Na ugye! Ezen Európában senki nem nevet. Nem is értik, hogy miről van szó. Nem kell felfedezni, hogy az *N.N-ben* van egy úgynevezett zsidó gondolkodásmód, mert a másik oldal ugyanúgy gondolkodik. Ez a magyar társadalom át van itatva ezzel a gondolkodásmóddal.

– A magyar zsidóság sorsának feldolgozásával, bemutatásával kapcsolatban többféle hiányról beszéltünk. A hiányok közé sorolnám azt is, hogy nálunk nem léteznek bizonyos fajta vígjátékok: arra gondolok, hogy a Woody Allen-féle figurát és humort inkább európainak érzem, mint amerikainak. Az a nagyvárosi zsidó miliő nálunk még jellemzőbben jelen van, a figura pedig létező típus egy élő, szellemi közegben. Elég furcsa ugyanakkor, hogy ilyen filmek, tipikus pesti zsidó hősökkel – egy-két kivételt leszámítva – nem készültek, csak veretes súlyos filmek. Pedig gazdag kabaré kultúra volt nálunk, gazdagok az irodalmi hagyományaink is, de mindennek igazán nincs nyoma a filmekben.

H.J.: Az úgynevezett budapesti humor iránti érzék volt a leggyanúsabb, ez volt a támadások alapja, ez volt az antiszemitizmus egyik alapja. A magyar filmtörténetben ennek hősi halottja **Szász Péter**, aki a magyar Woody Allen lett volna. Kétszer próbált ilyen filmet csinálni.

S.S.: De nem figurára építve.

H.J.: Hanem szellemre építve. A magyar narancsot is ő találta ki. A *Dobd vissza naranccsal* már majdnem elkészült. És miért nem? Mert ez tabu volt.

A specifikusan zsidó vonatkozású kérdések nem jelentek meg a magyar filmen, és most már nem is fognak

– Beszélgetésünk elején azt mondtam, hogy sok zsidó témájú film készült. Hogy ez sok-e vagy kevés, ezt nem tudjuk eldönteni. Hogy érzik, ezek az ismert korlátok és keretek között készült filmek mennyire adtak viszonylag kerek, teljes képet?

S.S.: Nem adtak kerek képet. Annyit lehet mondani, valamit mutattak. De azt gondolom, soha nincs is olyan kor, amikor erre törekednének. Ha néha úgy sikeredik, akkor az jó.

H.J.: Bizonyos képet kapunk. Ha el kellene mondani az összes korlát dacára, hogy mi történt Magyarországon 1955-70 között, akkor körülbelül 80 óráig mutathatnék filmeket. De teljes képet erről a kérdésről nem adtak.

– De azt mondhatjuk, hogy szándékos torzítás, hazugság vagy lakkozás nincs ezekben a filmekben ?

H.J.: Szándékos nincs.

K.A.: A zsidó témák az 1948-49 utáni magyar filmekben áttételesen, nagyon óvatosan, nagyon historizálva jelentek meg, nagyon alkalmazkodva ahhoz az emancipáció kora óta –uralkodó elképzeléshez, hogy a zsidóság végülis teljes mértékben beolvad majd a magyar társadalomba, és legfeljebb vallásként, sőt családi emlékként fog fennmaradni. Tehát alapjában véve, ha megszűnik az antiszemitizmus nem lesznek többé zsidók. Valahogy ez az elképzelés jelent meg egy csomó változatban a magyar filmben. Az egész beszélgetés arról szólt, hogy a magyar film nem adott képet arról, ami valójában a magyar zsidósággal történt és történik. Azt is lehetne mondani, hogy arról szólt, amit az alkotók kívánatosnak tartottak. Ez még nem von le semmit ezeknek a filmeknek az értékéből, ettől még nagyon jó filmek lehetnek. De, egy hallgatólagos és megfogalmazatlan konszenzusra hivatkozni csak azért, hogy ezekről a filmekről úgy beszélhessünk, mint hogyha ezek zsidó problémákról szóltak volna, inkább a lelkiismeret megnyugtatására szolgál. A nagy, specifikusan zsidó vonatkozású kérdések nem jelentek meg a magyar filmben. És most már nem is fognak.

S.S.: Igen. Nem jelentek meg, s nagy valószínűséggel már nem is fognak.

A vitához a hallgatók közül is hozzászóltak. **Szekfű András**: Elképzelem, hogy ezt a rendezvényt a Magyar Fórum hívta össze. Itt ülnek a MIÉP jeles filmrendezői és filmesztétái, és arról beszélnek, hogy miért nem jelenik meg a magyarországi filmekben a magyar sors, miért csak a zsidó sors jelenik meg. És akkor a közönség lelkesen helyesel, hogy magyar sorsokat a magyar filmbe.

L.L.: A magyar filmnek volt egy nagyon jó korszaka, s úgy tűnik, akkor a filmrendezőkből nem hiányzott a bátorság. Tehát nem lehet arra fogni, hogy egy általános bátortalanság volt. Ugyanazok a filmrendezők, akik nagyon bátran belevágtak másba, nem gondolták, hogy ez a téma kellene. Ez a téma távolabb feküdt tőlük. De elfogadom, hogy például a *Hideg napok* ezt azért részben érintette, s néhány filmben megjelennek ezek a sorsproblémák. De, nem ez volt a fősodor.

– Ezzel mindannyian egyetértünk. Köszönöm a beszélgetést.

(Összeállította: Gervai András)

Kovács András és Gervai András